

Baia ca spațiu de locuit

Corina Stroe Iliescu

Editura universitară „Ion Mincu”
București, 2022

Corina Stroe Iliescu (n.1979, București) este arhitect licențiat, doctor în arhitectură din 2016. Activează ca lector universitar în cadrul Departamentului Sinteza Proiectării de Arhitectură, Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu" din București. Practică arhitectura în cadrul Biroului Individual de Arhitectură Corina Iliescu.

Volum publicat în cadrul proiectului:

„Dezvoltarea capacității instituționale a UAUIM pentru cercetare în arhitectură și urbanism prin crearea unei culturi a diseminării rezultatelor”, Acronim CULTADISER

Proiect finanțat prin Consiliul Național pentru Finanțarea Învățământului Superior – FDI 2022

Domeniul Strategic de Finanțare D6 – „Dezvoltarea capacității instituționale pentru cercetare în universități”

Graphic design copertă: arh. Isabela Tudorache

Sursă imagine copertă: Anda Roman design

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

STROE ILIESCU, CORINA

Baia ca spațiu de locuit / Corina Stroe Iliescu. - București : Editura Universitară "Ion Mincu", 2022

ISBN 978-606-638-276-2

72

Lucrarea de față reprezintă strict punctul de vedere al autorului.

Responsabilitatea lucrării îi revine în întregime autorului, atât în ceea ce privește conținutul, cât și forma.

Toate drepturile rezervate. Nici o parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanică, de copiere, înregistrare sau alte forme fără permisiunea scrisă a autorilor și a editurii.

© 2022, Editura Universitară „Ion Mincu”, Str. Academiei, 18-20, sector 1, București, cod 010014, tel. 40.21.30.77.193

Volumul reia o parte din teza de doctorat *Baia ca spațiu de locuit*,
sub îndrumarea prof.dr.arh. Ana Maria Zahariade,
susținută în data de 4 iulie 2016.

Apariția acestei cărți se datorează mai multor oameni pe care i-am cunoscut înainte, în timpul sau după stagiul doctoral. Sunt recunoscătoare pentru că i-am întâlnit și mă simt norocoasă pentru că acum am ocazia să le mulțumesc.

Aș vrea să dedic această carte memoriei profesorului meu Cătălin Berza. Fără insistențele dânsului, probabil că nu m-aș fi înscris la Școala Doctorală.

Îi mulțumesc doamnei profesoare Ana Maria Zahariade pentru șansa pe care mi-a oferit-o, aceea de a fi alături de dânsa în această *călătorie*, pentru încrederea pe care am simțit mereu că o are în mine, chiar și când eu nu o aveam, pentru entuziasmul manifestat în alegerea temei și, nu în ultimul rând, pentru convingerea că cercetarea doctorală trebuie publicată. Mulțumesc pentru *aripi*...

Datorez mulțumiri pentru încurajare, încredere, sfaturi și ajutor domnului arhitect Octavian Neculai, Cătălinei Vărzaru, Loredanei și lui Bogdan Suditu și, nu în ultimul rând, doamnei Gabriela Săndulescu.

Un gând bun tuturor celor care m-au ajutat cu suportul fotografic.

Mulțumesc prietenilor mei pentru că au fost alături de mine atât cu vorba, cât și cu fapta, în special, Letiției Barbuică.

Mulțumesc familiei mele fără de care nu aș fi reușit să susțin teza de doctorat și, ulterior, să public această carte.

Le mulțumesc pentru înțelegere Carlei, lui Petru și, mai ales, lui Tudor.

CUPRINS

PREFAȚĂ/ “Morala” unei băi – Ana Maria Zahariade	13
I. INTRODUCERE	19
1. “BAIA” EUROPEANĂ PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-lea:	
Scurtă istorie a spațiului băii – apariție, evoluție, influențe și implicații la nivelul societății	26
1.1. Dintre primele preocupări	28
1.1.1. Așezarea Skara Brae (3100 î.Ch - 2500 î.Ch)	28
1.1.2. Așezarea Mohenjo-Daro (2600 î.Ch - 1700 î.Ch)	29
1.2. Igiena și societatea greacă	31
1.3. Cultul civilizației romane pentru apă	38
1.4. Schimbările începuturilor creștine: 200-1000	49
1.5. Teamă de apă în Evul Mediu: 1000-1500	54
1.6. Perioada lenjeriei curate: 1500-1750	60
1.7. Redescoperirea apei: 1750-1800	66
2. APARIȚIA SPAȚIULUI BĂII ÎN LOCUINȚE	74
2.1. Obiceiuri europene: 1800-1900	74
2.1.1. Redescoperirea spațiului intim	74
2.1.2. Explozia demografică	75
2.1.3. Problema apelor reziduale și cea a epidemiilor	76
2.1.4. Interioarele caselor europene din perspectiva studiului	79
2.1.5. De la falanster la mașina de locuit	87
2.2. Obiceiuri americane: 1800-1900	88
3. BAIA MODERNISMULUI: 1900-1950	93
3.1. Context general la început de secol al XX-lea	93
3.2. Modelul băii engleze – o încăpere nouă în locuință	100
3.3. Modelul băii americane – un spațiu minimal	101

3.4.	Baia prefabricată, aspecte ale standardizării	103
3.5.	Frank Lloyd Wright	105
	☐ Willits House (1901)	106
	☐ Robie House (1908-1910)	106
	☐ Falligwater House (1935)	107
3.6.	Philip Johnson: The Glass House, Connecticut, SUA (1949)	109
3.7.	Walter Gropius	110
	☐ Case pentru profesori Bauhaus, Dessau, Germania (1925-1926)	113
	☐ Cartierul Dessau-Torten (1926-1927)	114
	☐ Casa Gropius, Lincoln, SUA (1938)	115
3.8.	Gerrit Rietveld: casa Rietveld - Schroder, Utrecht, Olanda (1924)	117
3.9.	Pierre Chareau: Maison de Verre, Paris, Franța (1928-1931)	118
3.10.	Le Corbusier	123
	☐ Villa Savoye, Poissy, Franța (1929-1931)	124
	☐ Corbusier – mașina de locuit – Unite d’Habitation, Marseille, Franța (1947-1952)	126
4.	BAIA CONTEMPORANĂ ȘI NOILE SALE SEMNIFICAȚII:	
1950 – PREZENT		130
4.1.	Context general după mijlocul secolului al XX-lea	130
4.2.	Obiectele băii	
	– de la <i>invenție</i> la <i>obiect de design</i> – dematerializare	133
4.2.1.	Cada	134
4.2.2.	Dușul	137
4.2.3.	Lavoarul	139
4.2.4.	Closetul (water-closet)	142
4.2.5.	Bideul	146
4.2.6.	Oglinda	148
4.2.7.	Mobilierul băii	149

4.3.	Tehnologii, materiale folosite, ambianță, aspecte legate de designul băii contemporane	153
4.3.1.	Materiale și finisaje	153
4.3.2.	Culoarea	155
4.3.3.	Lumina (naturală și artificială)	157
4.3.4.	Zgomotul	159
4.3.5.	Încălzirea și ventilația	159
4.4.	Tipologii de băi contemporane – un fel de clasificare	160
4.4.1.	Baia retro	160
4.4.2.	Baia rustică	161
4.4.3.	Baia minimalistă	162
4.4.4.	Baia nonconformistă	163
4.5.	Probleme și întrebări în proiectarea băilor contemporane	164
4.5.1.	Activitățile vechi și noi din spațiul băii	164
4.5.2.	Locul intimității, al retragerii și al solitudinii	167
4.5.3.	Suprafață, număr, configurații planimetrice	169
4.5.4.	Baia și celelate spații ale locuinței	174
4.5.5.	Reprezentativitatea băii contemporane	177
4.5.6.	Băile arhitecților contemporani și designul de produs	178
4.5.7.	Risipa de apă – o problemă	181
II.	CONCLUZII	184
III.	SURSA ILUSTRATIILOR	196
IV.	BIBLIOGRAFIE	200
V.	ANEXE	210

*"Many of the things that are regarded as luxuries today will be
standard fitments in the homes of tomorrow."*

Walter Gropius, *the New Architecture and the Bauhaus*, 1935

„MORALA” UNEI BĂI

Dacă ne întrebăm ce se poate vorbi despre un subiect atât de mărunț ca baia, un subiect aparent tehnic și banal, atunci volumul *Baia ca spațiu de locuit* ne arată că sunt foarte multe de spus și cercetat. Ne-a demonstrat-o autoarea încă din 2016, când și-a susținut cu brio surprinzătoarea teza de doctorat cu același titlu. Am avut plăcerea să-i fiu alături în anii de cercetare doctorală, de-a lungul anilor scurși de atunci am insistat să-și publice teza, așa că mă bucur că am ocazia să reiau câteva idei pe care le-am scris atunci.

Nu am folosit de circumstanță atributul „surprinzător”. Baia s-a dovedit o temă de cercetare surprinzător de bogată în primul rând pentru autoare, așa cum o mărturisește ea însăși; ne povestește despre propria uimire, ca arhitect și ca profesor, când a realizat discrepanța dintre teoria proiectului — unde baia este relegată domeniului tehnic sau al *time-saver*-elor — și aspirațiile în raport cu acest spațiu ale clienților cu care a avut de-a face sau cu bogăția imaginativă a unor studenți. Uimirea ei s-a dovedit prolifică, dând naștere unei cercetări remarcabile, unei inedite teze de doctorat și acestei cărți, care reia doar o parte a tezei.¹

¹ Din păcate, capitolul al patrulea al tezei, BAIA ÎN ROMÂNIA (1947-1989), nu a mai încăput în acest volum, dar sper că va fi publicat separat.

Baia s-a dovedit inedită și față de apetența pentru subiecte „filozoficoide” a prea multor cercetări doctorale din școala noastră, care au pretenția să rezolve problemele arhitecturii, societății și chiar lumii, dar rămân inevitabil în zonele veleitarismului, ale diletantismului confuz și ale părerilor neargumentate — zone periculoase pentru cultura noastră profesională. *Baia ca spațiu de locuit* este o pledoarie convingătoare în favoarea temelor de cercetare restrânse pentru stagiile scurte pe care doctoranzii de astăzi le au la dispoziție.

Corina Stroe Iliescu ne demonstrează cum un subiect strâns circumscris tematic și aparent mărunț poate deveni amplu în termenii cercetării; pentru că limitarea subiectului nu restrânge automat amplitudinea metodologică sau profunzimea unei cercetări. Dimpotrivă, dacă rostul unei cercetări este să îl ajute pe autor să pătrundă cu temeinicie un anume domeniu, să-i dezvăluie sensurile pentru profesiune și, în cazul nostru specific, să stabilească punți consistente între cercetare și proiect — și nu simple deghizări sau divagații teoretice—, atunci subiectul restrâns este cea mai eficientă cale de urmat, așa cum ne-o demonstrează acest volum.

În fond, cartea de față — ca și cercetarea inițială — se poziționează critic și față de o anumită stare de infatuare a profesiei care ne face să credem că nu e de nasul nostru să vorbim despre subiecte minore. A alege spre cercetare un subiect aparent atât de banal, de neglijabil, precum baia, „un biet spațiu funcțional”, ne pare frustrant prin cât de modest se poziționează în raport „marea arhitectură” și teoretizările ei. Or, cartea Corinei Stroe Iliescu ne arată că nu e deloc așa.

Baia ca spațiu de locuit pune în evidență un pată albă, insuficient "cartată", a culturii noastre de arhitecți și profesori, un teren pe care teoria, istoria și proiectul sau cercetarea și proiectul se pot întâlni în modul cel mai concret, firesc și fertil, dar nu o fac prea des. Acesta este exact spațiul în care se situează cercetarea Corinei Stroe Iliescu. Autoarea pune sub lupă un spațiu aparent modest al locuinței, nu prea teoretizat, dar pe care practica ei de arhitect l-a intuit ca fiind semnificativ mai important decât pare (sintetizez prin aceasta discuțiile noastre de început). De aici, temeinicia și profunzimea cercetării, sugerată cu eleganță modestie chiar din titlu, s-a construit prin perspective multiple (istorie culturală, istoria arhitecturii, orașului și design-ului, fenomenologie, antropologie culturală etc.), capabile să explice valoarea acestui spațiu al locuinței atât pentru "utilizatori", cât și pentru arhitecți.

Cum „locuim” baia și de ce? — este întrebarea la care răspunde autoarea pe parcursul celor patru capitole; ea prezintă devenirea comportamentelor, activităților și arhitecturilor legate de îmbăiere, de "curățare", în spațiul culturii de factură europeană, dar nu fără largiri punctuale spre alte zone culturale cu relevanță pentru această devenire.

Alături de acestea și făcând corp comun cu ele, se conturează din ce în ce mai pregnantă arhitectura băii de azi — spațiul igienic pe care modernismul, ajutat de industrie, l-a impus în orice locuință, dar care acum depășește granițele igieniste și începe să-și amintească din vechile semnificații; și să le ceară.

Nu vreau să stric plăcerea cititorului dezvăluind bogatul parcurs în istoria civilizației și a profesiei al celor patru capitole, noutatea ideilor sintetizate de autoare în această carte, prin care ne arată cum acest spațiu banal și strict funcțional a devenit *una din încăperile cu adevărat multifuncționale ale locuinței de astăzi*, că baia nu este numai „o cameră oarecare a locuinței”, ci poate deveni *“anything you want it to be”* (îl citez, alături de autoare, pe Terence Conran, *The Bed and Bath Book*). Astfel, autoarea expune pasionant cum *problema dimensiunilor, a formei, a culorilor și a materialelor devine o problemă de alegere personală a fiecăruia dintre noi*, ceea ce. dezvăluie arhitectului că baia este departe de a fi *doar o simplă celulă cu gresie și că poate să fie pe măsura visurilor noastre cele mai îndrăznețe*. Iar „noi” se referă la atât la client, cât și la arhitect.

În mod paradoxal, acel spațiu al locuinței în care stăm „de nevoie” devine un loc al regăsirii și ancorării noastre prin *ritualul unei rutine*, un *sanctuar intim, locul unde se întâlnesc hedonismul, narcisismul, luxul la cote înalte și scrupulozitatea igienică*.

Aș îndrăzni să spun că aceste „terme individuale” s-au născut tocmai pentru că vechile semnificații ale îmbăierii și îngrijirii corporale și-au făcut loc în baia modernă în golurile lăsate de abordarea strict pragmatică și tehnologică. Merită să ne gândim și să înțelegem alături de autoare cum a intrat baia, dinspre oraș, în arhitectura locuinței și cum s-a impus practici arhitecturale care a transfigurat-o, din necesitate minimă și rușinată, într-un "teatru" nestăvilat al libertății de invenție artistică.

Închei revenind la „morala” unei băi. Corina Stroe Iliescu ne demonstrează prin acest volum ce orizont larg și bogat poate cuprinde un subiect aparent minor dacă e cercetat cu atenție lărgime de spirit; ne arată astfel că niciun spațiu nu este minor în arhitectură, că poate fi plin de substanță, semnificații și prelungiri nebănuite pentru profesiune. Și mai ales, ne oferă șansa de a parcurge alături de baie — acest spațiu mititel și adesea standardizat — o întreagă transformare a vieții, a societății, a dorințelor, obișnuințelor și proiecțiilor noastre cotidiene; și a profesiunii în același timp.

Ana Maria Zahariade

I. INTRODUCERE

Volumul de față reprezintă forma revizuită a lucrării de doctorat cu același titlu¹, elaborată la Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu", sub conducerea științifică a doamnei prof.dr.arh. Ana Maria Zahariade și susținută în iulie 2016. Studiul își propune descifrarea unuia dintre spațiile locuinței contemporane, spațiul camerei de baie, ce a avut o dinamică proprie de-a lungul istoriei și s-a îmbogățit permanent cu noi semnificații arhitecturale, funcționale și sociale în interiorul locuințelor. Configurația planimetrică și funcțională a locuințelor contemporane ascunde un lung șir de schimbări și de reinterpretări ale funcțiunilor spațiilor din care sunt alcătuite, iar camera de baie a reușit prin evoluția ei, sau, mai bine spus, involuția ei în unele perioade ale istoriei, să își contureze propria poveste pe care doresc să o dezvălui pe parcursul acestui studiu.

De-a lungul activității didactice pe care o desfășor în cadrul atelierelor de proiectare din Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu", București, dar și în exercitarea profesiei de arhitect, am fost surprinsă de modul diferit în care acest spațiu al locuinței este perceput atât de către tinerii studenți la arhitectură (vezi Anexa nr. 1),² cât și de către beneficiarii cu care am avut ocazia să colaborez, dar și de controversele pe care camerele de baie le suscită.

¹ Atât lucrarea de doctorat, cât și volumul de față au preluat titlul concursului din anul 2014 "*Baia ca spațiu de locuit*" organizat de revista Zeppelin împreună cu firma Geberit. Am considerat titlul extrem de sugestiv pentru studiul realizat.

² Anexa nr. 1 prezintă planuri și câteva elevații ale proiectului *Locuință unifamilială, Structură/ spațiu (plan liber)* aparținând studenților din anul I, grupa 15A, an 2015-2016, Facultatea de arhitectură, UAUIM. Soluțiile studenților îndrumați de șef lucrări dr. arh. Andrei Șerbescu (prin amabilitatea căruia am putut consulta și, ulterior, anexa aceste proiecte) sunt extrem de diverse și de sugestive. Primele opt exemple oferă soluții cu băi închise, următoarele cu băi semi-deschise sau cu zone ale băii complet expuse vederii, în timp ce ultimul exemplu oferă o soluție cel puțin controversată ce relaționează direct camera de baie cu locul de luat masa și cu spațiul de zi al locuinței.

Fiecare civilizație a integrat și a investit cu semnificații diferite activitățile caracteristice camerei de baie, iar preocuparea pentru prezența, adaptarea și funcționarea unui spațiu cu rol de cameră de baie a fost mereu condiționată de diferențele culturale sau de descoperirile tehnologice. Deși în zilele noastre prezența camerei de baie a devenit un fapt obișnuit, lucrurile au fost diferite de-a lungul istoriei și ceea ce pare firesc astăzi era, acum câteva secole, de neconceput.³

De cele mai multe ori facem referire la camera de baie ca la cea mai mică încăpere a casei, fapt ce câteodată se reflectă în dimensiunile ei dar, mai ales, în directa relație ce se formează între baie și corpurile noastre, percepem un spațiu la scară umană. Baia reușește să fie o punte de legătură între spațiul public și cel privat, fiind locul unde corpul uman, tehnologiile și sistemele urbane interacționează în modul cel mai intim. Din interiorul băilor noastre, amenajate în stiluri diferite, nu conștientizăm întregul sistem ce stă în spatele acestor încăperi, modul în care ele funcționează și cât de sinuoasă a fost evoluția încăperii de baie de-a lungul istoriei.

Preocupările din ce în ce mai intense la nivel mondial legate de rezolvarea problemelor sanitare sau de igienă, dar și conștientizarea crizei consumului de apă fac parte din argumentele studiului de față. Mai mult decât atât, deși camera de baie, privată sau publică, nu a suscitât mult timp în istoria locuinței vreo atenție particulară din partea cercetătorilor, de câteva decenii încoace, lucrări ale unor prestigioase universități din străinătate au fost dedicate acestui subiect. Unul dintre acestea este studiul realizat de arhitectul Rem Koolhaas împreună cu Universitatea Harvard în anul 2014 în cadrul Bienalei de Arhitectură de la Veneția. Cercetarea lor, "Elements of architecture" include și closetul, unul dintre obiectele caracteristice stațiunii băii contemporane, printre cele 15 elemente de arhitectură studiate.

Nu în ultimul rând, importanța acestei funcțiuni este reflectată și de atenția ce îi este acordată în zilele noastre de arhitecții și designerii de interior sau de produs.

³ Siegfried Giedion, *Mechanization takes command: A contribution to anonymous history*, Oxford University Press., 1948, p.628

Studiul propune *înțelegerea acestui spațiu* și căutarea sensurilor pe care le-a dobândit, de la apariție și până în prezent, *furnizarea unor răspunsuri la aspectele problematice* pe care le produce evoluția acestui spațiu, precum și la provocările care intervin în zilele noastre în proiectarea băii. Printre întrebările la care am încercat să răspund ar fi: Care au fost primele preocupări din domeniul sanitar? Cum a evoluat și cum s-a schimbat percepția asupra activităților din interiorul băilor? Care au fost momentele cheie care au marcat camera de baie? De când a devenit o preocupare pentru arhitecți? Prin ce se evidențiază spațiul băii față de celelalte camere ale locuinței? De ce camerele de baie contemporane arată așa? Ar putea fi altfel camera de baie și obiectele ei caracteristice, și dacă da, cum s-ar transforma societatea noastră? Cum putem economisi apa?

Cercetarea se bazează pe analiza spațiului băii, dar, pentru o înțelegere coerentă, vor fi prezentate și aspecte legate de activitățile - vechi și noi - specifice acestui spațiu sau aspecte ce privesc obiectele sanitare caracteristice, din momentul inventării lor și până în prezent. Totuși, studiul nu își propune prezentarea în detaliu a problemelor tehnice pe care proiectarea camerei de baie le presupune și atinge doar tangențial acest domeniu.

Subiectul propus poate părea vast, mult prea general sau cu implicații multiple, de aceea am încercat să restrâng cercetarea urmărind spațiul european, fără a neglija, însă, influențele civilizației islamice sau ale celei nord-americane care au marcat camera de baie, care și-au pus amprenta asupra evoluției acesteia și fără de care, poate, nu ne-am fi bucurat de facilitățile din zilele noastre. Totodată, deși în primele capitole analiza se va concentra și pe spațiile publice destinate îngrijirii corporale, odată cu apariția caracterului privat al acestor activități, studiul se va limita doar la prezentarea acestora.

Studiul istoric își propune să dezvăluie cea mai importantă caracteristică a camerei de baie de-a lungul perioadelor, discontinuitatea, pentru că, deși am putea fi tentați să credem că fiecare civilizație s-a bucurat de facilitățile băii, în Europa secole de-a rândul atât camera de baie, cât și activitățile specifice ei au lipsit sau s-au materializat în fenomene izolate de care se preocupau mai degrabă elitele. Din acest motiv, pe parcursul prezentării istorice, studiul urmărește trei direcții: aspecte legate de îngrijirea corporală

(îmbăierea), aspecte legate de dezvoltarea urbană (sistemele de canalizare) sau aspecte legate de apariția primelor obiecte sanitare (lavoar, closet, cadă etc.).⁴

Pe lângă prezentarea istorică, fără de care consider că nu putea fi realizat acest studiu, cercetarea a vizat o analiză a actualelor băii contemporane, a preocupărilor arhitecților și designerilor de interior în acest domeniu, dar, mai ales, surprinderea celor mai importante probleme și întrebări pe care le presupune proiectarea camerelor de baie în zilele noastre.

Răspunsurile la întrebările de mai sus au venit ca rezultat la analiza unor surse de documentare constituite din materiale scrise (cărți, reviste, cataloage) sau a unor materiale on-line din domeniu. Parcurgerea și analiza critică a lucrărilor de specialitate a condus la ierarhizarea ideilor principale și la stabilirea sensului cercetării. Elaborarea unei metode personale de analiză și sinteză a fost posibilă în urma stabilirii unor direcții generale urmărite: aspecte istorice (identificarea elementelor evolutive), aspecte antropologice (identificarea elementelor socio-culturale) sau aspecte arhitectural-urbanistice (identificarea elementelor legate de configurația locuințelor sau de planificarea urbană). Pe lângă observarea elementelor evolutive, analiza istorică realizată a avut în vedere căutarea momentelor cheie din istoria spațiului băii și căutarea de semnificații asociate fiecărei schimbări.

Raportarea la factorii istorici și sociali s-a dovedit definitorie pentru înțelegerea parcursului activităților caracteristice de îngrijire corporală sau a genezei și transformării continue a camerei de baie. Pe parcursul cercetării am făcut apel permanent la factorul demografic considerându-l un factor esențial care a influențat tipurile de relații umane, percepția asupra spațiului privat și public din interiorul locuințelor, calitatea spațiului locuit și modul în care locuințele au evoluat. Creșterea constantă a populației Europei, cu excepția perioadelor marcate de puternice epidemii sau de conflicte, s-a aflat într-o permanentă relație cu spațiul construit. Astfel, numărul locuințelor, dimensiunea lor dar, mai ales, configurarea lor spațială și

⁴ Studiul realizat de Rem Koolhaas împreună cu Universitatea Harvard în anul 2014 în cadrul Bienalei de Arhitectură de la Veneția surprinde aceste direcții.

apariția de noi funcțiuni în interiorul lor, s-au schimbat permanent urmărind o evoluție firească.

În mod permanent, așa cum era și firesc, studiile comparative au generat întrebări și răspunsuri și au condus la conturarea diferențelor dintre diferite civilizații sau regiuni geografice : în perioada antichității greci versus romani, în perioada Evului Mediu nordul versus sudul Europei, în perioada modernistă arhitecți europeni versus arhitecți nord-americani. Urmând aceeași idee studiile de caz prezentate au dorit să demonstreze, pe lângă inovațiile din domeniu, deosebirile datorate mentalităților societăților respective.

În ceea ce privește problematica băii contemporane am încercat o sistematizare coerentă care să oglindească perspectivele și problematicile acestui spațiu în locuințe, punând în evidență aspectele evolutive, inovatoare și încercând descrierea unor tipologii ale acestor spații.

Volumul este structurat în patru capitole, completate de introducere și concluzii. Pe parcursul acestora se disting cele două direcții vizate: în prima parte a lucrării se abordează o structurare cronologică a evenimentelor din domeniul cercetat, în cea de-a doua parte se analizează situația actuală a spațiului băii și a elementelor sale caracteristice, dar și premisele dezvoltării viitoare.

Primul capitol, "BAIA EUROPEANĂ PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA", după cum sugerează și titlul, urmărește o scurtă istorie a spațiului băii pe continentul european. Cercetarea vizează observarea elementelor caracteristice fiecărei civilizații și modul în care perioadele istorice s-au influențat reciproc și au contribuit la apariția și dezvoltarea acestui spațiu în locuințele oamenilor. Totodată, s-a avut în vedere evidențierea diferiților factori de natură religioasă, filozofică sau psihologică care au influențat spațiile destinate curățeniei corporale și ritualurile specifice fiecărei perioade. În ordine cronologică, primele două exemple, așezarea Skara Brae și așezarea Mohenjo-Daro, au fost selectate și descrise pentru preocupările remarcabile din acest domeniu încă din primele milenii ale omenirii. Atât în cazul civilizației grecești, cât și a celei romane au fost vizate pe lângă chestiunile legate de spațiul propriu-zis al băii, aspecte privind modul în care acestea priveau îngrijirea corpului, ritualurile îmbăierii și activitățile ce aveau loc în spațiile cu rol funcțional de baie, publice sau private. Analiza a urmărit

permanent studiul comparativ al celor două civilizații considerând importantă sublinierea asemănărilor și deosebirilor dintre cele două culturi precum și inovațiile cu care au contribuit la istoria spațiului băii. Următoarele capitole au fost structurate după aceeași logică cronologică, dar mai ales după modul în care oamenii au conceput problemele de igienă și îngrijire corporală. De fiecare dată am evidențiat momentele cheie, cauzele schimbărilor ce au avut loc sau invențiile din acest domeniu. Un aspect relevant care a fost studiat în cadrul acestor capitole l-a reprezentat relația pe care oamenii au avut-o cu apa și influențele religioase sau cele legate de diferite tratate din domeniul medicinei care au marcat această atitudine față de activitățile legate de îngrijirea corpului. Din prisma lipsei băilor în locuințele private și a prezenței lor în spațiile publice va fi analizat și aspectul băilor publice, ca model pentru locuințele oamenilor înstăriți.

Cel de-al doilea capitol, "APARIȚIA SPAȚIULUI BĂII ÎN LOCUINȚE", surprinde geneza acestui spațiu și explică cauzele care au condus la reapariția lui în casele oamenilor. Totodată, semnalează schimbările din viața privată din perspectiva nevoii oamenilor de a beneficia de spații care să ofere intimitate. Unul dintre subcapitole va face referire la problemele cu care s-au confruntat marile orașe legate de apele reziduale și de epidemii, probleme care au măcinat omenirea până la sfârșitul secolului al XIX-lea și care au avut un rol hotărâtor în apariția camerei de baie. Capitolul prezintă succint interioarele din acea perioadă din perspectiva obiceiurilor de îngrijire corporală și a schimbărilor de mentalitate, datorate îndeosebi preocupărilor și progreselor din domeniul infrastructurii urbane. Am acordat o atenție deosebită evoluției obiectelor sanitare ce caracterizează în zilele noastre spațiul băii. Nu în ultimul rând, printr-o analiză comparativă și prin observarea deosebirilor dintre diferite perioade sau culturi, acest capitol surprinde în paralel situația continentului european și a celui nord-american și modul în care acestea s-au influențat reciproc.

Cel de-al treilea capitol vizează "BAIA MODERNISMULUI : 1900-1950" și pe lângă prezentarea unor date generale care să explice contextul în care se afla omenirea în acel moment, continuă prezentarea paralelă a celor două continente. Pentru Europa am ales să prezint modelul băii engleze, cel care a reprezentat un reper pentru restul continentului. Vor fi analizate aspecte legate de continua

transformare a obiectelor sanitare datorate evoluției industriei în domeniu, dar și preocupările inovative din sfera standardizării sau a prefabricării camerelor de baie. În ultima parte a acestui subcapitol au fost selectate câteva lucrări de arhitectură reprezentative pentru începutul de secol al XX-lea, aparținând arhitecților americani sau europeni, care au marcat această perioadă și au acordat o atenție specială spațiului băii. Scopul prezentării studiilor de caz propuse a fost analiza locuințelor din perspectiva spațiului băii și evidențierea diferențelor dintre cele două continente.

Cel de-al patrulea capitol, "BAIA CONTEMPORANĂ ȘI NOILE SALE SEMNIFICAȚII: 1950-PREZENT", debutează ca și precedentul cu o prezentare generală a contextului pentru camera de baie și obiectele sale caracteristice. Ulterior, având în vedere metamorfoza obiectelor sanitare și preocuparea tot mai intensă pentru design-ului de produs în acest domeniu din ultimele decenii, sunt analizate pe rând obiectele ce caracterizează în zilele noastre spațiul băii punând accent pe inovațiile apărute. Totodată, se prezintă succint chestiuni problematice ce caracterizează în zilele noastre cu precădere spațiul băii. O altă direcție urmărită a fost aceea a semnalării diversității, din punct de vedere al design-ului, de care camera de baie contemporană se bucură și a noilor însușiri care i se atribuie în momentul de față. Pentru a demonstra importanța pe care camera de baie a căpătat-o în ultimii ani, cu precădere în casele oamenilor înstăriți, studiul va releva lucrările recente ale unor arhitecți de renume care s-au dedicat design-ului camerei de baie, dar și design-ului de produs în cazul obiectelor sanitare.

1. "BAIA" EUROPEANĂ PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA: Scurtă istorie a spațiului băii – apariție, evoluție, influențe și implicații la nivelul societății

Primul capitol își propune să schițeze o istorie cât mai coerentă a tuturor factorilor care au influențat apariția și dezvoltarea băii în cadrul locuinței, de-a lungul timpului, într-o *"călătorie prin ținutul de dincolo de facilitățile și obișnuitele pe care viața de astăzi ni le împarte cu dărnicie"*.¹ În cartea sa *The Dirt on Clean*, Katherine Ashenburg scria că studierea acestui mic spațiu al locuinței ne poate arăta ceea ce oamenii doresc, ignoră sau de ceea ce se tem și reprezintă o parte a ceea ce ei reprezintă.²

Urmând aceeași idee, am încercat să surprind imaginea vieții cotidiene de-a lungul epocilor, continuitățile sau, dimpotrivă, discontinuitățile dintre civilizații, *"regulile care, prea multă vreme, au ținut omenirea închisă într-o stabilitate destul de greu explicabilă"*.³ Consider importantă restrângerea acestui studiu la viața de zi cu zi, deoarece, odată cu detaliile sau lucrurile mărunte, aparent fără o prea mare importanță, *"se revelează o societate"*.⁴ Așa cum afirma Braudel în *Structurile cotidianului*

"o casă, oriunde ar fi ea, durează și depune neîncetat mărturie cu privire la mișcarea lentă a civilizațiilor, a culturilor încăpățânate să păstreze, să mențină, să repete".⁵

De-a lungul timpului, omenirea a acordat atenție, într-o mai mare sau mică măsură, curățeniei corporale, igienei și sănătății fizice și mentale.

¹ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.1, p.12.

² Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.13. Afirmatie ce a pornit de la spusele lui Benjamin Franklin: *"pentru a înțelege oamenii unei țări, e nevoie doar să le vizităm cimitirele"*.

³ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.1, p.13.

⁴ Idem, p.16.

⁵ Idem, p.7.

Discontinuitatea dintre perioadele istorice în ceea ce privește igiena personală a fost cauzată de factori religioși sau filozofici care influențau mentalitatea și tradițiile oamenilor. În timp ce civilizația greacă sau cea romană s-au ocupat cu prioritate de aspecte legate de igiena corporală, au dezvoltat sisteme ingenioase pentru transportul și încălzirea apei în spațiile interioare, civilizațiile care le-au urmat au ignorat în totalitate aceste preocupări, ba chiar le-au condamnat. Camera de baie, așa cum o cunoaștem noi astăzi, are o istorie foarte recentă, făcând parte din categoria de încăperi ale locuinței care a avut mereu de suferit.⁶

Înainte de a începe prezentarea istoriei spațiului băii, se cuvine să facem referire la semnificația celor doi termeni folosiți pentru acest spațiu al locuinței de-a lungul timpului. Primul dintre aceștia, *toaleta*, în engleză *toilet* și în franceză *toilette*, a căpătat de-a lungul timpului mai multe semnificații. Originea acestui cuvânt vine din francezul *toile*, adică *pânză*. Conform dicționarului Oxford, la mijlocul secolului al XVI-lea denumea un tip de pânză utilizat în acoperirea hainelor, pentru ca un secol mai târziu să reprezinte fie pânza care acoperea masa pe care stăteau produsele de îngrijire corporală, fie aceste produse, fie chiar masa, de unde și denumirea de *masă de toaletă*. Ulterior, a căpătat și alte sensuri precum actul îmbrăcării, camera în care avea loc îmbrăcarea sau camerele din vecinătatea dormitorului. De abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, și-a însușit și sensurile pe care le cunoaștem azi: closetul sau camera utilizată în spălarea corpului și a satisfacerii nevoilor fiziologice.⁷

Cel de-al doilea termen, *camera de baie*, în engleză *bathroom* și în franceză *salle de bain*, are o istorie mult mai recentă, denumind la sfârșitul secolului al XVIII-lea, conform dicționarului Oxford, camera în care de obicei se afla doar cada. Semnificația unui spațiu în care se regăsesc toate obiectele sanitare o câștigă de abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea.⁸

Indiferent de denumire, preocuparea are o istorie “de când lumea”, pe care de-a lungul următoarelor capitole o vom parcurge în

⁶ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.6.

⁷http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=toilet&searchmode=none

⁸http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=bathroom&searchmode=none

mod cronologic, încercând să surprindem și să înțelegem momentele semnificative și punctele de cotitură care au condus la spațiul băii din locuințe așa cum îl cunoaștem în zilele noastre.

1.1. Dintre primele preocupări

Cele două exemple alese, aparținând celui de-al treilea mileniu î.Ch. numit și "*perioada curățeniei*", sunt așezările Skara Brae, descoperită pe actualul teritoriu al Scoției, și Mohenjo-Daro, de pe teritoriul Pakistanului. Este foarte interesant cum, în perioade de timp relativ apropiate (3000 î.Ch. – 2500 î.Ch.), dar în locuri ale lumii foarte îndepărtate între ele, au existat așezări atât de evolute și cu preocupări atât de asemănătoare. Motivul pentru care am ales să mă opresc asupra celor două exemple a fost dat de interesul manifestat de locuitorii acestor așezări pentru rezolvarea evacuării apelor pluviale și reziduale, de prezența primelor forme de toalete sau a rezervoarelor colectoare de apă.

1.1.1. Așezarea Skara Brae (3100 î.Ch - 2500 î.Ch)

Cea mai complexă așezare de piatră din perioada Neolitică, Skara Brae, este situată într-un loc numit Bay o'Skaill, pe coasta de vest a insulei Mainland, principala insulă din arhipelagul Orkney. (fig. 1) Se știe că a fost ocupată cu aproximație între 3100 î.Ch - 2500 î.Ch, iar cauza abandonării acestei așezări ar putea fi pusă pe seama schimbărilor climatice. Importanța acestei descoperiri arheologice se datorează, mai ales, faptului că așezarea s-a păstrat aproape intactă, reușind să ne ofere "*decorul unei atmosfere casnice intime [...] niciun alt loc nu ne poate oferi un sentiment mai puternic al vieții domestice în Epoca Pietrei*".⁹ Mai veche ca Stonehenge sau ca Marile Piramide, ea a fost numită Pompeiul scoțian, datorită excelenței sale conservări.¹⁰

Această așezare era formată din opt case grupate, toate de aceeași mărime și concepute după același plan,¹¹ între care exista un coridor acoperit ce conducea către o zonă deschisă și pavată, numită de

⁹ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.34.

¹⁰ Jacquetta Hawkes, *The Shell Guide to British Archaeology*, London: Michael Joseph, 1986, p.262.

¹¹ Nu exista o ierarhie între locuitori.

arheologi "piață", și unde se presupune că se desfășurau activități în comun.¹² Unicitatea așezării Skara Brae se datorează și multitudinii de elemente noi pentru acea perioadă: casele erau dotate cu uși cu zăvor, spațiile interioare erau generoase, pereții aveau înălțimi considerabile, podelele erau pavate, depozitățile fiecărei case erau făcute în piatră și exista o delimitare între zonele de zi și cele de noapte. (fig. 2)

Descrierea acestei așezări neolitice este interesantă pentru lucrarea de față datorită prezenței unei canalizări primitive, ce consta dintr-un "*sistem de canale colectoare[...]cu jgheaburi în perete pentru scurgerea reziduurilor*".¹³ În vreme ce câteva dintre case aveau scurgere directă sub ele, altele aveau o cabină peste scurgere. Aici s-au descoperit și toalete timpurii care utilizau apă curgătoare pentru a elimina deșeurile, precum și primele rezervoare mari de piatră folosite la aprovizionarea cu apă a fiecărei case.¹⁴

1.1.2. Așezarea Mohenjo-Daro (2.600 î.Ch – 1700 î.Ch)

Un alt exemplu relevant pentru tema de față este orașul Mohenjo-Daro¹⁵, oraș ce a aparținut civilizației Văii Indusului, situat la cca. 80 km sud-vest de actualul oraș pakistanez Sukkur, Sindth. Arheologul britanic Mortimer Wheeler¹⁶, responsabil cu lucrările arheologice din India în perioada 1944-1948, afirma: "*Înalta calitate a instalațiilor sanitare ar putea să fie foarte invidiată în multe părți ale lumii în zilele noastre.*"

Această așezare a fost descoperită de arheologi în anul 1922 în timpul construirii unei căi ferate, când lucrătorii au început să sape în apropierea colinei. Se estimează că a fost construită în anul 2.600 î.Ch. și abandonată în anul 1700 î.Ch. La baza construcției orașului stătea o rețea rectangulară de străzi. Casele cu 2-3 etaje erau înșiruite pe străzi late de la 1,5 la 6m, aproape fiecare dintre ele fiind conectată la o

¹² Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.34.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.39.

¹⁵ Numele așezării înseamnă "*colina celor morți*" sau "*lăcașul morților*".

¹⁶ Sir Robert Eric Mortimer Wheeler (1890 –1976), arheolog britanic și ofițer în armata Marii Britanii.

canalizare.¹⁷ Se presupune că așezarea ar fi putut adăposti 35.000 de locuitori. Orașul era împărțit în două zone: zona "*cetății*", care adăpostea aproximativ 5.000 de locuitori, și zona "*orașului de jos*" pentru restul locuitorilor. Cercetările arheologice au evidențiat o bună organizare socială a locuitorilor acestei așezări, "*o știință a locuinței prin care au depășit modelele vecinilor lor*",¹⁸ precum și prezența unor clădiri spațioase cu rol important în viața comunității.

În anul 1950, același arheolog britanic Wheeler este cel care a denumit una dintre clădirile descoperite la Mohenjo-Daro, "*Marele grânar*", deoarece, după cum o sugerează numele, clădirea avea rolul de a depozita recoltele. În apropierea acesteia se găsea o altă clădire cu rol semnificativ în viața locuitorilor: "*Marea Baie*", probabil cea mai primitivă baie publică din istorie, numită și "*primul rezervor de apă publică al lumii antice*".¹⁹(fig. 3) Accesul la bazin se făcea printr-o curte amenajată, iar acesta avea dimensiunile de 12x7m, cu o adâncime maximă de 2,4m, fiind construit din cărămidă și hidroizolat cu un strat de bitum. Prezența bitumului pe pereții bazinului, sub formă de gudron natural, indică faptul că acesta era folosit pentru a păstra apa. Un alt detaliu interesant descoperit a fost gaura de la unul din capetele bazinului, cel mai probabil cu rolul de scurgere a apei. Deși nu se știe cu exactitate care era funcțiunea acestui bazin, mulți cercetători înclină către ipoteza unui loc destinat băilor ritualice sau ceremoniilor religioase.

Datorită prezenței fântânilor și a surselor de apă, atât în spațiile publice ale orașului - cum este cazul fântânii de dimensiuni mari din piața centrală a orașului, cât și în spațiile private - cum este cazul gospodăriilor individuale sau a grupărilor de gospodării unde existau mici surse de apă, putem afirma că existența și folosirea apei pentru îmbăiere constituie una dintre caracteristicile orașului Mohenjo-Daro. Orașul era dotat cu o rețea de canalizare, considerată a fi una dintre cele mai avansate din acele timpuri. Deși acestea existau și în alte părți ale lumii, cercetările arheologice au constatat că apele uzate erau

¹⁷ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014, p.8.

¹⁸ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, p.47.

¹⁹ <http://www.harappa.com/indus/8.html>

conduse către scurgeri acoperite de-a lungul străzilor importante. În cazul caselor s-au găsit încăperi care s-ar putea numi *”băi”*, camere ce serveau evident îmbăierii, iar una dintre clădiri avea sub pământ un cuptor pentru încălzirea băii. Aceste locuințe aveau fiecare propria toaletă și toate constau în wc-uri construite în pereții exteriori ai caselor; făcute din cărămidă și cu șezut de lemn deasupra, acestea sunt primele toalete *”în stil occidental”* pe care le cunoaștem. Și în cazul lor, rețeaua de canalizare prelua prin conducte verticale reziduurile umane. Locuințele din Mohenjo-Daro sunt descrise de Radu Patruțius, în cartea sa *Locuința în timp și spațiu*, având încăperile grupate în jurul unei curți centrale, spații bine definite și utilizate tehnic, printre care bucătăria și băi (chiar suprapuse) prevăzute cu conducte de teracotă în pereți.²⁰

Din scurta analiză a celor două exemple, putem deduce importanța pe care au avut-o preocupările din acest domeniu atât în viața privată, cât și în cea publică.

1.2. Igiena și societatea greacă

Despre civilizația greacă și despre modul în care au tratat grecii antici aspectele legate de igienă știm mult mai mult, iar multitudinea de lucrări și cercetări existente m-au ajutat să pot surprinde caracteristicile definitorii ale perioadei. Civilizația greacă pune un accent explicit pe igiena și buna îngrijire a corpului, iar ritualurile îmbăierii, ritualurile religioase și exercițiile fizice erau exerciții cotidiene. După cum am observat în capitoul anterior, etimologia cuvântului *igienă* vine chiar de la grecescul *hygiene* care înseamnă sănătos, iar Hygieia era în mitologia greacă și romană zeița sănătății, a curățeniei și a salubrității. *”Igiena greacă”* era o disciplină medicală specializată, care încerca să controleze întregul mediu uman ce ținea de aer, diete, somn, muncă, exerciții fizice, transformând totul într-un mod sănătos de viață.²¹ Pe marginea acestui subiect, al igienei Greciei Antice, s-au scris multe studii, unele făcând trimitere la istoria medicinei, cum ar fi cele ale istoricului Jackie

²⁰ Radu Patruțius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, p.49.

²¹ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.74.

Pigeaud; scopul cercetării sale a avut în vedere relația dintre trup și suflet în tradiția gândirii medicale.

Pentru greci, îngrijirea pielii, nuditatea și apa erau elemente cărora li se acorda o mare importanță, iar în construirea noilor așezări, aprovizionarea cu apă a fost o prioritate, considerată un element de politică publică și un semn civic de prosperitate. Apa era considerată un lucru primordial ce străbătea toate granițele sociale și semantice: ea curăța, răcorea, împrăștia, oferea confort și odihna trupul și sufletul, însoțind toate ritualurile de purificare ale civilizației grecești,²² fapt dovedit și de prezența în mitologia greacă a numeroase zeități asociate apei și izvoarelor sacre, precum Apollo, Artemis sau zeii râurilor. Pentru grecii antici era o mândrie să fie spălați și îngrijiți, iar nuditatea nu reprezenta un tabu. Ei au înțeles că ceea ce îi face să se simtă bine îi face și să arate bine. Trebuie menționat că toate categoriile sociale se puteau bucura de această facilitate, fără să conteze poziția lor socială.²³

Vechii greci se spălau din aceleași motive ca și civilizațiile actuale: pentru a se simți confortabili și atractivi. Hippocrate, cel mai vestit medic al Greciei antice, a fost și unul dintre susținătorii îmbăierilor din motive de sănătate în prevenirea sau tratarea bolilor. El credea că o combinație rațională de îmbăiere în apă rece și fierbinte putea să ajute la menținerea organismului sănătos și chiar recomanda celor cu dureri de articulații dușuri reci sau femeilor băi de aburi aromatice.²⁴

Toate evenimentele importante ale vieții grecilor erau marcate de ritualuri ale îmbăierii, precum cel al noului născut și al mamei sale²⁵, al mirelui și miresei sau al unei persoane decedate. Printre obiceiurile grecilor din secolul VIII î.Ch., ce țineau de îngrijirea corpului se mai regăseau: îmbăierea înainte de o călătorie, obligația de a oferi oaspeților apă pentru a-și spăla mâinile la începutul vizitei și apoi posibilitatea unei îmbăieri, obligația de îmbăiere înainte de rugăciuni sau de sacrificii aduse zeilor, sanctuarele fiind prevăzute la intrare cu

²² Idem, p.83.

²³ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.80.

²⁴ Ralph Jackson, "Waters and Spas in the Classical World", in *Medical History of Waters and Spas*, Ed. Roy Porter, Londra, 1990, p.1-2.

²⁵ În acest caz, câteodată, chiar cu apa adusă de la anumite izvoare.

fântâni.²⁶ Homer descrie în Odiseea ritualurile înbăierii și subliniază puterea acestor ritualuri asupra grecilor, care se simțeau precum zeii atunci când își spălau corpul sau părul.

Este foarte probabil ca partea continentală a Greciei, prin schimburile continue cu țărmurile învecinate ale Asiei Mici, Ciprului, Nordului Africii sau Cretei, să fi împrumutat multe dintre contribuțiile aduse deja de aceste civilizații în dezvoltarea orașelor lor, în general, și în evoluția caselor lor, în particular. De pildă, după invazia Cretei din jurul anilor 1000 î.Ch., dorienii au descoperit o civilizație mult mai avansată, cu orașe importante precum Cnossos (capitala), Faestos, Mannia, Gurnia și altele. În cartea lui Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, sunt descrise locuințele celor mai înstărite persoane din aceste orașe, case pe 2-3 niveluri, cu 4-5 camere fiecare, acoperite în terasă, ce pot fi comparate din punct de vedere al confortului doar cu vilele somptuoase ale Imperiului Roman, atât prin „valoarea decorației și bogăția mobilierului, cât și prin instalațiile sanitare”.²⁷

La început, în orașele grecești se colecta apă de ploaie în cisterne de piatră (ca și astăzi) sau exista un sistem prin care apa era deviată de la izvoare. Cu timpul însă (în jurul anilor 600 î.Ch.), aprovizionarea cu apă se va realiza cu ajutorul conductelor artificiale. Orașe precum Samos, Atena sau Pireu și-au construit astfel de conducte pentru necesarul de apă al orașelor, unele sub pământ, altele deasupra solului, urmând probabil modelul palatului din Cnossos unde exista apă curentă și canalizare.²⁸ (fig. 4, 5)

Locuitorii Cretei, ne spune Bill Bryson, aveau apă curentă, căzi de baie și alte mijloace de confort civilizatoare, cu peste 3500 de ani în urmă.²⁹ De altfel, și prima cadă descoperită în lume datează din anul 1700 î.Ch., din apartamentele reginei de la palatul din Cnossos.

Cel mai probabil în jurul anilor 500 î.Ch., locuitorii categoriilor înstărite din Atena dețineau în cadrul propriei locuințe o încăpere cu funcțiunea de baie. Există astfel de descrieri în cartea lui Katherine Ashenburg, în care „camera de spălare” (denumire mai adecvată decât

²⁶ Robert Parker, *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Oxford, 1983, p.19-21.

²⁷ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, p.54.

²⁸ R.E.Wycherley, *How the Greeks Built Cities*, Macmillan, Londra, 1962, p.198-204.

²⁹ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.273.

cea de *baie*) se afla lângă bucătărie. Echipamentele ce se găseau în aceste încăperi erau: un lavoar, numit *labrum*, așezat la nivelul șoldului, și un fel de cadă din teracotă care îți permitea să stai în poziția șezut, dar în care nu puteai să te cufunzi cu tot corpul. Servitorii erau cei care aduceau apă de la cisternele de apă ale gospodăriei sau de la cea mai apropiată sursă de apă, cea reziduală fiind evacuată printr-un fel de canalizare direct către exterior. Ritualul zilnic al îmbăierii cuprindea două momente: unul de dimineața, mai rapid și mai sumar, și altul seara, înaintea cinei, mult mai amănunțit și mai elaborat.³⁰

Grecii nu erau adepții îmbăierii complete a corpului și cel mai adesea erau întâlnite bazinele de dimensiuni relativ mici folosite în scopuri domestice, inclusiv pentru cea de spălare a părului, mâinilor sau picioarelor. Bazinele din metal erau considerate practice deoarece puteau fi curățate ușor și apa era încălzită foarte repede.³¹

Tot reprezentative pentru perioada clasică (secolele V-IV î.Ch.) sunt locuințele din orașul Olynth. Radu Patrulius descrie cele două coline ale orașului făcând diferența între "*cea sudică, locuită de la începutul mileniului I*", și cea nordică, unde se observă o sistematizare riguroasă ce avea la bază un modul format din zece case. În cadrul acestui modul, casele erau aliniate și grupate în două șiruri formate din câte cinci case cu suprafețe asemănătoare și cu atenție acordată față de punctele cardinale (orientarea est-vest). Elementul interesant pentru tema studiată îl constituie aleea de 1.40m dintre cele două șiruri de case, ce servea scurgerii apelor și evacuării gunoaielor.³² (fig. 6)

Față de alte locuințe din acea perioadă, casele din Olynth (distruse în 432 î.Ch.) erau caracterizate prin prezența unor camere specializate pe funcțiuni sau separate pe sexe și grupate în așa fel încât să funcționeze împreună, cum este cazul cuplării băilor cu bucătăriile. O treime dintre aceste case erau dotate cu băi foarte rațional concepute. Baia era de 2.25 x 1.50m, avea pereții tencuiți și într-un colț al încăperii

³⁰ Peter Connolly, Hazel Dodge, *The Ancient City: Life in Classical Athens and Rome*, Oxford University Press, 1998, p.55.

³¹ Virginia Smith, *Clean: A History of personal hygiene and purity*, Oxford University Press, 2007, p.79.

³² Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, p.56.

era construit un rezervor de apă din teracotă.³³ Accesul în interiorul acestor spații se făcea din bucătăriei (prevăzute cu coșuri de fum).

Același autor vorbește și despre insula Delos, cu o rețea de canalizare urmărind fidel rețeaua străzilor.³⁴ Aici s-au descoperit case care ne pot ajuta la conturarea imaginii din punct de vedere funcțional, cum ar fi cazul "*Casei Tridentului*" din anii 200 î.Ch.. Pe lângă vestibul, curtea cu peristil, prăvălia cu acces din stradă și depozitele aferente, găsim aici o sufragerie ce funcționează împreună cu un salon de conversație, camere ale sclavilor, bucătăria, latrina și curtea cu impluvium (bazinul apelor de ploaie).³⁵ Aceste bazine erau decorate cu mozaicuri rafinate, fântâni sau statui. Toate aceste descrieri ne redau imaginea unei case extrem de complexe ce acorda atenție vieții cotidiene și care încerca să răspundă nevoilor locuitorilor săi, diferențiind activitățile de zi – socializare, comerț (situate la parter) - cu cele de noapte (de la etaj) și înglobând printre funcțiuni anexele pentru igienă.

Locuitorii din categoriile sociale inferioare, adică populația săracă, nu erau nici ei privați de posibilitatea spălării sau a îmbăierii, deoarece puteau folosi fântânile din orașe sau puteau vizita băile publice.

Fântânile publice au avut un rol important în viața comunității pentru că reprezentau un element de adunare și de întâlnire a comunității, zi și noapte. O altă dovadă a importanței acestor fântâni publice o constituie și faptul că înalți oameni ai statului erau împuterniciți să aibă grijă de buna funcționare a acestora. O parte dintre ele sunt considerate opere de artă, cu coloane de piatră și apă țâșnind din orificii de bronz în formă de capete de lei, poziționate la nivelul umerilor astfel încât să înlesnească spălarea corpului și să fie folosite precum dușurile. Atât prezența fântânilor în spațiile publice, cât și ușurința cu care acestea puteau fi folosite demonstrează importanța simbolică a gestului. Este interesantă comparația cu orașul Cartagina, unde fiecare casă a celor din clasa mijlocie dispunea de rezervă de apă în cadrul gospodăriei, cu fântâni în propria casă, cu băi de piatră

³³ Radu Patrușiu, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, p.57.

³⁴ Idem, p.67.

³⁵ Idem, p.60.

construite în interior, în vecinătatea sursei de căldură, dar unde facilitățile publice erau aproape inexistente.³⁶

Băile publice din orașele grecești puteau să aparțină statului sau puteau să fie private, puteau să permită accesul gratis sau în urma unei taxe destul de mici. Nu exista o regulă a frecventării acestor băi publice. Unii dintre greci veneau zilnic, alții poate doar o dată sau de două ori pe lună. În cazul băilor publice mari ce aparțineau statului, modelul clasic era o sală de dimensiuni mari cu formă rectangulară. Spațiile erau prevăzute cu încăperi separate pentru băi reci, calde sau de aburi³⁷ - model preluat și de civilizația romană, iar acolo unde era nevoie, încăperile erau încălzite cu cărbuni, în timp ce apa se încălzea la foc. Nu existau reguli precise pentru obiceiul de îmbăiere, cu excepția uneia ce trebuia respectată și care presupunea traversarea spațiilor de la ud la uscat, de la fierbinte la cald. Locurile de îmbăiere erau practic niște adâncituri care îți permiteau să stai în poziția șezut. (fig. 8, 9) Interesantă este și prezența unor dușuri primitive, pentru care erau montate niște burlane în pereți la o înălțime ce permitea udarea capului și a umerilor în timp ce de partea cealaltă a peretelui servitorii turnau apă în burlane.³⁸ Bazinele de dimensiuni mai mari se găseau în exteriorul clădirii. În cazul băilor private, de obicei poziționate în apropierea atelierelor de olărit sau a brutăriilor (pentru a se folosi de căldura lor), dimensiunile erau mult mai reduse.³⁹ Băile publice prezentau și marele avantaj de a oferi prilej de socializare. Astfel, de cele mai multe ori aici se consumau băuturi sau se servea mâncare în timpul ritualurilor de îmbăiere.

Menținerea condiției fizice, atât la tineri cât și la persoanele vârstnice din clasele de mijloc și superioare ale Greciei antice, era o altă caracteristică importantă a acelei perioade. Pentru astfel de activități a

³⁶ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.77.

³⁷ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Sanitized History*, North Point Press, 2007, p.22.

³⁸ Fikret Yegul, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge, MA:MIT Press, 1992, p.25-29.

³⁹ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.80.

existat "*gymnasium*"-ul,⁴⁰ locul unde se puteau desfășura exerciții fizice care aveau rolul de a-i face să transpire pe practicanți⁴¹ și care de obicei se încheiau cu o baie.⁴² Goliciunea pură a devenit un simbol al culturii igienei și a fost chiar încorporată artei europene.⁴³ Exercițiile fizice se desfășurau pe un teren amenajat, prevăzut și cu piste de alergare. *Gymnasium*-ul grecesc, așezat de mult ori în apropierea unor biblioteci publice, era și locul destinat lecturilor și discuțiilor filozofice, despre literatură, muzică. În marile orașe grecești puteai întâlni două sau chiar mai multe astfel de *gymnasium*-uri, cu minunate curți înconjurate de coloane.

Cele două școli de filozofie, *Academia lui Platon* și *Liceul lui Aristotel*, școli apărute cam în jurul aceleiași perioade, anii 400 î.Ch. și care au rivalizat de-a lungul timpului, făceau parte din astfel de *gymnasium*-uri, al căror program urmărea ca atât corpul, cât și mintea să fie antrenate pentru o bună funcționare. Ritualurile îmbăierii în cadrul *gymnasium*-ului erau trecute în plan secund, aici primând exercițiile fizice pe care le practicaau dezbrăcați după ungerea în prealabil a corpului cu uleiuri și acoperirea lui cu un strat fin de praf sau nisip pentru prevenirea frisoanelor. Pașii următori exercițiilor fizice (care puteau fi lupte, alergări sau jocuri cu mingea) erau îndepărtarea stratului de ulei și praf cu ajutorul unui *strigil*⁴⁴, urmată de o baie în bazin sau la duș, în general cu apă rece, deoarece atenienii considerau efectele apei calde un semn de slăbiciune.⁴⁵ Chiar și în *Legile lui Platon* apa caldă era considerată ca fiind destinată celor bolnavi sau bătrâni.

⁴⁰ Termeni de origine greacă *gymnos* cu semnificația de "gol", iar *gymnazo*="exercițiu"; http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=gymno

⁴¹ Procesul fiziologic al transpirației era considerat sănătos.

⁴² Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.273.

⁴³ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.90.

⁴⁴ Racloir cu care răcăiau murdăria de pe piele după întrecerile sportive sau în timpul băii; conform <https://dexonline.ro/definitie/strigil>

⁴⁵ Katherine Ashenburt, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.24.

1.3. Cultul civilizației romane pentru apă

Ritualurile de înbăiere au avut un rol deosebit de important, atât în cultura cât și în societatea romanilor, constituind una dintre activitățile zilnice cele mai obișnuite. Se poate considera că băile și apeductele romane au spălat și curățat cei mai mulți oameni dintre toate civilizațiile antice. Se estimează un număr de 12 milioane de locuitori, dacă măcar un sfert din populația imperiului ar fi trăit în orașe.⁴⁶ Interesant este că în zilele noastre ritualul înbăierii este considerat o activitate extrem de intimă, pe care o desfășurăm acasă, dar în acele timpuri, în mod contrar, era o activitate comună, care se desfășura cu precădere în public, într-un loc socotit ca centru al comunității. Romanii au reușit să aducă aceste ritualuri la nivelul de artă, iar arhitectura băilor publice din perioada romană reflectă atât importanța actului, cât și progresele față de civilizațiile anterioare. În cazul lor, nu vorbim doar despre un simplu proces de scufundare în apă sau de transpirație, așa cum se întâmpla la greci, ci de un întreg ritual care cuprindea dezbrăcarea, înbăierea, transpirația, masajul și odihna. Arhitectura băilor publice va evolua în consecință și va servi drept model pentru viitoarele construcții din Europa (la sfârșitul secolului al XVIII-lea) sau America (un secol mai târziu față de Europa), cu funcțiuni similare. (fig. 7)

Pentru înțelegerea parcursului băii, voi începe acest capitol legat de perioada Republicii și de cea a Imperiului Roman⁴⁷ punând succint în paralel modul de înbăiere al grecilor cu cel al romanilor, mai ales pentru că romanii au fost cei care s-au putut bucura de descoperirile Greciei Antice. Dacă grecii apreciau apa și beneficiile acesteia, romanii o adora. Se poate vorbi de două maniere diferite de a concepe înbăierea: rapidă și energică în cazul grecilor, serioasă și prelungită la romani. Pentru greci, înbăierea era un fel de concluzie necesară a

⁴⁶ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.102. Populația Imperiului Roman, în anul 200, din jurul Mării Mediteraneene, din Africa și Europa era estimată la 46 milioane de locuitori.

⁴⁷ Republica Romană începe de la izgonirea regilor etrusci (509 î.Ch.) și durează până când Caius Iulius Octavianus Augustus (63 î.Ch.-14) preia puterea de unul singur (27 î.Ch.). Imperiul Roman rămâne unitar până când Dioclețian (245-313) înființează *tetrarhia* (= sistem politic potrivit căruia administrarea Imperiului Roman era împărțită în patru părți, cu patru conducători) în 286-305.

programului de exerciții pe care îl desfășurau, în timp ce romanii așază baia în centrul preocupărilor lor, considerând-o activitatea principală din programul lor zilnic.⁴⁸ Deși la început s-au arătat suspicioși față de latura intelectuală a gymnasium-urilor grecești, cu timpul au preluat-o, integrând-o în modul lor de a concepe baia.

Definitoriu pentru băile romane îl reprezintă faptul că acestea erau încălzite și dotate cu bazine mari, față de băile grecești prevăzute doar cu apă rece și unde îmbăierea nu permitea decât poziția șezut. Este de semnalat faptul că, în primul secol î.Ch., ca urmare a influențelor romane, apa caldă pătrunde și în gymnasium-urile grecești. Dar, în vreme ce în băile romane exista o regulă de bază în parcurgerea spațiilor de la cald la fierbinte și apoi la rece, în cele grecești nu se urma nicio ordine.

Ca și în cazul băilor grecești, cele romane puteau să aparțină statului, orașului sau unei persoane private. În schimb, problema accesului era tratată diferit în cele două civilizații, și anume: gymnasium-ul grecesc era destinat persoanelor din clasa de mijloc sau din cea superioară, în timp ce băile romane sunt cu adevărat publice și mai democratice. Inițial, accesul și camerele din interiorul băilor erau separate pe sexe sau orele de vizitare ale femeilor erau diferite de ale bărbaților pentru a nu se intersecta. Ulterior, ele permiteau accesul atât femeilor, cât și bărbaților, incluzând și sclavii; în general nu făceau nici diferențe între săraci și bogați, putând totuși să existe intrări diferite pentru fiecare categorie. Cel care a permis accesul liber în băile publice atât pentru femei, cât și pentru bărbați a fost Marcus Vipsanius Agrippa⁴⁹ în anul 33 î.Ch.. Chiar și activitățile din interior erau larg nediscriminante: dacă despărțirea pe sexe exista în perioada republicană, în primul secol se va renunța la această regulă. Se presupune că în perioada timpurie, accesul pentru bărbați se făcea contra unei monede simbolice de cupru, în timp ce femeile ar fi plătit dublu, iar copiii, soldații și sclavii ar fi putut beneficia de intrare gratis. Ca și grecii, bărbații romani aveau obiceiul frecventării băilor după muncă, adică după-amiaza, iar femeile veneau în timpul dimineții.

⁴⁸ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.28.

⁴⁹ Marcus Vipsanius Agrippa (62 î.Hr. /64 î.Hr. - 12 î.Hr.), om politic, general și arhitect roman.

Programul de lucru al romanilor începea în zori și în mod normal se termina imediat după prânz, iar termele se deschideau după-amiaza.⁵⁰

Se estimează că băile romane ar fi apărut prin secolul al III-lea î.Ch., în sudul Italiei, în regiunea Campania, un loc cu puternice influențe grecești și etrusce. Deși numărul băilor publice din Roma începutului de secol I ajungea la 170, era caracteristic pentru romani să fie fideli unui singur loc și chiar era uzual ca atunci când te întâlneai cu cineva, să îl întrebi unde se îmbăiază.⁵¹ Romanii iubeau apa și considerau curățenia corpului o virtute socială. Termeni precum *hedonist*⁵² sau *sibarit*⁵³, de origine greacă, par mult mai potriviți locuitorilor Imperiului Roman. Chiar și cuvântul latin, *lautus*, care înseamnă "curat" sau "îmbăiat", a devenit în timp adjectiv pentru a desemna o persoană elegantă și rafinată.⁵⁴ Termenul *lăut* îl regăsim și în opera pictorului român Ștefan Luchian în lucrarea cu același nume realizată între anii 1911-1912, ce surprinde o activitate cotidiană: momentul spălării pe cap a unui copil de către mama sa. (fig. 10)

Băile romane și ritualurile de îmbăiere s-au transformat cu timpul într-un simbol al civilizației Imperiului Roman, făcând de multe ori diferența dintre romani și restul lumii. În acest sens, amintim un fapt din anul 76 din timpul romanizării teritoriului britanic, când generalul Agricola devine guvernator și introduce în viața băștinașilor neîngrijii,

⁵⁰ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.633.

⁵¹ Fagan, Garrett, *Bathing in Public in the Roman World*, University of Michigan Press, 1999, p.44-45.

⁵² Hedonism (din greaca veche : ἡδονή / *hēdonē*, « plăcere » și din sufixul -ισμός / -*ismós*) este o doctrină filozofică greacă conform căreia căutarea plăcerii și evitarea nemulțumirii constituie scopuri ale existenței umane.
https://fr.wikipedia.org/wiki/H%C3%A9donisme#En_ethnologie

⁵³ Sibarit (din latină *Sýbarita*, din greacă Συβαρῖτης) locuitor al orașului grecesc Sybaris Grèce, a cărei populație avea reputația de cea mai coruptă și mai leneșă din Antichitate. Cu timpul, termenul a evoluat și a căpătat sensul de persoană leneșă care trăiește în lux și desfrâu, făcând trimitere la vechii locuitori ai orașului Sybaris.
<https://fr.wiktionary.org/wiki/sybarite>

⁵⁴ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.33.

simboluri romane precum: clădirile publice, togile, limba latină și băile.⁵⁵

Dacă la început băile romane erau destul de modeste ca dimensiuni, iar încăperile cu noi funcțiuni apăreau la întâmplare și destul de haotic, arhitectura băilor construite în perioada târzie a Imperiului Roman dovedea coerență în funcționalitatea lor. În perioada romană distingem două categorii de băi publice: *balnea*,⁵⁶ băi de mici dimensiuni (asemănătoare mai degrabă băilor grecești), ce se găseau în număr destul de mare, și *thermae*⁵⁷, cu referire la complexe imperiale de mari dimensiuni, fiind unele dintre construcțiile emblematice ale Imperiului Roman. Baia publică romană clasică cuprindea trei încăperi principale: *caldarium* (camera fierbinte), *tepidarium* (camera caldă) și *frigidarium* (camera rece). Unele băi mai evolute aveau și încăperi cu băi de aburi, *sudatorium* (băi de abur umed) și *laconicum* (băi de abur uscat), asemănătoare cu saunele contemporane, sau încăperi unde se puteau unge cu uleiuri aromatate, *unctorium* sau *unctuarium*.⁵⁸

Îmi permit o digresiune, remarcând asemănarea dintre aceste ritualuri de îmbăiere romane, cu treceri de la fierbinte la rece, și cele ale actualei saune finlandeze, dar mai ales cu cele ale "*băii turcești*", care, cronologic vorbind, au fost inspirate de modelul băilor romane. Deoarece facem referire la zona europeană, trebuie spus că *hammam-ul*⁵⁹, cunoscut ca baia maură (cu referire la musulmanii din Andalusia, zona sudică a Spaniei) sau baia turcească (termen folosit în Europa Occidentală), este o baie de aburi umed similară saunei. Acest tip de ritual s-a dezvoltat și s-a răspândit în Imperiul Otoman și în Orientul Mijlociu odată cu expansiunea Islamului, fiind adaptat ideilor Islamului care pledau pentru o igienă meticuloasă și pentru spălarea regulată,

⁵⁵ Peter Jones, Keith Sidwell, eds. *The World of Rome: An Introduction to Roman Culture*, Cambridge University Press, 1997, p.78.

⁵⁶ Termen de origine greacă, βαλανεῖον/ *balaneion*, în latină *balneum*, cu semnificația de "*baie*"; http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=balnea.

⁵⁷ Termen de origine greacă, *thermos*, cu semnificația de "*fierbinte*"; <http://www.etymonline.com/index.php?term=thermo->.

⁵⁸ O descriere detaliată a băilor publice romane o întâlnim în lucrarea lui Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei Populare Române, 1964; Vezi anexă nr.2.

⁵⁹ În traducere din limba arabă "*baie fierbinte*".

mai ales înainte de rugăciuni rituale. Islamul a adoptat și a asimilat termele romane, adaptând spațiile hammam-urilor propriilor nevoi și convingeri religioase. Diferența radicală dintre băile civilizației islamice și cele romane a constat în dispariția elementelor de loisir sportiv (palestra, locul pentru jocurile sportive, bazinul cu apă rece) sau a elementelor culturale (biblioteca) pentru că scopul folosirii acestor spații a căpătat o semnificație diferită; motiv pentru care și expresia arhitecturală era complet schimbată.⁶⁰

Revenind la antichitatea romană, trebuie spus că, în timp, atât spațiul propriu-zis al băilor publice, cât și anexele lor (care ofereau diverse facilități) s-au dezvoltat tot mai mult și au devenit principalul loc de agrement al romanilor. În perimetrul lor puteai întâlni, pe lângă bazinele de apă și încăperile pentru exerciții fizice, grădini, separeuri, biblioteci, camere de lectură, funcțiuni ce facilitau socializarea, cunoașterea de persoane noi, discuțiile despre afaceri sau politică, flirtul sau servitul mesei, de fapt un loc de petrecere a timpului liber. Poetul latin Marțial, considerat și creatorul epigramei moderne,⁶¹ cu ironie și umor reușește să descrie un instantaneu din viața Băilor lui Nero, care demonstrează popularitatea acestui loc pentru romani, dar și democratizarea accesului despre care aminteam anterior:

*"Un negustor de vinuri, un măcelar, o baie, un frizer, o tablă de șah și piese și câteva cărți (dar să fie alese de mine); un singur camarad, nu prea cizelat; și un rob înalt, din cei ce își păstrează strălucirea tinereții vreme îndelungată; o fată tânără iubită de robul meu: asigură-mi aceste lucruri, Rufus, chiar dacă ar fi la Butunti, și poți păstra tu băile calde ale lui Nero."*⁶²

⁶⁰ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.637.

⁶¹ Ovidiu Drimba, *Istoria literaturii universale*, București, Ed. Saeculum I.O. și Vestala, 2004.

⁶² Traducerea noastră: *"A wine-merchant, a butcher, a bath, a barber, a chessboard and pieces, and a few books (but give me the selection of them); one companion, not too unpolished; a tall servant, one who preserves his youthful bloom for a long time; a damsel beloved of my servant: secure me these things, Rufus, even though it were at Butunti, and you may keep to yourself the baths of Nero."*
http://www.mariamilani.com/ancient_rome/roman_baths.htm.

În cartea lui Katherine Ashenburg sunt descrise cele mai vechi băi romane rămase aproape intacte, băile Stabian de la Pompei. Părți din aceste băi datează, probabil, din secolul al V-lea î.Ch., acestea tot extinzându-se și modificându-se de-a lungul timpului până în momentul erupției vulcanului Vezuviu din anul 79.⁶³ Am considerat important acest exemplu deoarece băile Stabian aveau cel mai timpuriu exemplu de sistem de încălzire, "*hypocaust*", folosit ulterior de romani și la încălzirea camerelor. Se presupune că băile au existat în Pompei chiar și înaintea romanilor, deoarece în interiorul acestui complex se găsea o palestra pentru exerciții, înconjurată pe trei laturi de un portic unde erau construite "*exedre încăpătoare, cu scaune, pentru ca filozofii, retorii și ceilalți care se complac în studii să poată discuta șezând*",⁶⁴ iar locurile de îmbăiere erau individuale, la fel ca și în cazul băilor grecești. Vitruviu s-a oprit asupra descrierii palestrelor care încă se păstrasera și arată cum le construiau grecii, deși atenționează că ele nu mai fac parte din "*obiceiurile italiice*". După exercițiile fizice desfășurate în exterior, bărbații erau conduși către o cameră încălzită, unde procesul de transpirație continua. De obicei, în această cameră se îndepărta uleiul, murdăria sau transpirația cu ajutorul unui strigil, ustensilă folosită și în civilizația greacă. Următoarea cameră era cea fierbinte, dotată cu un bazin cu apă fierbinte în care te puteai scufunda sau doar arunca apă pe corp, iar la finalul traseului se găsea încăperea cu bazinul de apă rece.⁶⁵ Deși, atât la civilizația babiloniană, cât și la cea egipteană au fost descoperite urme care atestă folosirea săpunului, în perioada grecilor sau romanilor nu este menționat săpunul ca accesoriu al acestor ritualuri de îmbăiere, ci doar uleiurile și parfumurile.⁶⁶

Deși prezente în viața locuitorilor încă de pe vremea Republicii, băile romane erau în acele vremuri modeste și de abia în perioada Imperiului Roman le descoperim adevărata grandoare atunci când statul se implică în construirea și întreținerea lor. Unul dintre primele exemple ale acestei perioade, care a reprezentat un model pentru

⁶³ <http://ancienthistory.about.com/od/pompeii/ig/Pompeii/Stabian-Baths.htm>

⁶⁴ Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, București, 1964, p.225.

⁶⁵ O descriere detaliată a palestrelor o întâlnim în lucrarea lui Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei Populare Române, 1964; Vezi anexă nr.4.

⁶⁶ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.29.

construcția viitoarelor băi, îl reprezintă *Băile lui Agrippa*, construite de către Marcus Vipsanius Agrippa în jurul anilor 25 î.Ch. și lăsate moștenire locuitorilor Romei la moartea sa în anul 12 î.Ch. Importanța acestor băi este dată de faptul că sunt considerate primele *thermae* romane. Băile lui Agrippa aveau dimensiuni impresionante pentru acele vremuri, clădirile ocupând o suprafață de aproximativ 122x100m. Aceste băi s-au remarcat prin frumusețea lor, mai ales datorită amplasării în interiorul unor grădini și prezenței unui lac artificial integrat complexului. De abia după finalizarea apeductului Aqua Virgo, unul dintre cele 11 apeducte⁶⁷ care alimentau Roma, în anul 19 î.Ch., clădirea și-a câștigat într-adevăr funcțiunea.

Împărații romani aveau obiceiul de a-și construi propriile *thermae* la începutul domniei pentru a-și arăta mărinimia față de bunăstarea vieții locuitorilor Romei.⁶⁸ E drept că au existat și împărați care au folosit o altă strategie, aceea de a construi băi locale de dimensiuni mai mici, în locul unor complexe grandioase, dar a fost un fenomen mult mai rar întâlnit.

Putem exemplifica prin monumentalele Terme ale lui Nero, construite în anul 62, ușor de recunoscut datorită spațiilor lor articulate de-a lungul unei axe de simetrie și dimensiunilor impresionante de 190x120m. Exemple similare sunt și Termele lui Titus, construite în anul 80, sau Termele lui Traian⁶⁹ din anul 109.

Construcția acestor edificii era similară cu cea a unor palate, cu un rol semnificativ de reprezentare, ajungând la dimensiuni impresionante și asigurând accesul pentru mii de persoane în același timp, așa cum este cazul Termelor lui Caracalla sau ale lui Dioclețian.

Termele lui Caracalla au fost construite aproximativ în perioada anilor 212-217, în timpul împăratului cu același nume, și sunt considerate cele mai mari băi publice din Roma, după cele ale lui Dioclețian, putând găzdui chiar 1.600 de oameni. Întâlnim același sistem "*hypocaust*", prin care se ardeau cărbuni sau lemne sub pământ pentru a încălzi apa, care ajungea aici cu ajutorul apeductului Aqua

⁶⁷ În anul 226 existau unsprezece apeducte în Roma și 1000 băi publice.

⁶⁸ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.35.

⁶⁹ Cele mai complete băi construite vreodată în Roma; cuprindeau un club, bibliotecă, săli pentru exerciții fizice.

Marcia, special construit pentru Băile lui Caracalla. Ca și în cazul altor băi publice, acestea permiteau accesul liber și erau deschise pentru toți locuitorii Romei. Erau atât de bogat decorate, încât în secolul al XVI-lea, papa Paul al III-lea a ales numeroase bucăți de marmură, bronz, statui⁷⁰ sau basoreliefuri din ruinele Băilor lui Caracalla pentru a decora Palatul Farnese, ceea ce demonstrează încă o dată frumusețea lor.⁷¹ Iar pentru a sublinia, de data aceasta, dimensiunile absolut impresionante, menționez că ruinele au fost folosite drept scenă pentru spectacolul de operă *Aida* de Verdi, în secolul XX.⁷² În secolul al VI-lea, acestea încă erau în stare de funcționare, fiind cucerite de goți, moment în care instalațiile hidraulice au fost distruse.⁷³

Termele lui Dioclețian au fost construite, de fapt, de mai mulți împărați în perioada 298-306 și sunt considerate cele mai mari și mai somptuoase băi ale Imperiului Roman. (fig. 11,12) Se estimează că puteau găzdui 3000 de persoane și, precum termele lui Caracalla, au ramas în stare de funcționare până la invazia goților din anul 537, când le-au fost distruse apeductele. În 1561, Michelangelo a transformat *camera rece* în naosul de la Basilica Santa Maria degli Angeli. Actualele ruine ale fostelor băi publice adăpostesc în zilele noastre Muzeul Național Roman și Oratoriul Saint Bernard.

Pentru locuitorii Romei, spațiile publice destinate îmbăierii erau un răsfăț, având în vedere lipsa apei și a toaletelor din locuințele lor, iar nuditatea impusă în aceste locuri stabilea o ierarhie socială diferită, adică o formă de egalitate. Cu timpul însă, datorită popularității lor și circumstanțelor particulare, unele dintre băi devin rău famate, locuri frecventate mai mult de hoți, bețivi, femei ușoare sau bărbați în căutare de plăceri sexuale, astfel încât apare și segregarea firească a celor care le frecventau. După cum, cei înstăriți puteau plăti în plus în favoarea unor servicii sau a rezervării unor separeuri.

Trecerea lentă de la modestele băi din perioada republicană la grandioasele și complexe băi publice ale Imperiului Roman se

⁷⁰ Una din multele statui este colosala statuie a lui Asclepius, ce măsoară 4m înălțime.

⁷¹ În prezent, colecția Farnese se află în Muzeul de arheologie din Napoli.

⁷² Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.35.

⁷³<https://smarthistory.org/baths-of-caracalla/>

datorează unor inovații tehnologice corelate cu dezvoltarea infrastructurii urbane. Una dintre acestea o constituie rețeaua de *apeducte*⁷⁴ care furniza apa din belșug locuitorilor Romei. Așa cum menționează Bill Bryson, "*nivelul debitului ajungea chiar la 1350 de litri pe locuitor pe zi, de șapte sau opt ori mai mult decât are nevoie în medie un locuitor al Romei de astăzi*"⁷⁵ sau de patru ori media consumului unui nord-american.⁷⁶ Băile publice erau amplasate printre apeducte, pentru a profita din plin de apa lor. Primul apeduct public al Romei se numea Aqua Appia și a fost construit în același timp și de-a lungul primului drum de piatră din oraș, Via Appia, în anul 312 î.Ch. Apa adusă de apeducte era depozitată în trei rezervoare de unde se făcea distribuția conform următoarei reguli: 10% ajungea la împărat, 50% la locuitorii înstăriți care plăteau o taxă pentru apă, iar 40% era destinată pentru consumul gratuit al taberelor militare, băilor, closetelor și fântânilor publice.⁷⁷ Din rezervoare, apa era preluată prin țevi de plumb și condusă către cuptoare, iar apoi către diferite camere.

Altă invenție a constat în sistemul "*hypocaust*",⁷⁸ sistem descoperit la sfârșitul anilor 200 î.Ch., prin care se încălzea apa bazinelor și camerele ce aveau nevoie de căldură.⁷⁹ Astfel, cea mai călduroasă cameră era poziționată direct deasupra cuptorului și de multe ori podeaua devenea atât de fierbinte, încât nu permitea mersul desculț. În schimb, camera rece și cea în care se schimbau se aflau cât mai departe posibil de sursa de căldură. Construcția impresionantelor băi imperiale a fost posibilă și datorită invenției betonului roman,⁸⁰ cu ajutorul căruia se puteau realiza acoperirile boltite.

⁷⁴ Termenul provine din latină *aquaeductus* cu semnificația de "*conductă de apă*"; http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=aquaeductus.

⁷⁵ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.274.

⁷⁶ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.39.

⁷⁷ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.104.

⁷⁸ Instalație de încălzire cu aer cald. Există un canal subteran care servea acestui fel de încălzire.

⁷⁹ O descriere detaliată a sistemului hypocaust o întâlnim în lucrarea lui Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei Populare Române, 1964; Vezi anexă nr.3.

⁸⁰ Amestec de bucați de piatră și cărămidă, cu mortar de var, nisip și praf vulcanic.

O altă importantă inovație a Romei antice a fost *Cloaca Maxima*, primul sistem de canalizare care ajuta la eliminarea deșeurilor unuia dintre cele mai populate orașe. Prezența acestui sistem de canalizare constituia un motiv de mândrie civică. Deși a fost conceput și început de etrusci ca un canal deschis, romanii sunt cei care l-au finalizat și l-au construit precum un canal închis; un sistem de canalizare ce servea și closetelor publice, *latrinae*, apărute în secolul II î.Ch., folosite îndeosebi de populația săracă din lipsă de alternative. (fig. 13)

Ca și băile publice, closetele publice erau locuri de socializare ce nu ofereau intimitate. Erau practic niște bănci lungi prevăzute cu niște găuri în locul în care te așezai. Unele dintre closete funcționau gratis, iar pentru altele se percepea probabil o taxă simbolică.⁸¹ Cel mai cunoscut exemplu sunt sutele de latrine publice construite de împăratul Vespasian, de unde derivă și denumirea lor de *vespasiene*, pentru care a perceput o taxă de folosire. Deși a fost criticat de unii senatori romani că scoate bani din ceva atât de murdar, replica lui Vespasian a rămas celebră: „*banii nu au miros*” (în latină *pecunia non olet*). Socializarea în interiorul closetelor era un lucru normal, atât în closetele publice, cât și în casele romanilor bogați, ba chiar și în palatul împăratului. Romanii apreciau foarte mult să facă conversație în timpul satisfacerii nevoilor fiziologice și de aceea putem întâlni latrine publice cu 20 de locuri sau mai multe, dotate cu un fel de canal cu apă curgătoare. (fig. 14)

În interiorul termelor, pe lângă closetele colective de care am amintit mai sus, trebuie menționat că au fost găsite și closete individuale, precum cel de la Termele lui Caracalla în formă de caleașcă, care, pentru prima dată, individualiza această activitate, fiind considerat precursorul closetului modern. Putem afirma că descoperirea acestui fel de closet marchează momentul de început al intimității.⁸² (fig. 15)

Preocupările romanilor pentru ritualurile îmbăierii sau atenția pe care au acordat-o beneficiilor oferite de folosirea apei nu s-au manifestat doar în spațiul public, ci și în atmosfera domestică a locuințelor lor. Să fii cetățean al Romei și să ai closete, fântâni în

⁸¹Amulree, Lord., *Hygienic Conditions in Ancient Rome and Modern London*, Medical History, Marea Britanie, 1973, 17(3) p.247.

⁸² Rem Koolhaas, Marsilio, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, 2014, p.16.

grădină, bazine de apă sau băi private, era un motiv de mândrie.⁸³ Existau băi private și în palatele împăraților romani, dar aceștia preferau să se folosească de băile publice în folosul imaginii lor personale. Oamenii importanți din Roma aveau băi private în casele lor din oraș, dar cel mai frecvent în casele din afara orașelor.⁸⁴ **Semnificația termenului de *privat* este departe de cea întâlnită în zilele noastre.** În primul rând activitatea avea loc împreună cu toată familia sau cu invitații, iar apoi poziționarea băilor în interiorul locuinței nu oferea deloc intimitate, ele fiind situate lângă intrarea în casă. Chiar dacă era considerat un avantaj să ai o baie privată, folosirea băilor publice nu era exclusă deoarece acestea ofereau mult mai multe facilități și înglobau sub același acoperiș o multitudine de funcțiuni, pe lângă posibilitatea de a socializa.

Pentru romanii bogați era un lucru firesc să dețină mai multe reședințe și, din fericire, ni s-au păstrat și descrieri care să întregască dovezile arheologice și cu ajutorul cărora să căutăm informații despre viitoarea baie din zilele noastre. Un bun exemplu sunt scrisorile lui Pliniu cel Tânăr (62-114)⁸⁵ ce descriu două dintre reședințele sale: o vilă de tip urban la Laurentinum și o vilă rustică la Tusculum. E interesant de remarcat că acesta prezintă un grup de băi separate de încăperile de locuit. Poziționarea față de punctele cardinale nu este întâmplătoare, fapt descris și de Vitruviu: " [...] *băile trebuie să fie orientate spre apusul de iarnă, pentru că au nevoie să se bucure de lumina serii și pentru că soarele, chiar când apune, strălucind înspre ele, dezmoștește cu căldura lui [...]*".⁸⁶

Ca și în cazul construcției băilor publice romane, casa individuală romană a evoluat de-a lungul timpului, "*de la simplitatea etruscă, prin clădirile patriciene din Pompei (sec.II-I î.Ch.) spre desăvârșire, la cele*

⁸³ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.105.

⁸⁴ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Sanitized History*, North Point Press, 2007, p.40.

⁸⁵ Pliniu cel Tânăr (62-114), consul roman, apropiat al împăratului Traian, cunoscut și pentru scrisorile sale, mărturie semnificativă a istoriei romane administrative și a vieții cotidiene din primul secol d.Ch.

⁸⁶ Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, București, 1964, p.274.

aproape 1800 de domus-uri din Roma în jurul anilor 200".⁸⁷ Odată cu evoluția caselor se observă și apariția unor noi spații în locuințe, precum camerele destinate îmbăierii.⁸⁸ S-au păstrat dovezi arheologice, cum sunt cele ale *Casei Faunului*, construită în secolul al II î.Ch., care ne dezvăluie modul în care erau organizate partiurile caselor acelor vremuri, fără să uităm desigur că această casă era una dintre cele mai mari din Pompei, desfășurându-se pe aproape 3000mp. Alături de camere, precum *cubicula* (dormitoare), *triclinia* (locul de luat masa), *oecus* (camera de primire), *tablinum* (biroul) sau de frumoase curți și grădini cu portice, **vila era prevăzută cu *balneum* (băi private), chiar în vecinătatea intrării în casă.** Ca și în cazul caselor grecești din Olinth, băile și bucătăriile sunt așezate unele în vecinătatea celorlalte, după același principiu conform căruia cele două funcțiuni sunt dependente de căldura produsă de cuptorul casei.

Progresul sistemelor de alimentare și evacuare a apelor din cadrul locuințelor din perioada Imperiului Roman va rămâne o caracteristică definitorie a acestei civilizații, alături de mai sus menționatul sistem de încălzire tip "*hypocaust*".⁸⁹ Din păcate, toate aceste inovații tehnologice s-au pierdut treptat în secolele următoare, iar civilizațiile ce au succedat Imperiul Roman le-au preluat indirect de la populația musulmană după un timp sau au fost nevoite să le reinventeze și să le adapteze necesităților lor.

1.4. Schimbările începuturilor creștine: 200-1000

Cauza decăderii civilizației romane a fost, rând pe rând, atribuită unor probleme politice, economice, militare, dar și invaziilor barbarilor și uzurpatorilor din afara Imperiului. Acest proces s-a întins de-a lungul mai multor secole, neexistând între istorici un consens legat de momentul începutului declinului sau de durata acestuia. Unul dintre cei mai importanți istorici care a studiat această problemă, Edward

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ O descriere detaliată a casei romane, în care se pot observa și camerele de baie, o întâlnim în lucrarea lui Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei Populare Române, 1964; Vezi anexă nr.5.

⁸⁹ Îl găsim și în casele romanilor înstăriți; în lipsă, erau folosite tăvile mobile cu jărat.

Gibbon,⁹⁰ istoric al secolului al XVIII-lea, a fost convins că băile fierbinți au constituit una dintre slăbiciunile Romei și au cauzat declinul acesteia.⁹¹

Încă din perioada Imperiului Roman, existau păreri care puneau la îndoială calitatea acestor îmbăieri, atât din cauza calității apei, cât și a activităților care se petreceau în aceste spații. Probabil că libertatea accesului gratuit, dar și amestecul femeilor cu bărbații, au condus la o imagine caracterizată drept lipsă de igienă, depravare, vulgaritate și dezmăț. Influența greco-romană a avut de suferit în urma apariției puternicelor mișcări religioase creștine și apoi islamice,⁹² nuditatea și jocurile sportive publice care se desfășurau în cadrul gymnasium-urilor fiind văzute ca grave simboluri ale păgânismului. De altfel, la câteva secole după apariția religiei creștine, în anul 330, gymnasium-urile au început să dispară. Toate ritualurile curățeniei fizice, de care s-au bucurat atâtea secole grecii și romanii, au devenit treptat condamnabile, constituind un păcat.

Puterea celor două mari religii, Creștinismul și Islamul, care s-au instalat pe ruinele Imperiului (creștinismul a apărut din secolele II-III, iar islamul de abia după secolul al VII-lea) a dus la schimbări majore în mentalitatea oamenilor și la evoluția băilor, dar în moduri diferite. Se cuvine deci să deschidem o paranteză și să explicăm, pe scurt, **diferența majoră a celor două religii în relația lor cu apa.**

Deosebirea fundamentală pornește de la viziunea fiecăreia dintre cele două religii asupra relației dintre corp și suflet, iar de aici derivă direct și diferența legată de aprecierea apei. Ideea de bază a bisericii creștine, cea care a marcat ideologia primilor creștini ascetici, a fost aceea de separare a corpului și a sufletului, în timp ce islamul considera că trebuie să vorbim de o singură entitate între corp și suflet. Pentru creștini, suferința fizică era cea care purifica sufletul și care aducea credinciosul mai aproape de Dumnezeu, și nu curățenia fizică a

⁹⁰ Edward Gibbon (1737 - 1794), istoric englez; cea mai importantă lucrare a sa *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, a fost publicată în 6 volume între anii 1776 și 1789.

⁹¹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.25.

⁹² Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.123.

corpului, în timp ce pentru islamici îmbăierea era o cerință necesară și obligatorie a religiei. Existau deci două viziuni diferite asupra apei, evidențiate chiar și de botezul creștin. În vreme ce Islamul considera toată apa sacră și dar de la Allah, fiind adeseori menționată în Coran, Creștinismul folosea pentru botezul creștin doar apa binecuvântată în numele lui Cristos, separând-o de *"cealaltă apă"*.

Creștinii timpurii au fost primii reticienți la băile publice. Se știe că ei nu au apreciat curățenia corporală, ba chiar au creat *"încă de timpuriu o tradiție ciudată care echivala sfințenia cu murdăria"*.⁹³ Creștinii nu împărtășeau obiceiul îmbăierii zilnice, ci în rutina lor, făceau baie doar o dată sau de două ori pe lună, iar *"barba murdară a unui filozof era o dovadă de austeritate de care el se mândrea"*.⁹⁴ În secolele IV și V, această chinuire a corpului era cunoscută sub numele de *alousia*, adică o „stare de a fi nespălat”⁹⁵, care a fost îmbrățișată cu timpul de numeroși pustnici, călugări și sfinți. Această practică promova pedeapsa trupului pentru ca sufletul să poată înflori. Era considerată o virtute să nu te speli sau nici măcar să atingi apa, mulți dintre credincioși devenind sfinți datorită acestor convingeri, așa cum este cazul lui Thomas Becket⁹⁶ sau a călugărului Godric⁹⁷, care a făcut călătoria din Anglia până la Pământul Sfânt, fără să se ude măcar o dată⁹⁸ sau să își schimbe hainele. Sfântul Jerome⁹⁹ a afirmat chiar că: *"Cel care s-a îmbăiat în Cristos (adică cel care s-a botezat) nu mai are nevoie de o a doua baie"*, susținând că îmbăierea este un ritual păgân. Această mentalitate a persistat și în Evul Mediu.

⁹³ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.274.

⁹⁴ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.1, p.200.

⁹⁵ Fikret Yegul, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992, p.318.

⁹⁶ Thomas Becket (1118 - 1170), Arhiepiscop de Canterbury din 1162 până la asasinarea sa în 1170. El este venerat ca un sfânt și martir atât de Biserica Catolică, cât și de cea Anglicană.

⁹⁷ Saint Godric (1065 – 1170), pustnic englez, un sfânt popular, deși nu a fost canonizat în mod oficial.

⁹⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.274.

⁹⁹ Sfântul Jerome (347–420), preot creștin, teolog și istoric, recunoscut ca sfânt de biserica catolică, ortodoxă, luterană și cea anglicană.

Cu toate acestea, nu toți creștinii împărtășeau acest ascetism radical, conștienți de faptul că trupurile lor aveau nevoie de îngrijire, iar curățenia corporală aducea confort și era un fel de garanție pentru sănătatea fiecăruia.

Unele dintre primele "*victime*" ale declinului Imperiului Roman au fost apeductele, puține rămânând neatinse în Imperiul de Apus, fiind în majoritate mult prea costisitoare și dificil de întreținut. Așa cum am amintit, invazia goților din anul 537 a distrus o parte din apeductele Romei, unele din ele fiind refăcute ulterior, cum este cazul apeductului Virgo, refăcut în anul 1453; altele, cum este apeductul Marcia, au funcționat neîncetat. Cu toate că marile terme romane nu au mai funcționat, s-au pastrat câteva sute de balneae în oraș, deși erau minimale din punct de vedere funcțional și nu păstrau decât cele trei încăperi. Un exemplu este orașul Londinium,¹⁰⁰ care a încercat să mențină cele două băi publice după retragerea romană, dar a reușit doar până în anul 430.¹⁰¹ Interesant și oarecum simbolic pentru subiectul tezei este faptul că pe locul acelor băi a crescut ulterior viitorul oraș, piatra lor fiind refolosită, iar următoarele băi publice au reapărut doar la începutul secolului al XIX-lea. Până în secolul al XI-lea, băile din Imperiul de Apus au fost abandonate sau uitate, din cauza respingerii creștinilor și a neglijenței popoarelor germanice invadatoare.¹⁰² Realizările și inovațiile arhitecturale ale Imperiului Roman, din Italia până în Britania și Africa de Nord, au rămas în umbră pentru secolele următoare. Totodată, paragina apeductelor a condus la o lipsă gravă de igienă din cauza consumului apelor stătute, la apariția a numeroase zone mlăștinoase și, prin urmare, în secolele al VI-lea și al VII-lea, la izbucnirea a numeroase epidemii.

Imperiul de Răsărit a reușit să își prelungească supraviețuirea, dar declinul său a început încă din anii 1000, Constantinopolul fiind în cele din urmă cucerit de turci în anul 1453. Față de Imperiul de Apus, atât aici cât și în provinciile din sud, obiceiurile îmbăierii și băile publice au continuat să facă parte din viața de zi cu zi a populațiilor respective.

¹⁰⁰ Oraș aflat pe actualul sit al Londrei, datând aproximativ din anul 43.

¹⁰¹ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.123.

¹⁰² Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.65.

Cel mai elocvent exemplu este cel al orașului Constantinopole, care, ca și Roma, avea un număr mare de băi publice și chiar cel mai lung apeduct. Dar și orașul Alexandria, un alt oraș important al Imperiului de Răsărit, a investit în modernizarea băilor până în secolul al VI-lea, introducând sistemul de încălzire hypocaust pe care l-am întâlnit în perioada romană. De-a lungul Imperiului Bizantin s-au construit *thermae* de dimensiuni mari doar până în secolul al IV-lea, care au fost funcționale până în secolul al IX-lea. Au continuat să existe și să fie vizitate băile de mici dimensiuni din întreaga Europă, Asia și nordul Africii.

Cu timpul, în întâlnirea istorică cu Islamul, baia romană a suferit o metamorfoză, adaptându-se tradițiilor și astfel s-a transformat într-un hibrid romano-islamic cu numele de *hammam*, pe care l-am amintit deja, cunoscut și ca baie turcească. În aceste spații nu mai întâlnim multitudinea de activități din perioada greacă sau romană, nu mai putem vorbi de școli de filozofie sau de vreun teren exterior pentru exerciții fizice și nici chiar de folosirea uleiurilor și a strigilului.¹⁰³ Rolul *hammam*-ului în istoria civilizației a fost însă extrem de important din două motive: pe de o parte a fost singura moștenire a ritualurilor de îmbăiere romane, care încă a funcționat și după căderea Imperiului, iar pe de altă parte, datorită acestei continuități, hammam-ul va fi redescoperit ulterior de Europa.

Perioada începutului Evului Mediu este marcată de una din diferențele cele mai interesante și importante în comparație cu Antichitatea Romană. În acest moment intervine o mare schimbare în viața orașelor și a locuitorilor acestora deoarece "*viața privată devine un factor primordial al civilizației, probabil chiar cel mai însemnat. Dovada cea mai strălucită este dispariția orașului, învins de sat*".¹⁰⁴ În acest moment atenția nu mai este îndreptată înspre viața publică urbană, iar clădirile cu caracter public, cu care se mândrea civilizația romană, nu mai fac parte din modul de viață ideal. Fenomenul care are loc odată cu invazia și apariția germanicilor, ar putea fi descris ca o prăbușire a cultului urbanității în favoarea vieții private. Acum totul are

¹⁰³ Fikret Yegul, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge, MA:MIT Press, 1992, p.350.

¹⁰⁴ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.2, p.123.

loc în interiorul casei și face parte din viața privată, casa fiind sanctuarul ei.

1.5. Teama de apă în Evului Mediu: 1000-1500

În perioada Evului Mediu, Europa se organizează în feude și regate, invaziile barbarilor nu mai reprezintă un pericol și în același timp influența creștinismului devine din ce în ce mai puternică. Toți acești factori au condus la o perioadă de stabilitate, o îmbunătățire a condițiilor de viață și o preocupare mai atentă față de curățenia personală. Urmare a acestei nevoi, orașele se dezvoltă, iar mediul domestic suferă schimbări, fiind în căutare de confort: locuințelor li se adaugă noi camere sau sunt reîmpărțite, se construiesc etaje secundare, apar bovindouri și șeminee. Schimbarea mentalității însă nu a avut loc brusc, nici pentru laici și nici pentru cei ce duceau o viață religioasă, așadar *"mâinile au rămas partea corpului cea mai spălată în timpul Evului Mediu"*,¹⁰⁵ lucru datorat atât faptului că se mânca doar cu ajutorul mâinilor, dar și atribuirii unei valori simbolice acestei activități. Oferirea posibilității pentru oaspeți de a-și spăla mâinile înainte de mese și după și, în unele cazuri (în interiorul mănăstirilor sau al palatelor), a picioarelor la începutul unei vizite, era considerată un semn de politețe și un ritual ce ținea de civilizație. Pentru multe secole de-a lungul acestei perioade, fabricarea obiectelor casnice din metal și sticlă care ajutau la servirea mesei era un proces dificil și costisitor, fapt care a dus la lipsa lor sau la folosirea celor din lemn. Apariția în Europa a primelor furculițe din metal, este semnalată în anul 955 la o nuntă din Veneția a unei prințese bizantine, iar cu timpul, acest obicei se răspândește.¹⁰⁶

După cum aminteam mai sus, în Europa de Apus, băile publice au dispărut sau nu au mai prezentat interes în jurul anilor 500, însă o dată cu cruciadele din Răsărit au fost readuse vechi obiceiuri de îmbăiere, de această dată după modelul băilor turcești, al hammam-urilor. Acesta este cel mai important moment din punct de vedere al curățeniei

¹⁰⁵ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.75.

¹⁰⁶ Raffaella Sarti, *Europe at Home: Family and Material Culture 1500-1800*, Yale University Press, New Haven, 2002, p.151.

corporale din perioada Evului Mediu. Băile publice medievale nu erau folosite însă zilnic, precum în perioada romană; erau utilizate săptămânal sau chiar cu o frecvență mai redusă, ca și hammam-urile.¹⁰⁷ Ritualul săptămânal de îndepărtare a transpirației și a mizeriei era cunoscut sub denumirea de "*îmbăierea de sâmbătă*", fiind extrem de răspândit în multe părți ale Europei.¹⁰⁸ Totodată, cetățenii creștini frecventau băile în preajma sărbătorilor religioase importante, acordând o deosebită atenție acestui aspect. Dacă la început obiceiul era văzut precum o noutate exotică în mediul citadin, cu timpul a devenit o normalitate în viața orașelor. În unele cazuri, au fost repuse în funcțiune vechi băi romane pentru a folosi izvoarele de apă caldă sau, în alte cazuri, noi băi publice au apărut în vecinătatea brutăriilor, pentru a beneficia de surplusul de căldură oferit de cuptoarele de pâine, model ce reprezintă clasică baie publică din Europa centrală.¹⁰⁹ Băile publice erau dotate cu "*etuve*" – cabine de abur, "*scăldători și paturi pentru odihnă, sau bazine mari în care bărbații și femeile se scăldau împreună*".¹¹⁰

Katherine Ashenburg afirmă că, odată reapărute, băile publice s-au răspândit imediat în marile orașe; de exemplu, Londra avea în secolul al IV-lea cel puțin optsprezece băi publice, Florența avea mai mult de trei străzi dedicate acestora, iar Parisul, având în anul 1292 o populație de 70.000 de locuitori, avea douăzeci și șase de băi publice¹¹¹ și chiar o breaslă a proprietarilor de băi publice.

Trebuie semnalată în acest moment și diferența de mentalitate dintre locuitorii din nordul și cei din sudul Europei, în ceea ce privește nuditatea. Astfel, în timp ce primii se afixau cu nonșalanță pe străzi aproape dezbrăcați în drumul lor spre băile publice, pentru cei din sud,

¹⁰⁷ Françoise De Bonneville, *Book of the Bath*, Rizzoli, 1998, p.34.

¹⁰⁸ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.171.

¹⁰⁹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.79.

¹¹⁰ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.2, p.79.

¹¹¹ Numărul de băi din Paris pare pentru unii cercetători subestimat, la fel cum pentru orașul Ulm din Germania două sute de băi publice reprezintă un număr supraestimat.

nuditatea constituia o imagine șocantă. Putem compara cultura medievală a îmbăierii din nordul Europei cu actualele obiceiuri japoneze sau finlandeze, caracterizate prin aceeași lipsă de inhibiții în fața nudității.

În ceea ce privește imaginea băilor medievale, putem afirma că aduce cu cea din perioada romană, desigur nu la aceeași scară, dar cu preocupări asemănătoare. Băile publice au devenit un spațiu de petrecere a timpului liber, de socializare sau un loc unde se putea asculta muzică, mânca și bea, dar de multe ori și un spațiu al satisfacerii plăcerilor sexuale, ceea ce va duce la asocierea băilor publice cu casele de toleranță. O altă asemănare cu Roma antică este preferința pentru băile publice în defavoarea băilor private, deoarece primele ofereau prilejul socializării și al diversității de activități. (fig. 16, 17, 18)

Similar cu perioada civilizației romane, băile publice au constituit un model pentru persoanele înstărite și, în consecință, în casele lor au apărut băi private. După cum aminteam mai sus, în Evul Mediu timpuriu, cel mai întâlnit obicei era acela al spălării mâinilor, dar alături de cel al spălării feței sau picioarelor, obicei oferit și în cazul primirii oaspeților.¹¹² Treptat, spre sfârșitul perioadei, au existat exemple de mari reședințe ce cuprindeau chiar două încăperi cu rol de baie, încălzite cu același sistem roman hypocaust. În general, una dintre încăperi era folosită ca o baie de aburi, iar cealaltă era destinată îmbăierii, fiind prevăzută cu căzi. Precum în cazul băilor publice, în atmosfera domestică a reședințelor, nuditatea era văzută ca o normalitate între membrii familiei și prietenii acestora. Atmosfera băii a fost descrisă atât în literatura medievală – povestiri sau poeme, cât și în tapiseriile brodate aparținând acelei perioade; unele dintre acestea, expuse la Muzeul Cluny din Paris, redau atmosfera romanțată a unui ritual de îmbăiere princiar ce avea loc în natură, însoțit de delicii culinare, muzică sau arome îmbietoare.¹¹³ (fig. 19)

Aprovizionarea cu apă diferea însă față de perioada romană, dovedind un alt semn al regresului din acest domeniu: în timp ce

¹¹² În multe din interioarele picturilor medievale sunt reprezentate elemente precum cana de apă, bazinul de spălare a mâinilor și pânda de uscare a acestora.

¹¹³ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.150.

romanii foloseau cunoscutele apeducte, majoritatea băilor private ale Evului Mediu erau dependente de servitorii care cărau apa de la sursele de apă.¹¹⁴ Problemei aprovizionării cu apă i se va acorda o atenție specială în secolul al XVIII-lea, fiind mai ales o preocupare a oamenilor bogați sau a mănăstirilor în căutarea confortului.

Totodată, în cadrul mănăstirilor și castelelor, au putut fi observate preocupări pentru spații adecvate latrinelor.¹¹⁵ Există descrieri conform cărora acestea erau dotate cu closete înșiruite, cu încăperi mari de spălat, precum *lavatoria*, dar mănăstirile au avut și importantul rol de a organiza astfel de spații pentru reședințele nobiliare sau pentru primăriile orașelor. Au apărut, prin urmare, în majoritatea castelelor nou construite closete anexate în spațiile exterioare. (fig. 20) Un exemplu în acest sens îl constituie reședințele din Wales din anul 1450, care aveau astfel de spații pentru dormitoarele oaspeților; castelele de dimensiuni mai mari aveau chiar și douăzeci de closete.

Regele Angliei, Edward III (1327-1377) avea instalații de apă rece și caldă în două dintre castelele sale (Westminster și King's Langley).¹¹⁶ În cazul băilor private regale sau în cele ale înaltei aristocrații, trebuie să amintim că ele jucau și un rol politic, fiind adeseori spațiul de desfășurare al petrecerilor și al întâlnirilor dintre oamenii de vază atunci când urmau să ia decizii importante; spațiul reușea să îmbine activitățile plăcute, de relaxare, cu cele politice, diplomatice sau de negociere. Putem da exemplul din Aachen, de la curtea regelui Carol cel Mare (742/748 - 814), care se îmbăia în apa fierbinte a izvoarelor înconjurat de toți consilierii săi, utilizând acest spațiu în scop politic. În plus față de acest aspect, conform legendei, Carol cel Mare a demonstrat interes în această direcție și a reconstruit pentru întreaga comunitate, fără nicio discriminare, bazine imense ce utilizau apa izvoarelor fierbinți. Un alt exemplu de folosire a izvoarelor fierbinți în scop politic este cel de la Budapesta, unde primul rege al Ungariei,

¹¹⁴ Mark Girouard, *Life in the Frech Country House*, Knopf, 2000, p.220.

¹¹⁵ Roger-Henri Guerrand, *O istorie culturală a toaletelor*, Editura Art, București, 2014, p.30.

¹¹⁶ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.156.

Ștefan I, a fondat băile fierbinți în anii 1015-1027.¹¹⁷ Cu timpul, aceste băi au fost dezvoltate de regii locali din timpul Evului Mediu, devenind la începutul secolului al XV-lea un spațiu pentru rezolvarea problemelor diplomatice.

Pentru restul populației, inovațiile amintite aici erau rar întâlnite, fapt cauzat și de lipsa conductelor de piatră sau a closetelor cu apă curgătoare. Acolo unde vechile sisteme de canalizare mai existau, ele nu făceau față numărului populației, buna lor funcționare depinzând de autoritățile locale care trebuiau să golească și să curețe haznalele cu regularitate.

În interiorul locuințelor medievale din secolul al XVI-lea, găsim obiecte de mobilier care țineau locul încăperii de baie sau, mai bine spus, care ajutau la evacuarea necesităților. Vorbim de un model de scaun, cunoscut cu denumirea de „*scaunul necesar*”, care era prevăzut discret cu un spațiu de evacuare a necesităților acoperit de un capac sau de mult mai răspândita oală de noapte, așezată sub pat. Scaunul necesar era cunoscut în Franța sub denumirea de „*chaises percées*” și în Anglia ca „*close stool*” (sau „*necessary stool*” sau „*night stool*”). (fig. 21, 22)

Tot în interiorul dormitoarelor, caracteristice perioadei sunt lavoarul de piatră, cana și pânda agățate de perete, care ajutau la spălarea și uscarea mâinilor, precum și un fel de cadă portabilă, făcută din jumătate de butoi și căptușită cu pânză. E important de reținut că majoritatea activităților ce țineau de îngrijirea personală aveau loc în apropierea spațiului destinat dormitorului, ele intrând în zona intimității.

Subiectul intimității rămâne unul tabu în epocă. Acest fapt se datorează în special doctrinelor religioase care au generat, în consecință, mentalități și obiceiuri de viață ce le respectau. Cu toate acestea, putem afirma că în această perioadă își are originea apariția nevoii de intimitate. Dovadă pentru această afirmație o constituie prezența unei încăperi de baie de la Vatican din anul 1507, poate prima cu caracter privat din istoria locului. Aceasta era situată în apartamentul Borgia din cadrul Palatului Vatican și prevăzută cu lavoar și closet. Nu se știe cu exactitate dacă îi era destinată Papei Iulius al II-lea sau

¹¹⁷ Idem, p.174.

predecesorului acestuia, Papa Alexandru al VI-lea, dar este cunoscut faptul că principalul motiv pentru care era privată se datora scopurilor medicinale.¹¹⁸ (fig. 23)

După secolul al XV-lea și până prin secolul al XVII-lea, preocuparea pentru curățenia corporală regresează în Occident. La începutul perioadei, se păstrează ritualul de a merge la băile publice¹¹⁹, unde oamenii din toate categoriile sociale se întâlneau aici la fel de firesc ca la biserică, băile fiind considerate niște instituții democratice.¹²⁰ Apariția în secolul al XIV-lea a molimelor și bolilor precum ciuma, variola sau sifilisul, cu toate consecințele lor, a avut o influență determinantă în dispariția treptată a băilor publice, acestea fiind considerate de predicatorii bisericii un pericol moral. Se pare că ciuma sau "*moartea neagră*", așa cum a mai fost numită, a fost o boala care a izbucnit în Asia și s-a răspândit în Europa după anul 1347, fiind adusă de corăbiile pline de șobolani. Invazia acestei boli s-a declanșat în orașele portuare, înaintând cu repeziciune pe întreg teritoriul Europei și provocând decesul a milioane de oameni.¹²¹ Primul episod al acestei molime s-a terminat în anul 1351, însă a reapărut cu o oarecare regularitate până la sfârșitul secolului al XV-lea. În anul 1348, regele Franței Philippe VI a cerut Universității din Paris să cerceteze cauzele bolii și una din concluziile eronate la care s-a ajuns atunci a fost că apa și căldura facilitează deschiderea porilor organismului uman, prin urmare și pătrunderea bolii în întreg corpul.¹²² Prin urmare, cea mai bună cale de a nu te îmbolnăvi era să acoperi porii chiar cu murdărie. Frica de boli, de moarte și apariția acestei teorii, pe atunci considerată revoluționară, au indus frica față de apă pentru o lungă perioadă; apa a devenit un dușman de care trebuia să te ferești. Reapariția epidemiilor

¹¹⁸ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014, p.22.

¹¹⁹ Acestea se găseau doar în marile orașe, fiind de obicei moștenite din perioada romană.

¹²⁰ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.2, p.79.

¹²¹ Cercetarile din prezent estimează că "*moartea neagră*" a ucis la acea vreme aproximativ o treime din populația globului.

¹²² Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.93.

a avut ca rezultat închiderea băilor publice în Franța, în anul 1538, și în Anglia, în anul 1546. Așadar, se pierde caracterul public al băilor, acestea continuând să existe numai în mediul privat. Se pierde de asemenea și rolul inițial pe care îl aveau, cel al curățeniei corporale, ele devenind doar parte a unor tratamente medicale.¹²³

Plăcerile oferite de folosirea apei nu au fost însă uitate de societatea aristocratică, astfel încât, un secol mai târziu, băile de aburi vor reapărea. În acest moment este important de precizat faptul că, în timp ce în Europa de Răsărit a existat o continuitate a folosirii băilor publice, în Occident aceste spații devin case de petrecere sau sunt folosite de bărbieri, așa cum s-a întâmplat la Paris.

1.6. Perioada lenjeriei curate: 1500-1750

În perioada cuprinsă între 1500 și 1750, populația Europei și-a dublat numărul de locuitori ajungând la 127.5 milioane. Expansiunea demografică poate fi observată și din comparația numărului de locuitori din orașele europene: astfel, în timp ce pe la 1500 erau doar patru orașe cu o populație de mai mult de 100.000 de locuitori – Paris, Milano, Napoli și Veneția, în jurul anului 1700, existau doisprezece astfel de orașe, iar Parisul și Londra aveau mai mult de 500.000 de locuitori.¹²⁴

Evoluția lentă a caselor din perioada cuprinsă între secolele XV-XVIII, dintre care puține s-au păstrat sau au fost restaurate, relevă o trăsătură importantă a perioadei. Braudel, în cartea sa *Structurile cotidianului*, exemplifică cu "*strada de Aur a Hradcinului din Praga*", "*minunatul sat Santillana*" de lângă Santander sau chiar orașul Beauvais care, potrivit unor mărturii din 1842, a păstrat multe locuințe vechi, fiind descrise "*vreo patruzeci de case de lemn*" din secolele XVI și XVII. Existau două categorii de case: pe de o parte locuința rurală, casa țărănească, și pe de altă parte locuința urbană, cu toate că "*între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, lumea nu este încă decât o masă țărănească imensă, 80% până la 90% dintre oameni trăiesc din pământ*

¹²³ În cartea lui Braudel este dat exemplul de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, unde se folosea aceasta metodă doar în caz excepțional, cel al unei boli.

¹²⁴ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.187.

și numai din el”.¹²⁵ De aici rezultă și diferențele dintre casele bogaților și cele ale majorității populației.

Caracteristica primei categorii de case, cea din mediul rural, era că aceasta reprezenta un adăpost în care oamenii și animalele trăiau împreună. Casa țărănească adăpostea atât locuința oamenilor, cât și spațiile destinate animalelor sau hambarul pentru recoltă, caracteristică ce se va menține și de-a lungul secolelor următoare. Unul dintre puținele exemple ce apare în documentele scrise este gospodăria de lângă Sankt Petersburg. În cartea lui Fernand Braudel, întâlnim o descriere a acesteia, în care este prezentă și baia: *”iată grupul de cocioabe de lemn, cele mai multe părăginite, care o compun; locuința, o simplă odaie afumată, două grajduri mici, o baie (saună), un cuptor pentru uscat grâul sau secara”*.¹²⁶

Spre deosebire de aceste locuințe precare, marile palate europene erau prevăzute, încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, cu instalații de aprovizionare cu apă, precum și cu încăperi cu rolul de a răspunde nevoilor de îngrijire corporală. Printre exemple se numără palatul Urbino sau cel de la Fontainebleau, unde în vecinătatea dormitorului principal au fost atașate astfel de spații dotate cu latrine sau căzi de piatră. Întâlnim exemple asemănătoare și în Anglia, în palatele lui Henric al VIII-lea la Hampton sau Whitehall. La Hampton Hall s-a construit chiar un turn special pentru aceste dotări, turnul Bayne, cu băi, latrine cu apă curgătoare și bazine de piatră pentru spălarea mâinilor, toate aprovizionate prin conducte care aduceau apa de la cisternele de pe acoperiș.¹²⁷ Preocupările de acest fel au continuat și în timpul domniei reginei Elisabeta I (1533 –1603), succesoarea lui Henric al VIII-lea, domnie cunoscută ca *era elisabetană* sau *epoca de aur*. În timpul domniei Elisabetei I, în anul 1596,¹²⁸ în palatul său favorit, Richmond, a apărut primul prototip de water-closet¹²⁹, de fapt

¹²⁵ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.1, p.42.

¹²⁶ Idem, p.15.

¹²⁷ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.188.

¹²⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.284.

¹²⁹ Termen folosit pentru latrinele ce utilizau jetul de apă, de aici provine prescurtarea WC.

o latrină cu apă curentă, atribuită lui Sir John Harington, inventatorul acestui obiect sanitar.¹³⁰ Acest prototip al toaletei moderne era dotat cu o supapă ce lăsa apa să iasă din rezervor, și un sistem de golire al vasului. Sistemul era cunoscut în Anglia sub numele de "Ajax", denumire ce avea legătură cu titlul lucrării inventatorului său. A fost preluat în Franța ca „*lieu a l'anglaise*”,¹³¹ dar, din nefericire, invenția nu a avut o largă răspândire, probabil și din cauza unei funcționalități destul de precare, a costurilor, și, mai ales, a reticenței aristocraților în fața noilor tehnologii. Omenirea a avut nevoie de încă 200 de ani pentru reintroducerea acestor tipuri de dispozitive.¹³² (fig. 24)

Întreaga succesiune de reapariții ale molimelor și frica de moarte moștenită din Evul Mediu au condus în următoarea perioadă la schimbarea mentalității oamenilor în relația lor cu apa și cu ritualurile de îmbăiere. Din momentul în care băile publice au fost închise, s-a pierdut și obiceiul de spălare a întregului corp, iar apa a fost privită ca un dușman și o sursă de îmbolnăvire. Deși nu toate aceste molime devastatoare (de cele mai multe ori aduceau cu ele moartea) aveau legătură directă cu apa și spălatul, "oamenii nu știau acest lucru și nici nu le păsa".¹³³ Astfel, deși calea de transmitere a sifilisului era cunoscută, boala continua să fie asociată cu băile publice în mentalitatea comună. De altfel, epidemiile au reapărut pe tot continentul european de-a lungul secolelor XVII și XVIII, în ciuda aplicării "*măsurilor de prevenție*" care au suprimat băile publice, provocând în Londra decesul a 100.000 de locuitori în anul 1665, a unei treimi din populația orașului Stockholm între anii 1710-1711 sau a unei jumătăți din populația orașului Marsilia între anii 1720-1721.¹³⁴

Ca urmare, mentalitatea oamenilor s-a schimbat și ea, spălatul devenind un proces selectiv, în sensul că doar anumite părți ale corpului

¹³⁰ Sir John Harington (1561–1612), autor al lucrării *A New Discourse of a Stale Subject, called the Metamorphosis of Ajax* (1596), cunoscut ca inventatorul latrinei cu jet de apă.

¹³¹ Trad. „*locul englezesc*”.

¹³² Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, p. 28.

¹³³ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.276.

¹³⁴ Ragnhild Hatton, *Europe in the Age of Louise XIV*, Thames and Hudson, Londra, 1969, p.10.

erau atinse de apă, cu precădere mâinile. Exemplificator în acest sens este un proverb englezesc, destul de răspândit în acele vremuri: *"Spală-te pe mâini adesea, pe picioare rareori și pe cap niciodată"*. Deși noile obiceiuri caracterizau toate păturile sociale, pentru aristocrați curățenia însemna schimbarea zilnică a lenjeriei și clătirea mâinilor cu apă, dar niciodată atingerea restului corpului cu apă sau săpun.¹³⁵ În secolul al XVI-lea, regina Elisabeta I era reputată pentru că *"făcea baie conștiincios o dată pe lună"*¹³⁶ susținând că nu mereu avea nevoie, în timp ce succesorul ei, Iacob I (1566 – 1625), își spăla doar degetele. Situația era asemănătoare și în Franța, unde regele Ludovic al XIII-lea (1601 - 1643) nu s-a îmbăiat până în anul 1608, când a împlinit șapte ani. Treptat, pierderea obiceiurilor de îmbăiere din viața de zi cu zi a oamenilor și obișnuința de a nu folosi apa pentru spălarea întregului corp s-a transformat într-o reală spaimă la gândul acestei posibilitați. A face baie putea fi considerat chiar un act iresponsabil.

O dovadă elocventă pentru starea de murdărie a oamenilor din acea perioadă o constituie una dintre temele predilecte din picturile de atunci: personaje ce se caută de păduchi sau de purici. Nu este deloc surprinzător că această imagine caracteriza atât persoanele cele mai înstărite cât și pe cele mai sărace, adulți și copii deopotrivă,¹³⁷ toate categoriile sociale fiind murdare și cu toții temându-se de apă. (fig. 26) Pictorul Pieter Bruegel cel Bătrân¹³⁸ și lucrările sale constituie o sursă iconografică impresionantă în privința aspectelor atât fizice, cât și sociale ale secolului al XVI-lea. Picturile sale prezintă cu umor momente importante din viața țăranilor pe fundalul unor peisaje. (fig. 25)

De-a lungul acestei perioade, numeroși medici, cercetători sau oameni de știință au studiat problema igienei corporale, generând unele teorii extrem de diverse sau de controversate. Unii dintre ei propuneau folosirea apei, dar în mod precaut, pregătirea corpului atât înaintea îmbăierii, prin ungerea cu uleiuri sau unguente, cât și după

¹³⁵ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.1.

¹³⁶ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.276.

¹³⁷ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.99.

¹³⁸ Pieter Bruegel (1525 –1569), pictor olandez al Renașterii, cunoscut pentru picturile sale cu peisaje și scene din viața țăranilor.

îmbăiere, prin folosirea unor pânze impregnate cu rășini, cu rolul de a închide porii și de a proteja organismul. Alții excludeau complet atingerea întregului corp cu apă și insistau asupra spălării doar a mâinilor, a feței și eventual a părului, adică a părților corpului care erau vizibile.

Din păcate, descrierile obiceiurilor zilnice legate de îngrijirea în spațiul locuinței din acea perioadă sunt dificil de găsit, cele mai multe apărând în notele de călătorie sau în corespondență. Acestea prezintă persoane înstărite, adepți ai practicării unei igiene "uscate", fără utilizarea apei. Sunt însă interesante impresiile lăsate din călătoriile în Orient, unde, așa cum aminteam și în capitolele anterioare, s-au păstrat influențele îmbăierii și ale băilor publice din perioada Imperiului Roman;¹³⁹ ele păreau de-a dreptul fascinante pentru orice călător european. Pentru aceștia, frecvența cu care, de exemplu, turcii se îmbăiau în timpul unei săptămâni sau grija cu care asociau curățenia corporală cu religia, păreau de neînțeles și le atribuiau climatului mult mai cald din acele zone.¹⁴⁰

Cea mai importantă caracteristică a secolului al XVII-lea în domeniul îngrijirii personale în Europa a fost cea a folosirii lenjeriei și a hainelor curate. Se credea chiar că pânza de in avea calități de absorbire a murdăriei.¹⁴¹ În mentalitatea acelor vremuri, schimbarea lenjeriei era suficientă pentru a fi socotit curat și era considerată un proces mult mai sigur și bazat pe cercetări științifice, în comparație cu spălarea corpului cu apă. În cartea istoricului Vigarello,¹⁴² găsim o mărturie foarte interesantă a arhitectului parizian Louis Savot care, deși inițial a luat în calcul adăugarea unor băi pentru castelele și casele sale, ulterior a considerat inutilă această decizie, datorită folosirii lenjeriei curate. El atribuia dorința grecilor și romanilor de a avea băi faptului că au eșuat în înțelegerea proprietăților de curățenie ale lenjeriei. În concluzie, de-a

¹³⁹ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.2, p.28.

¹⁴⁰ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.105.

¹⁴¹ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.277.

¹⁴² Georges Vigarello, *Concepts of cleanliness: Changing attitudes in Francesince the Middle Ages (Past and Present Publication)*, Cambridge University Press, 1988, p.60.

lungul acestor secole putem vorbi de o pasiune pentru lenjeria albă și fină, ce a devenit emblema curățeniei și rafinamentului.

Lenjeria se materializa, atât pentru bărbați, cât și pentru femei, într-un model de cămașă lungă ce ajungea până la genunchi, dar exista un cult și pentru lenjeria patului. Atenția acordată vestimentației, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se poate observa și prin apariția izmenelor (în franceză *caleçons*), ce se schimbau zilnic și țineau de curățenia corpului. În mentalitatea bărbaților din acele vremuri era un obicei suficient în menținerea curățeniei.¹⁴³ Pictorul olandez Pieter de Hooch, într-una dintre celebrele sale lucrări din 1663, *At the linen closet (La dulapul de lenjerie)*, surprinde, ca și multi alți pictori contemporani cu el, una dintre activitățile casnice ale femeilor de atunci, grija pentru lenjeria curată. (fig. 27)

Din perspectiva obiceiurilor îngrijirii corporale, trebuie să observăm că diferențele și particularitățile de pe continentul european se datorau mult tradițiilor și circumstanțelor locale. În Spania, de exemplu, creștinii au decis să fie murdari, în contextul ocupației maurilor, care aveau un cult pentru curățenia corporală; după recucerirea teritoriilor, ei au distrus băile publice, interzicându-le maurilor să mai practice aceste obiceiuri. În cazul țărilor germanice, băile publice au continuat să existe o perioadă mai lungă de timp față de cele din Franța sau Anglia, iar argumentul locuitorilor în favoarea păstrării lor a fost acela că în momentul aparițiilor epidemiilor, băile publice erau locul cel mai potrivit pentru tratarea lor. În unele orașe, chiar exista o separare a zonei de tratare în interior.¹⁴⁴ Tot legat de diferențele locale de acest fel putem aminti încercarea eșuată a doctorului Peter Chamberlen¹⁴⁵ din anul 1648 de a deschide o serie de băi publice, după modelul celor din Germania, Polonia sau din țările nordice. În contextul în care băile publice londoneze erau privite cu mare neîncredere în secolul al XVII-lea, argumentul său era că folosirea apei calde ar putea salva zeci de mii de vieți omenești anual. Inițiativa lui a fost respinsă, susținându-se că toată lumea avea posibilitatea de a

¹⁴³ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.2, p.79.

¹⁴⁴ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.112.

¹⁴⁵ Peter Chamberlen (1572 – 1626), chirurg și obstetrician.

se îngriji și de a se apăra împotriva molimelor în interiorul propriilor locuințe, iar băile publice nu mai erau necesare.

Așa cum aminteam la sfârșitul capitolului anterior, o altă direcție urmată în folosirea apei pentru îmbăieri a fost cea a tratamentelor în caz de boală. Important de subliniat este faptul că „*rivalitatea*” dintre cele două feluri de îmbăiere revine în dezbatere¹⁴⁶: cea veche, efeminată, ce folosea apa caldă, și cea virilă, ce folosea apa rece, cea din urmă nefiind considerată așa de periculoasă. Medicul englez sir John Floyer¹⁴⁷ a promovat încă din anul 1701, *The History of Cold Bathing*, tratamentele cu apă rece, fiind convins că: „*scufundarea unui corp în apă rece producea o senzație de groază și surpriză ce revigora simțurile amorțite și epuizate*”.¹⁴⁸ Tot în tratarea bolilor, au început să fie folosite și frecventate locurile cu ape termale în speranța recuperării fizice. Acest lucru se întâmpla cu aprobarea medicilor, moment în care, practic, apa este relegitimată.

1.7. Redescoperirea apei: 1750-1800

Secolul al XVIII-lea, în comparație cu precedentele, poate fi considerat mult mai rațional în ceea ce privește problema curățeniei corporale, a atenției acordate acestuia și a modului în care este percepută *apa* și beneficiile folosirii ei. Dar schimbările s-au petrecut lent și de multe ori doar în teorie, nu și în practică. La începutul anilor 1700, apa redevine „*la modă*”, deși inițial doar în scop medicinal, studiindu-se cu precădere efectele curative ale apei de mare. Apar, așadar, tratate precum cel al doctorului Richard Russell,¹⁴⁹ din anul 1750, *Disertație cu privire la utilizarea apei de mare în bolile glandelor*,¹⁵⁰ care pledează pentru scufundările în apa de mare, dar și pentru consumul acesteia.¹⁵¹

¹⁴⁶ Am menționat în capitolele anterioare că în timpul grecilor antici au existat păreri împărțite legate de acest subiect.

¹⁴⁷ Sir John Floyer (1649 – 1734), medic englez și autor a numeroase studii printre care și a unor eseuri care demonstau siguranța și utilitatea băilor reci.

¹⁴⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.277.

¹⁴⁹ Richard Russell (1687 – 1759), doctor britanic, poreclit și „*inventatorul mării*”.

¹⁵⁰ Traducerea noastră. *A Dissertation Concerning the Use of Sea-Water in Diseases of the Glands*, W. Owen, 1760.

¹⁵¹ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.278.

În contextul temei de față, este semnificativă și afirmația lui John Wesley, fondatorul metodismului.¹⁵² Afirmația dintr-o predică din 1791, „*Curățenia este dumnezeiască*”,¹⁵³ este sugestivă pentru faptul că în secolul al XVIII-lea se acordă o mai mare atenție curățeniei. Cu toate acestea, trebuie menționat că Wesley nu se referea la curățenia corpului uman, ci la tot ce îl înconjoară, case, haine, mobile. În ceea ce privește trupul, singurele mențiuni priveau bărbieritul și spălarea picioarelor.¹⁵⁴

În secolul al XVIII-lea se observă continuitatea preocupării pentru viața de societate, dar, în același timp, se acordă o mai mare atenție intimității și vieții private, spre deosebire de secolul anterior. Totul era într-o continuă schimbare, de la marile orașe europene, care se dezvoltau rapid și care în același timp se confruntau cu lipsa spațiului, până la configurația locuințelor sau la inovațiile mobilierului care trebuiau să satisfacă noi cerințe de intimitate și confort. În cazul pieselor de mobilier, atenția a fost îndreptată asupra detaliilor, funcționalității și adaptării lor la noile spații mult mai mici, cum ar fi budoarele sau saloanele.

Braudel descrie în *Structurile cotidianului* trei feluri de apartamente: „*cele de bunăcuviință sau societate, pentru a-ți primi prietenii în mod agreabil; cele de paradă sau de magnificență; în sfârșit, apartamentele private sau de comoditate, cele ale intimității familiale*”.¹⁵⁵ Concluzia este că, în consecința acestei diferențieri a locuinței, fiecare „*va trăi oarecum după placul său*”. În sprijinul confirmării acestei schimbări, apare și acest anunț din perioada lui Ludovic al XV-lea:

„*apartament de închiriat de zece camere, împărțite în <anticameră>, <sală de mâncare>, <odaie de societate> (pièce à compagnie), a*

¹⁵² Confesiune protestantă rigoristă, fondată în sec. XVIII, care s-a separat de Biserica anglicană, promovând o viață ascetică cu respectarea posturilor și studiul metodic al învățăturilor *Bibliei*, răspândită azi în SUA. Conform DEX 2009.

¹⁵³ Traducerea noastră: „*Cleanliness is next to godliness*”.

¹⁵⁴ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.131.

¹⁵⁵ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol. 2, p.55.

doua <odaie de societate> rânduia pentru iarnă (deci cu încălzire), un mic <cabinet de bibliotecă>, un mic <cabinet de societate> (société) și <apartament de culcare cu garderobe sale>. Un asemenea anunț ar fi fost de neînchipuit pe vremea lui Ludovic al XIV-lea.”¹⁵⁶

În această perioadă, accentul se pune pe prețiozitate, grandoarea nemaifiind o prioritate în decorație. Spațiile funcționale ale locuinței se detașează unele de altele și devin independente, așa cum s-a întâmplat cu bucătăria și cămara sau cu spațiul de zi care se desparte în sufragerie și salon, în timp ce dormitorul devine un spațiu extrem de important, unul al intimității. Braudel prezintă un exemplu interesant legat de lipsa intimității prin prezentarea palatului Versailles, unde *”însuși Ludovic al XIV-lea, ca să facă o vizită doamnei de Montespan, era silit să treacă prin camera domnișoarei de La Valiere, favorita precedentă”*. Aceeași problemă, datorată dispunerii în anfiladă, este descrisă și în cazul altor reședințe pariziene din secolul al XVII-lea în care, pentru a ajunge la nodul de circulație verticală, stăpânii casei și servitorii trebuiau să traverseze întreaga suită de anticamere, saloane, galerii, camere de dormit.¹⁵⁷

Secolul al XVIII-lea a fost marcat de schimbări importante și în ce privește baia, iar băile de la Versailles sunt un exemplu în acest sens. În ciuda faptului că existau 100 de băi și 300 de toalete mobile,¹⁵⁸ francezii nu le utilizau în mod constant, ba chiar erau renumiți pentru obiceiul lor de a urina în șeminee sau pe scări, așa cum amintește Mark Girouard în cartea sa *Life in the Frech Country House*.¹⁵⁹ Ca urmare, în anul 1715, apare o hotărâre prin care se stabilea curățarea săptămânală a acestor spații. Chiar și impresionantul *apartament de baie* de la Versailles, în cadrul căruia se găsea o cadă de marmură, era aproape nefolosit în lunga perioadă de domnie a lui Ludovic al XIV-lea (1638 – 1715), cel denumit și Regele Soare. Însă, odată cu venirea la tron a lui Ludovic al XV-lea (1710 – 1774), obiceiurile se schimbă. Suita dormitoarelor sale includea și o baie cu două căzi, una folosită pentru spălarea propriu-

¹⁵⁶ Idem, p.54.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.282.

¹⁵⁹ Mark Girouard, *Life in the Frech Country House*, Knopf, 2000.

zisă, iar cealaltă pentru clătire. *Apartamentul de baie* capătă și o altă denumire, mai intimă, aceea de *cabinet de baie*, fiind decorat cu lambriuri de lemn colorat, interiorul amintind de atmosfera băilor antice. Chiar și în castelul Bellevue, construit în anul 1751 pentru marchiza de Pompadour, metresă a regelui Franței Ludovic al XV-lea, a fost prevăzută în vecinătatea dormitorului ei o cameră ce oferea intimitate, un budoar, unde puteai găsi o toaletă și un bideu. Într-una din aripile clădirii se aflau somptuoase camere de baie pentru regele Ludovic al XV-lea,¹⁶⁰ decorate cu faimoasele nuduri ale lui François Boucher.¹⁶¹ În general, pentru partea feminină a aristocrației franceze, spațiul băii a devenit unul indispensabil vieții de zi cu zi, iar materialele folosite în amenajarea băilor, precum marmura, bronzul, metalele vopsite și lăcuite sau oglinzile de cristal, demonstau atenția care i se acorda.¹⁶² Spre deosebire de secolul anterior, se observă și o îmbunătățire a confortului apartamentelor la nivelul dotărilor, cum ar fi încălzirea, aerisirea și iluminatul sau echiparea bucătăriilor, deși toate acestea funcționau încă în mod defectuos.

Apariția în 1597 a primei toalete cu apă curentă, numită de francezi „*lieu a l'anglaise*” sau „*cabinet a l'anglaise*”, nu a însemnat, după cum am văzut deja, și răspândirea ei la scară largă în locuințele din secolul al XVIII-lea, deoarece era considerată un lux. Acest prim prototip a fost urmat în anul 1778 de invenția brevetată de Joseph Bramah¹⁶³ și considerată prima toaletă modernă cu apă curentă, încă funcțională în forma inițială la Osbourne House, casa Reginei Victoria din Insula Wight.¹⁶⁴ (fig. 28) Prototipul lui Bramah s-a inspirat de invenția lui

¹⁶⁰ Christine Previtt Algrant, *Madame de Pompadour: Mistress of France*, Grove Press, 2002, p.117.

¹⁶¹ François Boucher (1703 - 1770), pictor francez, reprezentant al stilului *rococo*, portretist remarcabil, renumit pentru picturile sale idilice și senzuale, cu tematică bucolică sau alegorică. Reflectare fidelă a vieții de curte a Franței din timpul domniei regelui Ludovic al XV-lea, opera lui exprimă gusturile societății, atmosfera și stilul de viață al unei epoci dominate de hedonism și erotism.

¹⁶² Françoise De Bonneville, *Book of the Bath*, Rizzoli, 1998, p.93.

¹⁶³ Joseph Bramah (1748 – 1814), inventator englez, cunoscut și pentru descoperirea presei hidraulice.

¹⁶⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Bramah

Alexander Cumming¹⁶⁵ din anul 1775, pe care a îmbunătățit-o după ce a constatat că acel model avea tendința de a îngheța în vreme rece. (fig. 29) Deși Cumming a fost cel care a îmbunătățit sistemul prin înlocuirea robinetului cu o clapa cu balamale ce se închidea în partea de jos, Bramah a obținut patentul și a început să îl producă în Anglia.

La începutul secolului al XVIII-lea, chiar și casele de la țară ale micii nobilimi engleze (gentry) au încercat să rezolve problema aprovizionării cu apă; multe dintre acestea dispuneau de băi și apă curentă, dar au devenit cu adevărat funcționale de abia la sfârșitul secolului.¹⁶⁶ În ciuda acestor progrese, obiceiul golirii oalelor de noapte direct pe fereastră a persistat, iar mai toate orașele mari erau *"străbătute în general de un canal sau de un sanț, numit merderel: <primea tot ceea ce aveai poftă să-i dai>".*¹⁶⁷ În acest sens, întâlnim mărturii conform cărora englezii își țineau oalele de noapte în bufeturile și dulapurile din sufragerii, iar folosirea lor reprezenta un lucru firesc în viața domestică. „*Scaunul necesar*”, obiectul de mobilier descris chiar din perioada Evului Mediu, era și el încă prezent în colțurile unor camere ale interioarelor secolului al XVIII-lea.¹⁶⁸

Multe dintre informațiile deținute din acea perioadă se regăsesc în notele de călătorie din țări europene precum Anglia, Franța sau Germania, fiecare cu o viziune diferită asupra curățeniei. Astfel, în timp ce englezii asociau apa rece și curățenia cu vigoarea și virilitatea nordică, francezii adăugau și o aură romantică cu înclinație către natură. Unul dintre acești călători, Arthur Young,¹⁶⁹ a tras concluzia că francezii erau mai curați ca persoane, în timp ce la englezi, prima curățenia din case. Afirmția sa se baza, se pare, pe prezența unei piese de mobilier în casele tuturor francezilor, respectiv a bideului, numit și *scaunul*

¹⁶⁵ Alexander Cumming (1731/2 –1814), matematician, mecanic și ceasornicar de origine scoțiană, considerat inventatorul toaletei.

¹⁶⁶ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.234.

¹⁶⁷ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol.2, p.57.

¹⁶⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.282.

¹⁶⁹ Arthur Young (1741 – 1820), scriitor englez pe probleme de agricultură, economie și statistici sociale. *Travels in France and Italy during the Years 1787, 1788 and 1789*, J.M.Dent, 1927, Londra.

curăţeniei. (fig. 30) Această afirmaţie a fost însă contrazisă de mulţi alţii, deoarece bideul a fost răspândit la scară largă de abia în secolul al XX-lea, iar în secolul al XVIII-lea se putea întâlni numai în locuinţele persoanelor foarte bogate.¹⁷⁰ Comparativ cu englezii sau germanii, francezii şi-au recăpătat încrederea în apă şi în beneficiile ei pentru curăţenia corpului într-un ritm mult mai lent. Pentru germani, cei care nu au renunţat aproape niciun moment la slăbiciunea pentru apa caldă, acesta este momentul în care au adoptat şi băile cu apă rece.

Pentru că am amintit anterior de apariţia *bideu*-lui, voi face o scurtă paranteză cu referire la acesta, ca piesă de mobilier a băilor sau a camerelor intime anexate dormitoarelor şi la etimologia acestui cuvânt. Cuvântul *bideu* a fost întodeauna asociat cu Franţa, datorită în mare parte şi etimologiei, deşi a fost inventat de italieni şi şi-a păstrat o formă asemănătoare în majoritatea limbilor cu circulaţie internaţională. Trebuie remarcate şi denumirile din acea vreme asociate bideu-lui: *micul căluţ igienic* (*il piccolo cavallo igienico*) în Italia, *chitara igienică* (*la guitarra higienica*) în Spania şi *cutia vioară* (*boîte de violon*) sau *micul indiscret* (*le petit indiscret*) în Franţa. Apariţia primelor modele de astfel de piese de mobilier a fost semnalată în secolul al XVI-lea, însă ele au fost folosite cu adevărat de abia două secole mai târziu şi destinate exclusiv aristocraţiei. În acea epocă materialele folosite pentru bideuri erau diverse şi se doreau a fi piese unicate. Astfel regăsim bideuri din lemn de trandafir, cu accesorii din bronz aurit sau din lemn de nuc cu ornamente de cristale, precum cele ale marchizei de Pompadour, sau confecţionate din argint, cu broderii de aur, accesoryzate cu piele sau catifea.¹⁷¹ Existenţa acestor obiecte de mobilier şi creşterea popularităţii folosirii bideurilor indică extinderea perspectivelor în domeniul curăţeniei corporale şi înţelegerea necesităţii spălării întregului corp, nu doar a mâinilor şi a feţei.

Cu timpul, vechile teorii, conform cărora apa era considerată un duşman şi pielea trebuia să fie acoperită de murdărie pentru ca porii să nu permită transmiterea bolilor, au fost contrazise de noi studii care

¹⁷⁰ Georges Vigarello, *Concepts of cleanliness: Changing attitudes in France since the Middle Ages (Past and Present Publication)*, Cambridge University Press, 1988, p.105.

¹⁷¹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.151.

susțineau că, de fapt, „*pielea era un minunat ventilator – că dioxidul de carbon și alte substanțe toxice inhalate erau eliminate prin piele, iar dacă porii erau blocați de praf sau de alte acumulări străvechi, toxinele naturale erau închise înăuntru, acumulându-se periculos*”.¹⁷² Un corp curat, considerat până de curând o excentricitate, a devenit un deziderat.

Toate aceste schimbări de perspectivă privind necesitatea apei pentru curățenia corporală apar și în obiceiurile cotidiene ale lui Napoleon Bonaparte (1769 - 1821) și ale soției acestuia, Josephine, ei devenind modele pentru restul aristocrației, mai ales ale „*noii*” aristocrații. Din niciuna dintre locuințele lor nu lipseau băile, Napoleon și Josephine fiind mari amatori de băi fierbinți și parfumate și începându-și ziua cu adevărate ritualuri de îmbăiere și ungere a corpului. Camerele lor de baie erau decorate somptuos, cu mare grijă pentru detalii, ca și cum ar fi fost adevărate saloane. Așadar, comparația din această perspectivă între doi monarhi ai Franței, Ludovic al XIV-lea și Napoleon I, evidențiază o radicală transformare: în timp ce primul dintre ei, în secolul al XVII-lea, nu folosea apa, cel de-al doilea nu își începea ziua fără ritualurile preferate de îmbăiere și curățenie corporală.

Schimbarea mentalității a condus la apariția mai multor băi publice, în orașele care dispuneau de apă curentă din Anglia și din Franța. Aceste clădiri erau poziționate, în mod firesc, de-a lungul râurilor. Astfel, dacă în Parisul începutului domniei lui Ludovic al XIV-lea, în anul 1643, existau de-a lungul Senei doar două băi publice, mai mult cu conotație erotică, numărul acestora a ajuns la nouă până în anul 1773, iar până în 1830 la șaptezeci și opt.¹⁷³ Băile publice au existat dintotdeauna la Paris. *Termele de la Cluny* au funcționat din perioada romană și până în Evul Mediu, fiind destinate tuturor claselor sociale. Treptat, datorită sistemului de alimentare cu apă realizate de frații Périer,¹⁷⁴ construcțiile de acest tip s-au putut îndepărta de fluviu și stabili în cartierele la modă. Este și cazul *Băilor chineze de la Paris*, care

¹⁷² Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.280.

¹⁷³ Françoise De Bonneville, *Book of the Bath*, Rizzoli, 1998, p.40, 42-43.

¹⁷⁴ Jacques-Constantin Périer (1742 - 1818), inginer francez și om de afaceri, împreună cu fratele său, Auguste Charles Périer (1773 – 1833), dezvoltă un sistem de alimentare cu apă pentru Paris și fondează în 1778 Compania de Apă din Paris.

au avut un succes imediat, frecventate de persoanele privilegiate ale societății și recomandate chiar de ghidurile turistice pariziene. (fig. 31) Au fost construite la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la intersecția dintre Boulevard des Italiens și Michodière, coordonate de arhitectul francez Samson Nicolas Lenoir,¹⁷⁵ și deschise în jurul anilor 1787-1788. Aspectul clădirii era unul foarte exotic, cu turnulețe, fațade viu colorate și inscripții cu caractere chinezești, creând o adevărată atracție vizuală trecătorului. Deși inițial au purtat denumirea de băi egiptene și apoi de băi turcești, denumirea finală, aceea de băi chineze, s-a datorat arhitecturii pavilionului central în formă de pagodă cu ornamente pseudo-orientale.

Clădirea se înscria într-un patruleter regulat, funcționând pe trei etaje, cu un pavilion central hexagonal și două aripi de clădire ce înconjurau o grădină. Interiorul clădirii este descris ca un cadru rafinat, ce cuprindea 60 de cabine de baie cu pereți îmbrăcați în pânze imprimate la manufactura Oberkampf¹⁷⁶ la Jouy, ce oferea tot confortul pentru îngrijirea corpului. Pe lângă destinația de băi publice, adăpostea și alte funcțiuni: aici se găseau un restaurant, o cafenea și un magazin de modă. Băile chineze au figurat printre cele mai luxoase stabilimente de acest gen de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, parcurgând un traseu emblematic de la glorie la decadență. La sfârșitul anilor 1830, atunci când nu au mai fost considerate la modă, au fost cumpărate de Sir Richard Wallace, celebru filantrop englez, și demolate în anul 1853. Sir Richard Wallace este cunoscut și pentru că a fost cel care a finanțat pentru populația pariziană celebrele fântâni publice cu apă în toate cartierele Parisului, fântâni care îi poartă numele și care sunt încă funcționale.

¹⁷⁵ Samson Nicolas Lenoir (1733 - 1810), reprezentant al stilului neoclasic, specializat în proiecte publice; a luat parte la specula imobiliară care a însoțit urbanizarea noilor cartiere din Paris în ultimul sfert al sec. al XVIII-lea.

¹⁷⁶ Denumirea provine de la Christophe-Philippe Oberkampf (1738 – 1815), industriaș francez de origine germană, devenit cunoscut pentru înființarea manufacturii regale destinate pânzelor pictate.

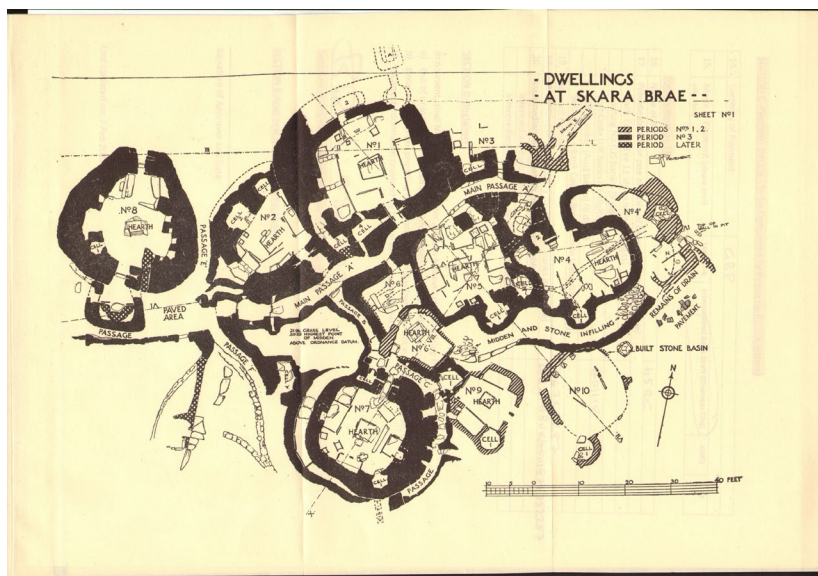
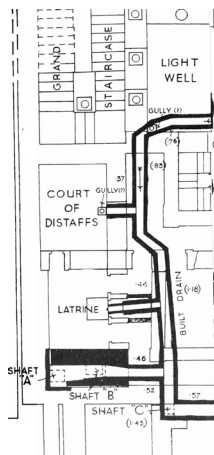

fig. 1, 2 – Așezare Skara Brae, Scoția (3100 î.Ch. - 2500 î.Ch.) plan, sus și exterior, jos

fig. 3, 4, 5 - "Marea Baie", așezarea Mohenjo-Daro, Pakistan (2600 î.Ch. - 1700 î.Ch.),
sus; Sistem de drenaj în palatul din Cnossos (1700 î.Ch.) plan si exterior, jos

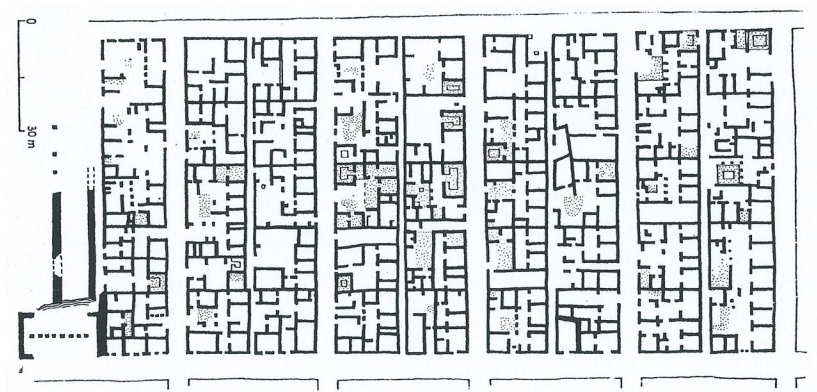

fig. 6, 7 – Modulele de bază ale oraşului Olynth (sec. V î.Ch. - sec. IV î.Ch.), sus; *The Roman Bath*, Emmanuel Oberhausen, jos

fig. 8, 9 - Băile templului Gortys, Creta, Grecia (sec.III î.Ch.) exterior, sus și plan (A- vestibul, B - salon, C - tholos cu căzi de baie,D – baie de aburi), jos

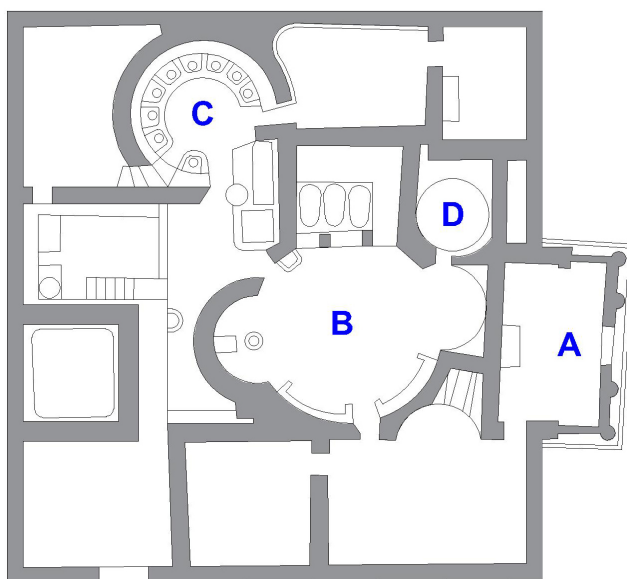
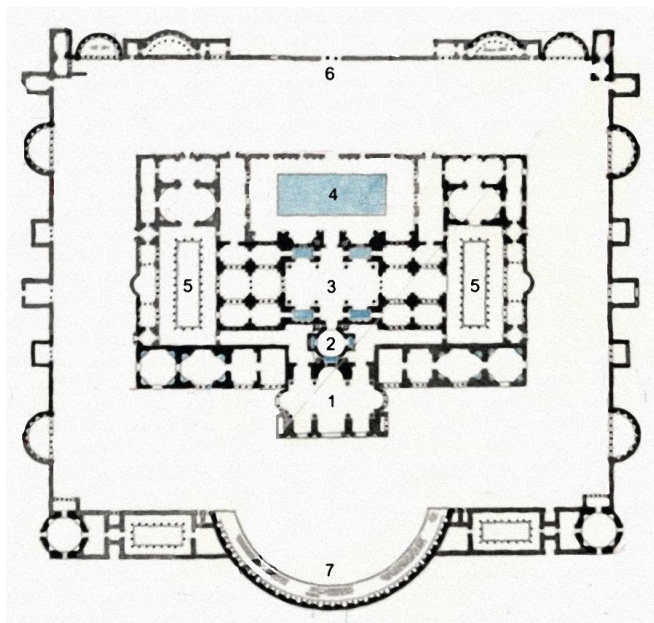

fig.10 – *Lăutul*, Ștefan Luchian (1912)

fig. 11, 12 - Băile lui Dioclețian (298-306) perspectivă, sus și plan, jos

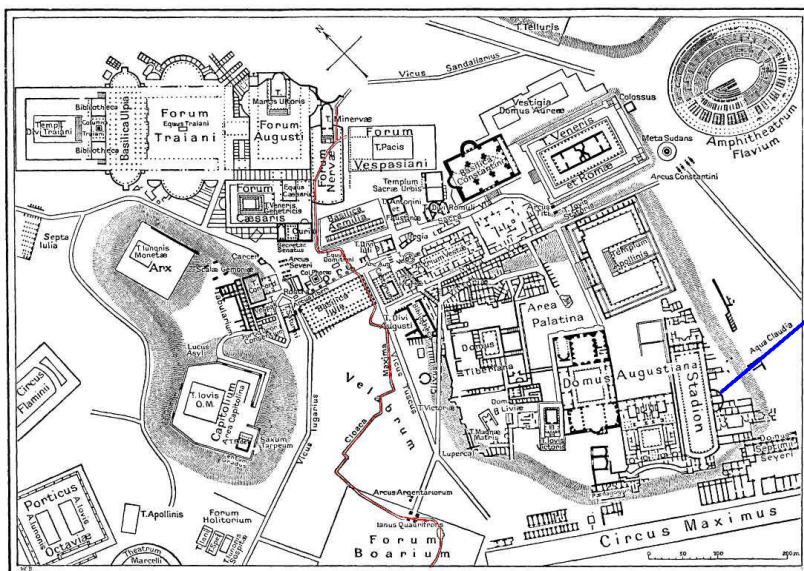

fig. 13, 14, 15 - Cloaca Maxima, sus; Closete publice, Ostia Antica, Italia, stânga jos ;
Closet individual în formă de caleașcă, Termele lui Caracalla, dreapta jos

fig. 18, 19 - Baie publică la Baden, Elveția, sus; Tapiserie *Le Bain*, înc. sec. al XIV-lea,
jos

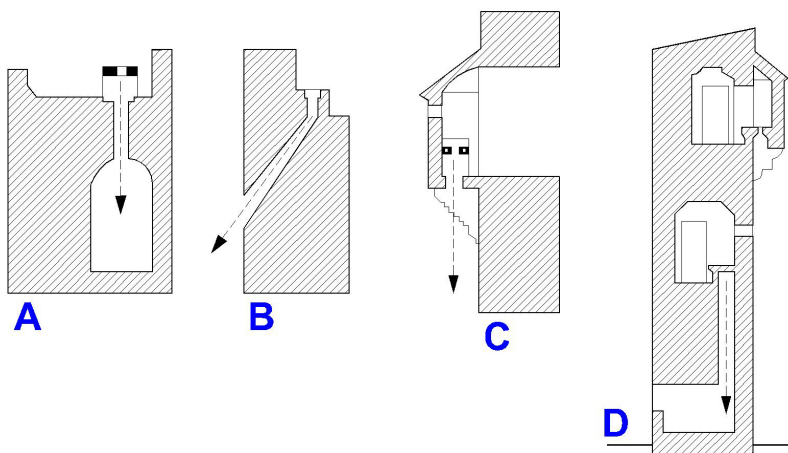

fig. 20, 21, 22 - Sisteme de evacuare a reziduurilor în castelele nou construite (A – direct în haznale, B – în șanțuri, C – apar anexe exterioare, D – evacuări mixte), sus; Modele de scaune necesare, sec. XVII și sec. XVIII, jos

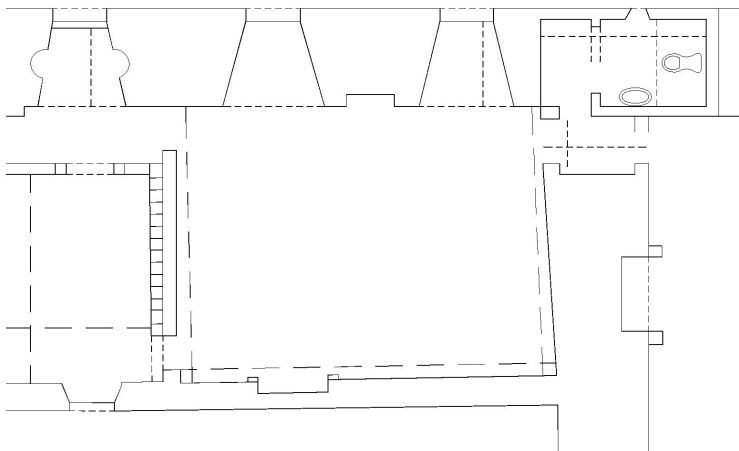

fig. 23, 24 - Apartamentul Borgia din Palatul Vatican, Roma, Italia, sus; Primul prototip de closet, Sir John Harington (1596), jos

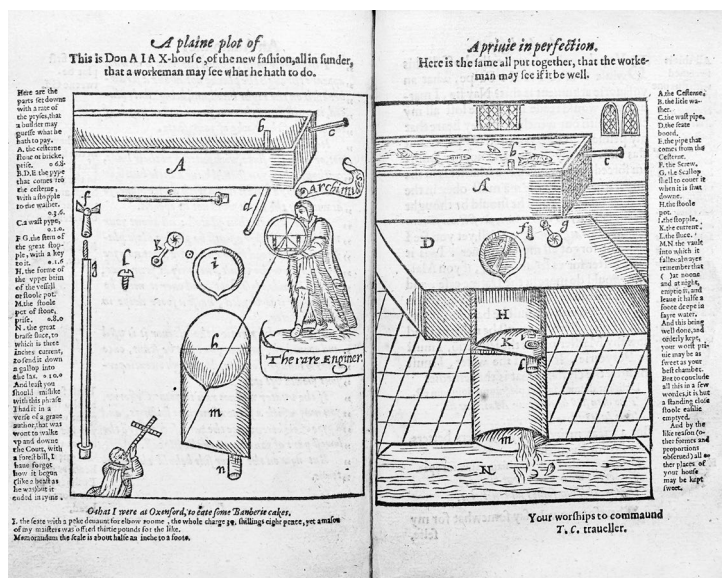
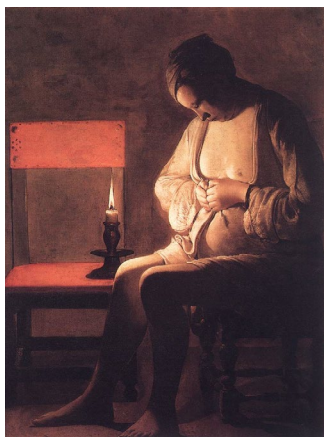

fig.25, 26, 27 - *Netherlandish Proverbs*, Pieter Bruegel (1559), sus; *Woman catching a flea*, Georges de la Tour (1638), stânga jos; *At the linen closet*, Pieter de Hooch (1663), dreapta jos

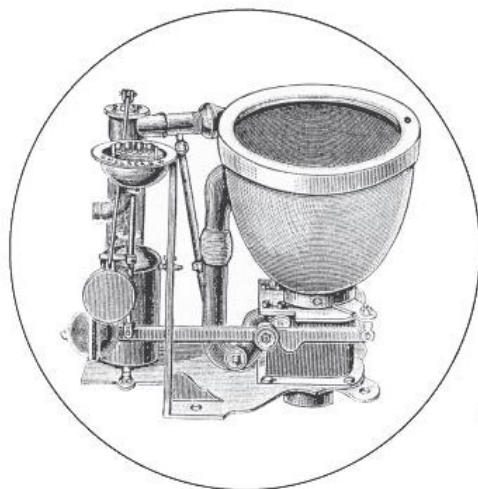

fig. 28, 29 - Invenția lui Joseph Bramah (1778), sus; Invenția lui Alexander Cumming (1775), jos

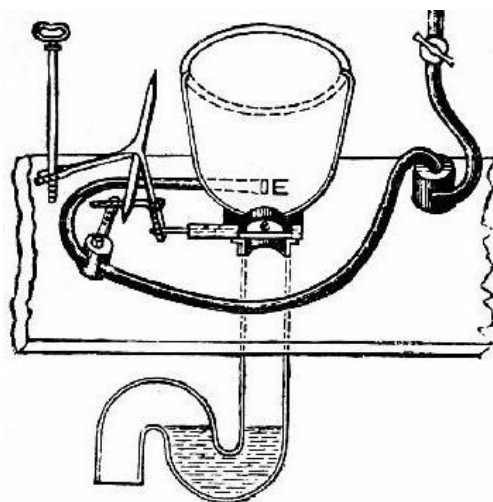

fig. 30, 31 - *La Toilette intime*, Louis-Léopold Boilly, sus; *Bains chinois*, Paris (1785/1795), jos

2. APARIȚIA SPAȚIULUI BĂII ÎN LOCUINȚE

2.1. Obiceiuri europene: 1800-1900

2.1.1 Redescoperirea spațiului intim

Pe parcursul secolului al XIX-lea viața privată și spațiul intim și-au câștigat un rol mult mai însemnat în traiul de zi cu zi al oamenilor în comparație cu secolele anterioare. Putem considera acest secol ca fiind secolul de aur al vieții private, momentul când societatea civilă, viața particulară, intimitatea și individul s-au conturat din ce în ce mai clar, iar familia a devenit epicentrul. În sprijinul acestor afirmații, Emile Littré¹ spunea: *”Viața privată trebuie să fie zidită. Nu este permis să cauți sau să faci cunoscut ceea ce se petrece în casa unui particular”*. Încă din secolul precedent, se conturase deja diferența dintre *”public”* și *”privat”*. În timp ce primul era asociat cu statul, cel de-al doilea făcea trimitere la spațiul intim, al familiei. Activități care în trecut se desfășurau în public fără niciun fel de pudoare, urmează acum să se retragă în spațiul intim, ferit de ochii celorlalți. Gesturile legate de viața privată *”se modifică odată cu schimbarea conștiinței de sine care trece prin intimitatea corpului”*.² În *Istoria vieții private*, coordonată de Philippe Aries și Georges Duby, se afirmă:

*”Casa este un element de fixație...Odinioară, fizionomia detalia chipul, oglindă a sufletului. De acum înainte, ordinea unei camere dezvăluie ordinea unei vieți.”*³

În aceeași direcție, Vintilă Mihăilescu a făcut câteva observații interesante legate de intimitatea persoanei private care, după cum afirma, *”se spațializează ocupând <spațiul privat> al casei burgheze, la*

¹ Émile Maximilien Paul Littré (1801 –1881), lexicolog și filozof francez, cunoscut pentru lucrarea sa *Dictionnaire de la langue française*, *”Le Littré”*.

² Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol. 7, p.6.

³ Idem, p.275.

*adăpost de privirile indiscrete ale publicului”, iar intimitatea devine un “drept privat” al fiecăruia, alături de alte libertăți.*⁴

2.1.2. *Explozia demografică*

Secolul al XIX-lea a fost marcat de explozia demografică datorată dezvoltării marilor centre urbane industriale, moment în care a avut loc și marea migrație rurală. Rata de creștere medie a populației în Europa a fost de 60-70%.⁵ Pentru a putea conștientiza mai bine amploarea fenomenului vom analiza exemplul Angliei și al orașului Londra.⁶ Dacă în anul 1801 populația Angliei era de aproximativ 9 milioane de oameni (practic dublul populației din 1750), în numai zece ani, a atins 13 milioane de locuitori, urmând ca la începutul secolului al XX-lea să aibă peste 40 de milioane. Regăsim în Londra aceeași tendință (și la fel în celelalte orașe ale Angliei): în anul 1750 trăiau aici aproximativ 750 000 de oameni, în 1810 au ajuns la un milion, în 1835 la 2 milioane, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea la peste 4 milioane de locuitori;⁷ astfel, în mai puțin de un secol, populația Londrei a crescut de aproape cinci ori. Din perspectiva raportului dintre populația rurală și cea urbană, locuitorii orașelor englezești reprezentau, în anul 1801, 20% din întreaga populație a Angliei, în anul 1851, 54%, iar la începutul secolului al XX-lea, 80%.⁸ La fel s-a întâmplat și în țări precum Germania sau Franța, ale căror populații s-au dublat între anii 1880-1850, pe măsură ce intrau în revoluția industrială.⁹ În Franța, migrația populației rurale către marile orașe a avut loc mult mai târziu: în 1872 procentul locuitorilor din mediul rural era de 69%, iar în 1911, de 56%. În paralel cu creșterea demografică, orașul s-a extins și el. În contextul celor de mai sus, Francoise Choay afirma că *”se creează o nouă ordine, urmând*

⁴ Vintilă Mihăilescu, *Apologia pîrleazului*, Editura Polirom, 2015, p.31.

⁵ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.264.

⁶ Am ales exemplul Angliei deoarece era cel mai cunoscut și mai elaborat pentru începutul secolului al XIX-lea, fiind și cel care a servit de model societății franceze și nu numai.

⁷ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, 1975, p.137.

⁸ Virginia Smith, *Clean, a History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.264.

⁹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.178.

procesul tradițional al adaptării orașului la societatea care-l locuiește”, făcând referire la procesul de înlăturare a structurilor vechi pe măsura schimbărilor societății.¹⁰

2.1.3. Problema apelor reziduale și cea a epidemiilor

”Istoria oamenilor se oglindește în istoria haznalelor. Gemoniile spuneau povestea Romei. Vechile canale ale Parisului au fost ceva nemaipomenit. Au servit de mormânt și de azil. Crima, inteligența, protestul social, libertatea de conștiință, gândirea, furtul, tot ceea ce era urmărit sau e încă de legile omenеști s-a ascuns în această gaură [...]”¹¹

Orașele europene din acea perioadă întâmpinau o problemă majoră, și anume evacuarea apelor reziduale. Pe lângă evacuarea unor cantități enorme de excremente, apele colectau resturile menajere, deșeurile, animalele moarte sau resturile industriale. Neglijarea acestui fenomen și lipsa unui sistem adecvat de colectare a apelor reziduale a condus inevitabil la contaminarea rezervelor de apă existente. Haznalele erau cele care colectau apele reziduale, însă, cu timpul, acestea nu mai reușeau să îndeplinească această sarcină, oricât de dezvoltat ar fi fost acest sistem. Sarcina golirii haznalelor revenea vidanjorilor, iar numărul lor era insuficient pentru a acoperi întreaga suprafață (în extensie) a orașelor, și cu atât mai puțin zonele lor sărace.¹² Din acest punct de vedere, orașe precum Leeds, Liverpool, Londra se confruntau la începutul secolului al XIX-lea cu o sumedenie de probleme: străzi acoperite de ape reziduale, infiltrații ale subsolurilor cu ape reziduale, probleme datorate începutului procesului de industrializare, dar și masiva creștere demografică.

¹⁰ Francoise Choay, *Urbanismul, utopii și realități*, Editura Paideia, 2002, p.15.

¹¹ Victor Hugo, *Mizerabilii*, Vol.III, Partea a cincea, Cartea a doua, II Istoria veche a canalului, p.324; Gemoniile erau, în antichitate, scările care coborau pe partea nord-vestică a muntelui Capitolin; acolo erau expuse cadavrele celor ce fuseseră supuși chinurilor, înainte de a fi aruncați în Tiberu.

¹² Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.283.

Inevitabil, din cauzele enumerate mai sus, orașele au fost afectate de un alt fenomen: revenirea epidemiilor, care au afectat zeci de mii de oameni până la descoperirea antibioticelor. Amintim epidemia de holeră din anul 1832, cea de gripă din anul 1837, cele de holeră din anii 1848, 1854 și 1867, dar și epidemii mortale de febră tifoidă, febră reumatică, scarlatină, difterie, variolă sau pojar. În Anglia, holera din acei ani, datorată materiilor fecale, a omorât 55.000 de oameni dintre care 14.000 doar în Londra. Perioada a fost marcată de numeroase studii și publicații care încercau să găsească cauze, justificări și soluții pentru prevenirea și eradicarea acestor epidemii, dar, din păcate, multe dintre ele s-au dovedit eronate. Concluziile lor conțineau prejudecăți legate de statutul social al bolnavului și se dovedeau complet nefondate.

În Anglia, reformele legate de sănătatea publică au început să apară în jurul anilor 1840 și s-au datorat creșterii economice și demografice, dar și epidemiilor deja amintite. Una dintre lucrările importante care a abordat problema curățeniei orașului și care a încercat să tragă un semnal de alarmă referitor la criza urbană apărută în anul 1842¹³ (an considerat crucial pentru reforma sănătății în Anglia), a fost cea scrisă de Edwin Chadwick,¹⁴ *Report on the Sanitary Condition of the Labouring Classes*.

Printre cei preocupați de această problemă s-a numărat și John Snow,¹⁵ unul dintre părinții epidemiologiei moderne. Cercetările sale au arătat printre altele că, de fapt, sursele de apă produceau epidemiile deoarece erau contaminate. Pentru a demonstra cauza epidemiilor, Snow a întocmit hărți cu zonele din care proveneau victimele epidemiei de holeră și a atras atenția asupra necesității reconsiderării sistemelor de canalizare în Londra.¹⁶ Un alt personaj cheie, care a avut un rol

¹³ Virginia Smith, *Clean, a History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.279.

¹⁴ Sir Edwin Chadwick (1800 – 1890), reformator social englez, remarcat pentru munca sa de schimbare a legilor privind ocrotirea săracilor, pentru îmbunătățirea condițiilor sanitare și a celor de sănătate publică.

¹⁵ John Snow (1813 – 1858), fizician; renumit și pentru articolul apărut în anul 1849, *On the Mode of Communication of Cholera (Despre modul de transmitere a holerei)*.

¹⁶ Din păcate, studiile pe care le-a realizat au fost luate în considerare de abia după moartea lui.

important în lucrările de salubritate și canalizare ale orașului Londra din secolul al XIX-lea, a fost Joseph Bazalgette.¹⁷ Din funcția sa de inginer șef al Comisiei Metropolitane pentru Canalizare a coordonat un plan de construcție a sistemului de canalizare ce includea și instalarea unor toalete publice în locuri importante din oraș. Intervenția a devenit absolut necesară după anul 1858, an în care, în urma unei teribile canicule, orașul Londra a fost sufocat de resturile de reziduuri, moment cunoscut în istorie ca *Marea Duhoare (the Great Stink)*. S-au realizat lucrări impresionante pentru construcția de tuneluri de evacuare care să facă față reziduurilor produse de 3 milioane de locuitori. S-au avut în vedere de asemenea și posibile extinderi ale rețelei¹⁸, luându-se în calcul aprovizionarea cu apă.

În cazul Franței și al orașelor sale, intervențiile în acest domeniu au întârziat mult, împiedicate de credința persistentă în valoarea îngrășământului omenesc. La Paris s-a menținut obligativitatea de a avea un șanț, probabil acel *merderel* din secolul anterior, iar în orașele de provincie era un lucru firesc aruncarea materiilor fecale în râuri sau în șanțuri, care ulterior infestau pânza freatică. Pentru a sublinia odată în plus decalajul dintre cele două țări, în timp ce la Londra în anul 1830 o treime din case dispuneau de conducte care transportau apa, la Paris o astfel de intervenție era considerată mult prea costisitoare și periculoasă, făcându-se referire la o posibilă umezeală ulterioară a casei.¹⁹

Capitala Franței se confrunța însă cu același tip de probleme precum Londra. Numărul populației era în creștere trecând de 1 milion, iar epidemiile de holeră erau la fel de frecvente. Lucrurile s-au schimbat între anii 1875 și 1870 datorită ambiției lui Napoleon al III-lea și a baronului Haussmann, care au reconstruit și extins sistemul de canalizare din orașul medieval cu peste 650 km. Aici, ca și la Londra, sistemul de canalizare prelua tot ceea ce însemna ape pluviale și reziduuri. Interesant în acest caz este faptul că întregul sistem de canalizare de sub fiecare stradă putea fi vizitat, canalele având

¹⁷ Joseph Bazalgette (1819 – 1891), inginer civil de origine engleză.

¹⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.290.

¹⁹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.184.

dimensiuni îndeajuns de mari pentru ca sistemul să fie cu ușurință deblocat în momentul în care apăreau probleme în funcționare. Aceste canale se pot vizita și în zilele noastre. (fig. 1)

Modelul orașului Londra a fost preluat mai târziu și de alte orașe europene. De asemenea, personalități (deja amintite) care participaseră la lucrările de salubritate a orașului Londra au fost consultate și în problemele altor orașe. Este cazul lui Edwin Chadwick pentru orașul german Hamburg sau Bazalgette pentru capitala Ungariei, Budapesta. În Franța, ca urmare a descoperirilor lui Louis Pasteur (1822 - 1895) și a fricii de microbi, șanțurile care colectau excrementele umane au fost desființate în cele din urmă. În Germania, descoperirile bacteriologului Robert Koch²⁰ au condus la intervențiile urbanistice din domeniul salubrității.

2.1.4 *Interioarele caselor europene din perspectiva studiului*

Deasupra acestei suprastructuri în dezvoltare, locuințele urbane, fie ele din Londra, Viena sau din alte părți ale Europei, adăposteau ambianțe și distribuții interioare care ar putea fi descrise ca: *"un subtil amestec de raționalitate funcțională, de confort încă restrâns și de nostalgie aristocratică"*²¹ din care se va naște baia modernă.

În secolul al XIX-lea, odată cu revenirea atenției asupra îngrijirii corporale, s-a pus și problema care dintre metodele existente era mai benefică organismului. Polemicile vremii încercau să stabilească ce variantă era mai utilă: baia cu aer cald, baia cu aburi, cada sau dușul, aducându-se argumente în favoarea fiecăreia. Baia cu vapor, recomandată în scop terapeutic, prezenta avantajul că putea fi instalată în orice casa, la costuri mici, fiind folosită îndeosebi de către oamenii înstăriți și de către bolnavi. Mecanismul unei băi cu abur era destul de simplu: o cărămidă încălzită în prealabil în cuptor era așezată într-un vas, iar peste ea se turna apă. De aburii rezultați în urma acestui proces beneficia o persoană ce stătea pe un scaun, înfășurată într-un prosop,

²⁰ Robert Koch (1843–1910), bacteriolog; nu a descoperit numai bacilul care îi poartă numele (1882), dar și cauza bacterială a multor altor boli infecțioase: antraxul (1876), microorganismele care cauzează infectarea rănilor (1878), conjunctivita (1883), holera (1884), toate molime urbane ale secolelor.

²¹ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.7, p.278.

această variantă fiind cel mai probabil o reminescentă a secolelor anterioare.²²

O variantă mai elaborată a acestor băi de abur consta în utilizarea diferitelor prototipuri de cabine private. În acest mod, baia cu aburi se transforma treptat într-o chestiune privată, ferită de ochii celorlalți. Diverse modele de astfel de cabine, unele cu poziție de șezut, altele cu poziție culcată, s-au răspândit rapid prin anii 1830, atât în Franța și Germania, cât și în America. (fig. 2, 3)

Deși, cu precădere de la mijlocul secolului al XIX-lea, au existat preocupări pentru îngrijirea corpului și s-au căutat modalități de facilitare a acestui proces, acestea s-au concentrat îndeosebi pe băile publice²³ și mai puțin pe băile din locuințe. Iar în puținele cazuri de locuințe dotate cu o cameră de baie, dușul a fost preferat în defavoarea căzii, caracteristică valabilă, de altfel, și pentru băile publice.²⁴ Pentru că am amintit mai sus de băile de abur, trebuie spus că în jurul anilor 1830 acestea împreună cu dușul au fost folosite concomitent. Utilizarea dușului permitea economisirea unor resurse de timp, de spațiu și de cost: necesita costuri mai reduse pentru că se consuma mai puțină apă și se făceau mai puține reparații. De asemenea, dușul continua tradiția hidroterapiei,²⁵ adică a tratamentelor ce aveau la bază jeturile cu apă, fiind considerat mult mai igienic în comparație cu celelalte metode de îmbăiere.²⁶ (fig. 4, 5)

De îndată ce a fost rezolvată problema evacuării apelor reziduale, iar în locuințele europene a fost asigurată aprovizionarea cu apă la o presiune satisfăcătoare, a apărut o controversă legată de prezența băilor, chestiune privită cu reticență de cei înstăriți. Elocvente în acest sens sunt opiniile unui aristocrat englez pentru care *”Băile sunt pentru*

²² Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.659.

²³ Nu doar băile de aburi, dar și posibilitatea de a face masaje sau gimnastică.

²⁴ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.659.

²⁵ Hidroterapie, *hidroterapii*, s. f. Folosire terapeutică a apei sub formă de băi, dușuri, aburi etc. la diferite temperaturi; hidropatie. – Din fr.hydrothérapie., conf. DEX, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009, p.472.

²⁶ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.680.

servitori” sau ale ducelui de Doudeauville care considera că băile erau mai potrivite pentru hoteluri²⁷ decât pentru locuințe.²⁸ Chiar și în puținele cazuri în care existau camere de baie, femeile preferau intimitatea dormitoarelor.

Obişnuința oamenilor de a sta nespălați și lipsa preocupărilor pentru igienă, întâlnite încă din perioada Renașterii și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, erau răspândite în toate păturile sociale, atât la cei bogați, cât și la cei săraci. Începând cu secolul al XIX-lea acest lucru se schimbă și chiar apare teama celor înstăriți de murdăria și mirosurile săracilor, ducând la un fel de divizare a claselor sociale. În cazul populației sărace din Anglia, se aplicau standardele de curățenie din secolele anterioare, care puneau accentul pe spălătul feței, gâtului și urechilor, adică a părților vizibile, atitudine ce rezulta dintr-o anumită aprehensiune față de apă în unele cazuri.²⁹ Oamenii obișnuți au continuat să își spele doar anumite părți ale corpului, folosind vase mici de apă și bureți. Locuințele nu erau dotate cu un spațiu destinat băii. După cum vom vedea, datorită progreselor tehnice remarcabile din domeniu, în secolul al XX-lea majoritatea europenilor se va bucura de prezența unei camere de baie sau de duș.³⁰ Lawrence Wright prezintă în cartea sa cazul reginei Victoria, care nu avea cameră de baie în palatul Buckingham, dar a improvisat un sistem de conducte ce transportau apă caldă în dormitor, încăperea în care se și îmbăia într-o cadă portabilă.³¹

Modelul societății engleze și rolul clasei de mijloc de aici au avut un rol esențial în conturarea așa-zisei *home*.³² S-a creat astfel un adevărat curent anglofon în privința obiceiurilor primare de igienă sau

²⁷ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.294.

²⁸ Făcea referire la construcția primelor hoteluri dotate cu băi individuale sau comune pe fiecare etaj.

²⁹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.174.

³⁰ Idem, p.164.

³¹ Lawrence Wright, *Clean and decent, The Fascinating History of the Bathroom and the Water-Closet*, Penguin Global, 2005, p.139.

³² Casă, cămin; termen ce se răspândește în jurul anului 1830. Conform Andrei Bantaș, *Dicționar englez-român, român-englez*, Editura Teora, 1998; Prin conotația de „*acasă*”, el însă denuște mai mult, având o importantă dimensiune experiențială.

al modelelor vestimentare, adoptat și de celelalte societăți, în special de cea franceză. Influența engleză în obiceiurile de igienă sau în modelele vestimentare se va manifesta mai ales în prima parte a secolului al XIX-lea, ulterior fiind surclasată de cea a Germaniei sau a Americii de Nord. George Duby prezintă în *Istoria vieții private* concluziile unui recensământ din anul 1851 care ilustrează această idee: "*Fiecare englez dorește din tot sufletul să fie proprietarul unei case: familia și căminul constituie pentru el un cadru bine definit – sanctuarul necazurilor, bucuriilor și meditațiilor sale*".³³ Pentru europeni, descrierea caselor din Anglia întruchipa ceea ce era considerat în epocă drept *la luxe anglaise*: un amestec de confort și comoditate, case complet mobilate, masiv ornamentate cu draperii și covoare, dar și cu instalații de țevi ingenioase. Toată această admirație pentru modelul englez s-a datorat în parte și Marii Expoziții de la Crystal Palace din Londra din anul 1851.³⁴ (fig. 6 a, b)

După cum am văzut, în Franța lucrurile au avut o evoluție mai lentă, iar până în anii 1870 condițiile în care te puteai spăla erau rudimentare. Lipsa spațiului propriu-zis dedicat băii făcea ca de multe ori, în cazurile fericite în care exista o cadă, aceasta să fie amplasată pe coridoare. Se întâlneau și situațiile în care, deși în apartament exista o cameră destinată spălării, aceasta nu era mobilată cu o cadă. În cartea sa *Book of the Bath*, Françoise De Bonneville evocă apariția unui tip de serviciu numit "*bain a domicile*" în Parisul anului 1819. Această inițiativă inedită consta în aducerea la domiciliul clientului a tuturor celor necesare îmbăierii: cadă, halat, apă caldă sau rece după preferință. Deși acest serviciu s-a bucurat de succes, numărul celor care îl foloseau era mult prea mic față de necesitățile populației orașului.³⁵ În anul 1838, în Paris existau 1013 de astfel de căzi portabile, pe lângă cele 2224 fixe.³⁶

³³ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, p.59.

³⁴ Virginia Smith, *Clean, a History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.287; din păcate, nu am reușit să găsesc explicația folosirii expresiei "*la luxe anglaise*" în loc de "*le luxe anglaise*".

³⁵ Françoise De Bonneville, *Book of the Bath*, Rizzoli, 1998, p.104.

³⁶ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.684.

Încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, obiceiurile sanitare, în special cele legate de curățenia corpului, au început să se schimbe, ele fiind privite ca o obligație civică a fiecăruia. Folosirea oalelor de noapte sau spălarea corpurilor în intimitatea dormitoarelor erau încă obiceiuri uzuale, dar, treptat, acolo unde spațiul permitea, camera de baie își făcea apariția. (fig. 7)

Chiar și lavoarele care mobilau dormitoarele au devenit piese mult mai impunătoare, sub forma unor comode prevăzute cu sertare și echipate cu vas, ulcior de apă, săpun, burete, prosop și suport pentru acesta, accesorii pentru spălarea dinților. După apariția instalațiilor cu apă curentă, lavoarul și-a păstrat forma de comodă cu sertare și blat de marmură. Inițial în America, partea din față a fost îndepărtată și s-a păstrat doar bazinul și blatul de marmura.³⁷ (fig. 8, 9)

Un alt obiect nou în casele englezești, care s-a bucurat de un real succes de-a lungul aceluia secol, a fost cada de lemn portabilă dotată cu roți și orificiu de scurgere. După 1850, multe dintre casele londoneze beneficiau de apă curentă și canalizare, dotări considerate un standard de confort,³⁸ iar familiile bogate ale societății engleze se bucurau de băi monumentale.

În mod similar cu maniera în care în Evul Mediu, mobila a devenit un element stabil în interiorul locuințelor, obiectele de mobilier de baie și-au câștigat un loc definitiv în interiorul acestora după jumătatea secolului al XIX-lea.³⁹ Schimbarea statutului băii, dintr-un spațiu temporar, de tranzit, într-unul cu destinație fixă și cu rol bine determinat în interiorul locuinței s-a produs după ce sistemul de aprovizionare cu apă și canalizarea au intrat în uz.

Ceea ce trebuie remarcat pentru tema la care ne referim este că, pe parcursul acestui secol, treptat, în planurile locuințelor vor apărea spații speciale pentru instalații, precum și încăperi cu funcțiunea de closet, la început comune și grupate pe fiecare etaj, ulterior individuale. Radu Patrulius descrie în cartea sa *Locuința în timp și spațiu* un imobil de raport vienez:

³⁷ Idem, p.692.

³⁸ Virginia Smith, *Clean, a History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.288.

³⁹ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.682.

*" [...] opt apartamente grupate la scară!...dar apartamentele aveau o cameră, cel mult două, și o bucătărie, iar closetele comune erau grupate la palierul casei scării. Patru bucătării se ventilau direct la curte și celelate patru pe o ventilație comună closetelor. [...] Apartamente sau case, înseamnă de aici înainte și un șir de componente funcționale: dormitoare cu cabine de toaletă și garderobă, saloane, de la mici încăperi la săli de recepție, birouri, biblioteci, sufragerii cu oficii, bucătării și cămări, vestibuluri, dependințe și spații pentru instalații."*⁴⁰

În schimb, în apartamentele burgheze pariziene de la începutul secolului nu s-a acordat o importanță deosebită nici spațiului de gătit, care era amplasat undeva la extremitatea apartamentului, nici cabinetului de toaletă, descris ca un spațiu plin de vase și ligheane. Nici chiar introducerea apei curente în apartamentele de pe malurile Senei, în anii 1860, nu va ajuta prea mult la reconsiderarea spațiului băii. Apa va dobândi cu adevărat valoare abia după descoperirile lui Pasteur, când spălătul mâinilor devine obligație socială.⁴¹

Pentru că aminteam mai sus de întâzierea Franței în aplicarea măsurilor de aprovizionare cu apă sau de evacuare a reziduurilor umane, trebuie să remarcăm un alt aspect interesant. Mulți considerau că perspectiva diferită asupra igienei în Franța și Anglia își avea originea în viziunea opusă asupra nudității a celor două religii, catolică, respectiv protestantă. Astfel, în timp ce religia catolică era mai conservatoare în această privință, protestantismul oferea mult mai mare libertate.⁴²

Construcția imobilelor de locuit din secolul al XIX-lea a fost marcată de o serie de factori și de cuceriri tehnice ce au condus la îmbunătățirea modului de viață. Pe lângă materiale noi de construcție (precum metalul, cimentul Portland și betonul armat), încălzirea centralizată, iluminatul locuințelor (întâi cu gaz, apoi electric, spre sfârșitul secolului), primele ascensoare de persoane etc., pentru evoluția băii, cea mai semnificativă este introducerea apei în grupurile

⁴⁰ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, 1975, p.140.

⁴¹ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.8, p.13.

⁴² Françoise De Bonneville, *Book of the Bath*, Rizzoli, 1998, p.104.

sanitare, proces ce s-a derulat lent și a trebuit să se coordoneze cu lucrările urbane ale sistemelor de evacuare ale reziduurilor. Nu în ultimul rând, spre sfârșitul secolului, apar numeroase legi și regulamente referitoare la igiena și confortul orașelor și ale locuințelor, datorate în bună măsură multitudinii de epidemii ce au marcat acest secol.⁴³ Astfel, din perspectiva lui Georges Duby, a doua jumătate a secolului al XIX-lea este marcată de *"o dorință puternică de a integra și domina lumea prin casă."*⁴⁴

Invențiile lui John Harington și Joseph Bramah, deja amintite, revoluționare pentru acele vremuri, nu s-au bucurat nici de succes și nici de o producție la scară mare, din cauza unor probleme de funcționalitate. Celor doi inventatori le-a urmat în secolul al XIX-lea, George Jennings (1810 –1882), considerat inventatorul toaletei clasice. (fig. 10) Acesta era atât de convins de importanța descoperirii lui și de viitorul tehnicii, încât afirma: *"Civilizația unui popor poate fi măsurată prin instalațiile casnice și sanitare"*.⁴⁵ Apariția toaletei și începutul folosirii ei la scară largă sunt strâns legate de Marea Expoziție de la Londra din anul 1851. (fig. 12 a, b) Vizitatorii expoziției au putut încerca acest mecanism⁴⁶ și, ulterior, mulți dintre ei au dorit instalarea lui în propriile locuințe. Astfel, în anii următori existau aproximativ 200.000 de astfel de toalete în Londra.⁴⁷ Invenția a fost dezvoltată și îmbunătățită ulterior de Thomas Crapper (1837 – 1910). Pe lângă contribuția decisivă pe care Crapper a avut-o în răspândirea toaletei, el a și îmbunătățit prototipul inițial, creând closetul prevăzut cu rezervor suspendat, acționat prin tragerea unui lanț. (fig. 11) Paradoxal, apariția toaletei clasice în casele oamenilor nu a îmbunătățit salubritatea orașelor, deoarece sistemele de canalizare rudimentare nu puteau să facă față debitelor uriașe de reziduuri. Totuși, odată finalizat sistemul de

⁴³ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, 1975, p.139.

⁴⁴ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.7, p.277.

⁴⁵ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014, p.37.

⁴⁶ În timpul expoziției, zilnic, aproximativ 1.500 de persoane din cei 11.000 de vizitatori au folosit dispozitivul contra sumei de 1 penny.

⁴⁷ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.285.

canalizare din Londra, toaletele lui Jennings și-au găsit utilitatea în casele oamenilor.⁴⁸

Barbara Penner face o observație interesantă legată de această perioadă și subliniază că îmbunătățirea condițiilor sanitare a fost strâns legată de obiectivul lărgit al acelor vremuri, care viza o reformă morală.⁴⁹ În sprijinul acestei afirmații se prezintă, tot în cadrul Marii Expoziiții de la Londra, planul unei locuințe aparținând arhitectului Henry Roberts. (fig. 13) Planul prezintă interes deoarece locuința era prevăzută cu o cameră pentru closet, iar încăperea ce adăpostește closetul se afla la distanță de camerele de locuit. Se înregistrează astfel un progres remarcabil față de tradiționalele oale de noapte pe care oamenii obișnuiau să le țină la îndemână chiar și în locul în care dormeau. Altfel spus, funcția de igienizare îndeplinită anterior de o persoană este acum transferată closetului și sistemului din spatele lui. Deloc de neglijat este și faptul că încăperea aceasta beneficia de intimitate și era ventilată natural, chiar dacă doar printr-o fereastră poziționată către casa scării. Deși această încăpere este încă departe de ceea ce se numește astăzi o baie, deoarece nu dispunea de mijloace pentru spălarea corpului, planul prezentat indică primele preocupări în acest sens și reprezintă un mic pas către baia modernă. Spălarea și îngrijirea corpului a rămas pentru o perioadă lungă de timp apanajul băilor publice.

În anul 1883, în cadrul Expoziției pentru sănătate publică de la Berlin, a fost prezentat un alt "dispozitiv" destinat în special clasei muncitoare: "the People's Bath",⁵⁰ dușul rudimentar, cu sisteme de curgere a apei de la înălțime pe perete. (fig. 14 a, b) Avem de a face cu o construcție de mici dimensiuni, din tablă ondulată, împărțită în zece cabine, fiecare dintre ele fiind dotată cu duș (cinci pentru bărbați și cinci pentru femei). Această instalație s-a bucurat de un real succes pe toată durata expoziției, iar zecile de mii de vizitatori au putut utiliza dușul cu apă caldă. Nu era nicidecum un lucru nemaivăzut, dar a stârnit curiozitatea mai ales pentru că se dorea instalarea lor – probabil după

⁴⁸ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014, p.38.

⁴⁹ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.58.

⁵⁰ În traducere „Baia oamenilor”; au fost cunoscute și sub numele „cleansing stations” = stații de curățare.

modelul pisoarelor publice de pe bulevardele pariziene – pe străzile orașelor pentru a facilita accesul populației sărace la ele. Deși acest lucru nu s-a întâmplat și nici măcar în cadrul băilor publice nu s-a bucurat de succes, dușul sau "rain bath",⁵¹ cum mai era numit, a fost considerat cel mai simplu, rapid, ieftin și eficient mod de a te spăla.⁵²

2.1.5. *De la falanster la mașina de locuit*

Falansterul, un nou concept de locuire colectivă, de referință pentru rezolvarea locuințelor populare, promovat de Charles Fourier,⁵³ reprezintă și un nou capitol în evoluția băii și în preocupările specialiștilor față de igienă. Clădirea în care membrii comunității locuiau, mâncau și lucrau împreună, falansterul este central pentru societatea fourieristă bazată pe egalitate economică și socială și pe comunitățile ei autarhice. Ideile sale preluate de Victor Considerant⁵⁴ pot fi rezumate astfel: "[...] *totul este prevăzut și la îndemână, organizat și combinat, iar omul guvernează aici ca stăpân peste apă, aer, căldură și lumină*".⁵⁵ El introduce o nouă relație a locuințelor cu apa și cu igiena corporală. Și, în mod surprinzător, pentru vremea aceea era prevăzut ca fiecare apartament să beneficieze de apa curentă, caldă și rece, dar și de căldură. În ciuda acestor progrese din domeniul igienei și al confortului locuinței, falansterul lui Fourier (considerat promotorul orașelor standard), ce a aparținut modelului progresist de urbanism, a fost aspru criticat de către Francoise Choay din cauza caracterului său de *obiect reproductibil*: "*el e smuls temporalității concrete și devine, în sens etimologic, utopic, adică de niciunde*".⁵⁶ Acest mod de locuire a avut, și mai are încă, o lungă recurență în gândirea locuirii moderne,

⁵¹ În traducere "*Baia ploaie*"; termen folosit în America în încercarea de a populariza cât mai mult folosirea dușului de către oamenii obișnuiți.

⁵² William Gerhard, *On Bathing and Different Forms of Bath*, William Comstock, New York, 1895, p.21.

⁵³ François Marie Charles Fourier (1772 -1837), filozof socialist de tendință utopistă și economist francez. A realizat o critică profundă a societății capitaliste, dezvăluind contradicțiile acesteia.

⁵⁴ Victor Prosper Considerant (1808 –1893), filozof socialist de tendință utopistă și discipol al lui Fourier.

⁵⁵ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.8, p.39.

⁵⁶ Francoise Choay, *Urbanismul, utopii și realități*, Editura Paideia, 2002, p.27.

fiind dezvoltat continuu și culminând cu *mașina de locuit*⁵⁷ și cu „*unité d’habitation*” a lui Le Corbusier, pe care le vom analiza în capitolul următor.

În paralel cu noile modele de locuire apărute și cu schimbările legate de perspectiva din care era privită igiena, societatea se confrunta în epocă și cu o problemă de mentalitate legată de intimitate. Astfel, dacă până în acest moment, valeții și cameristele jucau un rol esențial în ritualurile de îmbăiere ale stăpânilor, iar expunerea fizică a acestora era privită cu nepăsare, situația se schimbă radical ulterior. Sala de baie devine „un sanctuar” ce disimulează goliciunea stăpânilor, iar expunerea nudității lor în fața servitorilor nu mai este considerată un lucru firesc.⁵⁸

Treptat, odată cu evoluția mentalității, camera de baie începe să fie privită ca o necesitate în cadrul oricărei locuințe, deși în epocă încă existau probleme legate de costurile mari pe care le presupunea realizarea instalațiilor, precum și cu lipsa spațiului propriu-zis în care să fie instalate obiectele băii. Apariția *tub*⁵⁹-ului englez, dar și răspândirea dușului tind să transforme complet ritualurile de curățenie corporală, dar și spațiul băii. Lucrurile însă nu se vor schimba imediat și va fi nevoie de timp pentru adaptarea la noile tendințe. Bill Bryson menționează că în anul 1954, în Franța doar o locuință din zece avea duș sau cadă, în timp ce în Marea Britanie nu erau permise articole despre băi deoarece prea puține case erau dotate cu aceste încăperi și stârneau invidie.⁶⁰

2.2. Obiceiuri americane: 1800-1900

Fenomenul social care a marcat continentul american a fost cel al masivei imigrații europene, care până la jumătatea secolului al XIX-lea,

⁵⁷ Termenul este utilizat pentru prima dată de Georges Christie, vicepreședinte al Societății naționale a arhitecților din Franța, în anul 1913; Le Corbusier a preluat denumirea, fără să recunoască meritele inventatorului. Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.8, p.68.

⁵⁸ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.7, p.158.

⁵⁹ Cadă, albie. Conform Andrei Bantaș, *Dicționar englez-român, român-englez*, Editura Teora, 1998.

⁶⁰ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.295.

a adus mai mult de un milion de imigranți irlandezi, iar în a doua jumătate a secolului, sute de mii de locuitori din estul și sudul Europei. Imigranții ajung să înregistreze un procent de 37% din populația New York-ului la începutul secolului al XX-lea.⁶¹

O comparație între situația din America de Nord și cea din Europa arată că pe continentul american epidemiile erau mai rare și mai reduse ca intensitate deoarece populația era mai răsfirată și implicit riscul de răspândire mai mic, dar, în același timp, aici apar boli necunoscute europenilor, precum, "boala laptelui" sau "frigurile galbene".⁶² Dar ca și în cazul orașelor europene, în New York epidemiile de holeră au afectat o mare parte din locuitori, în special în rândul populației sărace (imigranți irlandezi și negri în cazul acestuia); a fost numită "ciuma săracului" și a fost considerată o consecință a unui mod de viață deficitar.⁶³ Epidemia de holeră din New York din anul 1832, dublată de o epidemie de friguri galbene au provocat decesul unei părți importante a populației, fapt ce a dus, la fel ca în cazul Marii Duhori de la Londra, la conștientizarea importanței intervențiilor urbane de salubritate.

Nu întâmplător, modalitatea prin care erau "americanizați" noii veniți consta în a-i învăța cum să se spele, cum să conștientizeze importanța unui corp curat și a unor haine curate. Dacă până la momentul Războiului Civil American, americanii nu excela în chestiunea igienei, ulterior, după cum menționam și în capitolul precedent, ei devin un model în aplicarea normelor de igienă pentru europeni.⁶⁴

Katherine Ashenburg explică în cartea sa avantajele de care a beneficiat continentul american din perspectiva igienei. În primul rând rețelele de apă și canalizare au putut fi instalate mai ușor în orașe noi decât în orașele europene, mult mai vechi. De exemplu, datorită

⁶¹ Marilyn Thornton Williams, *Washing "The Great Unwashed": Public Baths in Urban America, 1840-1920*, Ohio University, 1991, p.17.

⁶² Boală adusă din Africa de vasele care transportau sclavi.

⁶³ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.286.

⁶⁴ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.200.

apeductului Croton, în anul 1842 orașul New York a beneficiat de apă curată.⁶⁵

Totodată, spațiul locuințelor americane era mult mai generos în comparație cu înghesuitele apartamente europene, iar în ceea ce privește cel destinat băii, acesta a devenit normă pentru orice locuință. Astfel, dacă la mijlocul secolului al XIX-lea, camera de baie dotată cu apă caldă, concepută pentru 2-3 persoane, părea o utopie, câteva zeci de ani mai târziu a devenit o realitate pentru majoritatea caselor americane. Tot la capitolul diferențe trebuie menționată preferința arhitecților europeni de a separa spațiul destinat îmbăierii de cel destinat closetului, în timp ce americanii organizau întreaga instalație sanitară în aceeași cameră.

Deși America a fost cea care a acordat o mai mare atenție necesității acestui spațiu, baia a apărut inițial nu în locuințe, ci în interiorul hotelurilor. Primul caz, menționat de Talbot Hamlin, în *Greek Revival Architecture in America*, este acela al unui hotel din Boston, Tremont House, construit în perioada 1827-1829, care prevedea la subsol closete și camere de baie alimentate cu apă. Poziționarea la subsol era unica posibilitate atunci din cauza inexistenței conductelor care să dirijeze apa către etaje. Această clădire este considerată prima din America și probabil din lume care s-a preocupat de acest aspect.⁶⁶ La mijlocul secolului al XIX-lea, cele mai răspândite erau hotelurile cu baie comună pe fiecare etaj. Trebuie însă menționat cazul excepțional al hotelului Mount Vernon din stațiunea Cape May, New Jersey, unde camerele beneficiau fiecare de baie individuală, lux nemaivăzut în epocă. (fig. 15) De abia la începutul anilor 1900 modelul acesta a fost preluat inițial de hotelurile din America și, ulterior, de cele din Europa. Reclamele cu care proprietarii acestor hoteluri își promovau afacerile ne pot părea azi cel puțin amuzante: "O cameră și o baie pentru un dolar și jumătate".⁶⁷

Așa cum am amintit și în capitolul anterior, apariția încăperilor destinate băii a fost un proces de durată, destul de anevoios. Deși în

⁶⁵ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.293.

⁶⁶ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.694.

⁶⁷ Traducerea noastră: "A Room and a Bath for a Dollar and a Half"

Statele Unite ale Americii, nu se pune problema lipsei spațiului efectiv, au existat probleme tehnice care au încetinit răspândirea lor. Impedimentele de ordin tehnic erau diverse: de la cele care se ocupau de alimentarea cu apă și evacuarea acesteia, până la cele care țineau de fabricarea obiectelor sanitare. Cel mai elocvent exemplu este cel al căzii, amintit de Bill Bryson:

„Să torni o cadă de baie care să nu fie nici prea groasă, nici prea grea era o problemă surprinzător de dificilă...Există, de asemenea, problema de a oferi căzii un finisaj care să nu se ciobească, să nu se păteze, să nu se fisureze...și să nu se tocească pur și simplu...căzile de zinc, aramă și fontă arătau splendid când erau noi, dar nu-și puteau menține finisajul.”⁶⁸

Acesta a fost motivul pentru care în locuințele americane ale clasei mijlocii din mediul urban, prezența unei căzi a fost considerată un lux până în secolul al XX-lea, deși locuințele erau mult mai evolute tehnologic decât cele europene. Cea mai frecventă era instalația de duș inspirată de modelul german, de care am amintit în capitoul precedent.⁶⁹ Studiile din acea perioadă arată că cinci din locuințele orașelor americane nu dispuneau de facilități pentru îmbăiere, ci doar de o găleată și un burete.⁷⁰ Problema a fost rezolvată la începutul secolului XX, odată cu inventarea emailului de porțelan. Căzile au devenit durabile și în același timp atrăgătoare, singurul impediment rămânând aspectul financiar. Cu timpul, odată cu perfecționarea proceselor de fabricație, costurile au scăzut, astfel încât, în anul 1910 o cadă putea să coste 200 de dolari, câteva decenii mai târziu, în 1940, în SUA puteai să găsești seturi complete, formate din chiuvetă, cadă și toaletă, la prețul de 70 de dolari.⁷¹ Așadar, producerea mecanizată, la scară largă a căzii a făcut din aceasta un obiect caracteristic noii ere industriale. Anglia și SUA, cele mai reprezentative țări în procesul de

⁶⁸ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.294.

⁶⁹ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.659.

⁷⁰ William P. Gerhard, *On Bathing and Different Forms of Baths*, William T. Comstock, New York, 1895.

⁷¹ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.295.

industrializare, au fost și "vinovatele" pentru producerea primelor modele de obiecte sanitare.⁷²

Nu trebuie însă să ne imaginăm că în locuințele americane aceste spații beneficiau de o mare atenție din partea celor care le foloseau; dimpotrivă, prima utilitatea în detrimentul aspectului estetic. Băile erau poziționate acolo unde mai era loc în casele existente, dosite și înghesuite, fiind complet lipsite de orice fel de ornamentație.

În sensul sintetizării caracteristicilor relevante ale secolului al XIX-lea, având un rezultat direct asupra evoluției camerei de baie, dar, mai ales, asupra obiceiurilor și mentalităților oamenilor, remarcăm următoarele: perspectiva nouă din care era privit spațiul intim, dezvoltarea urbană care a condus la creșterea demografică rapidă și, implicit, la găsirea unor noi soluții de locuire, conștientizarea și rezolvarea problemelor legate de canalizare și de aprovizionarea cu apă în marile orașe și, cel mai important, (în ultimele decenii ale perioadei), schimbarea statutului camerei de baie, din spațiu temporar și de tranziție într-unul fix, atât în Europa, cât și în Statele Unite ale Americii, în ciuda diferențelor pe care le-am sesizat.

⁷² Anglia a fost promotorul în secolul al XIX-lea, fiind întrecută de SUA în secolul următor.

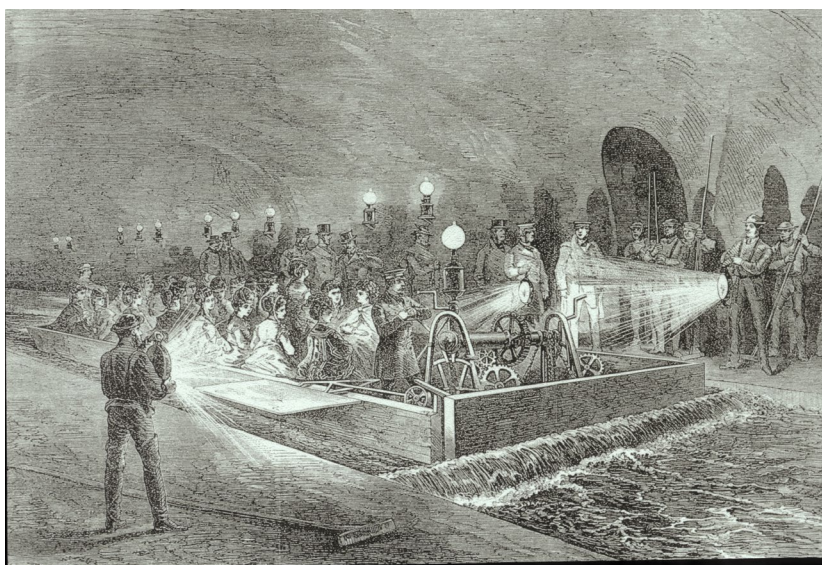

fig. 1 - *The Sewers of Paris - The Boat*, Jules Pelcoq (1870)

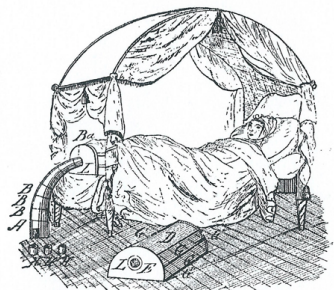
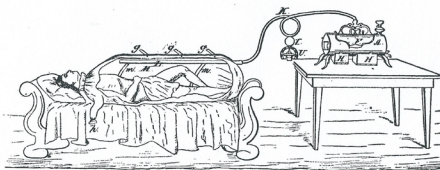
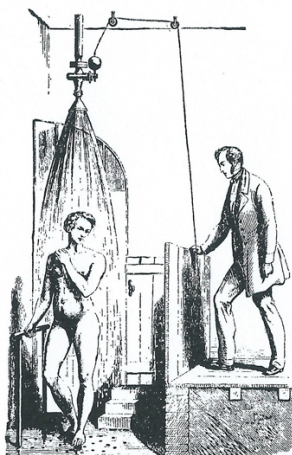
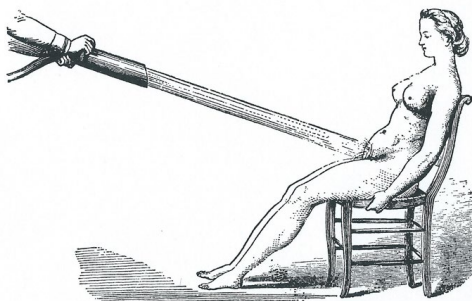

fig. 2, 3, 4, 5 - Diverse dispozitive pentru băile de abur, SUA, 1814, stânga
sus și 1855, dreapta sus; Diferite instalații de duș cu scop terapeutic,
Franța (1860), jos

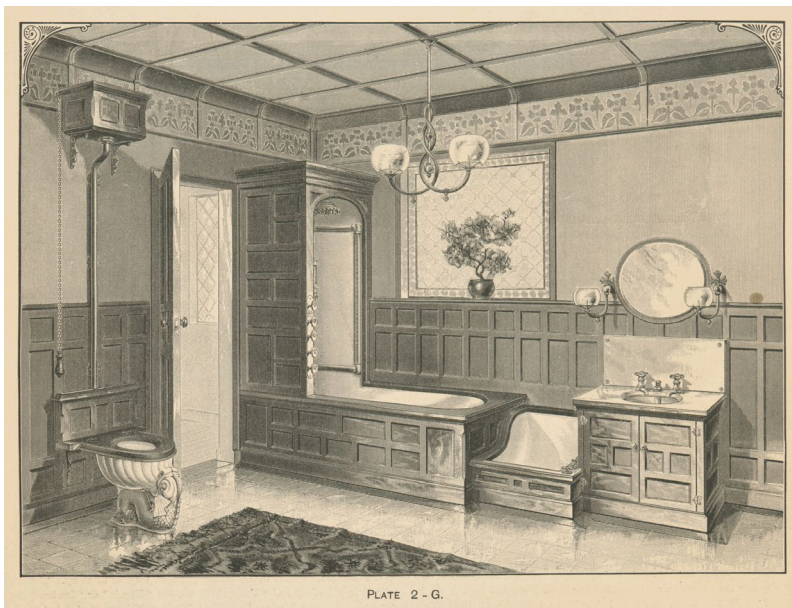
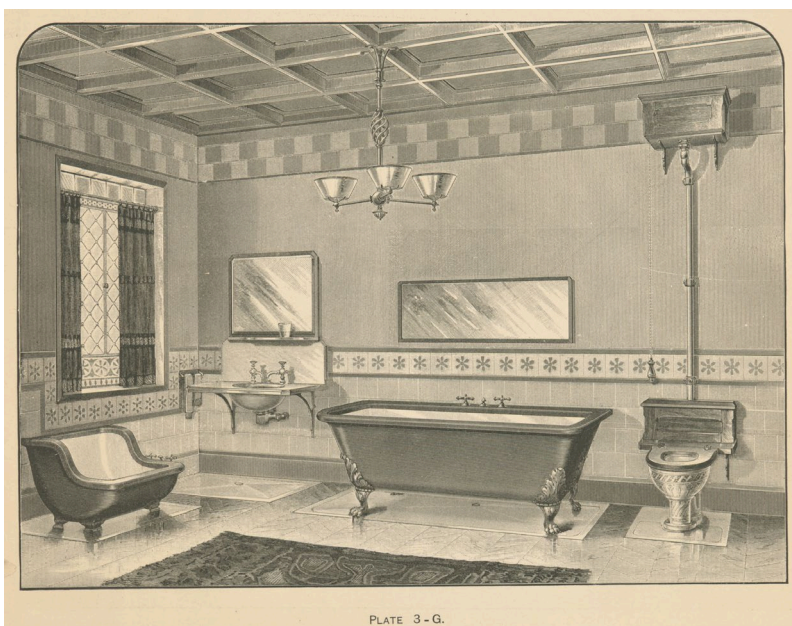

fig. 6 a, b - Reprezentări ale băilor engleze, Catalog J.L. Mott Iron Works (1888)

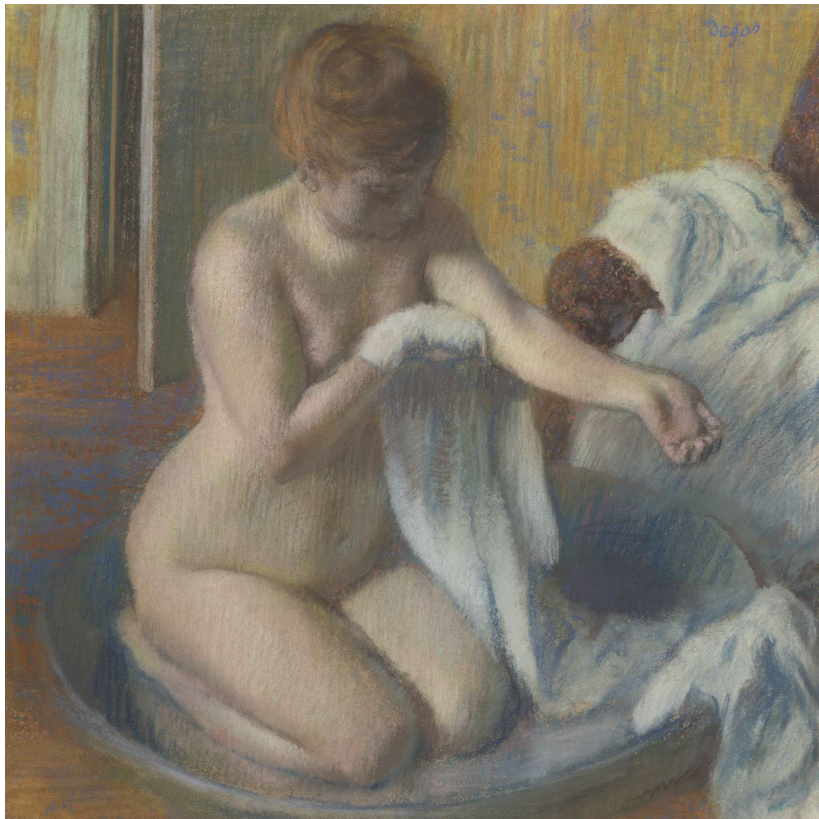

fig. 7 - *Femme au tub*, Edgar Degas (1883)

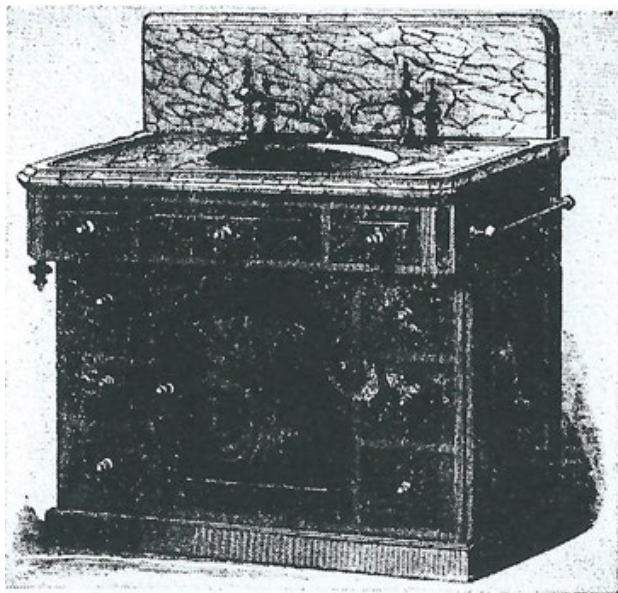

fig. 8, 9 - Evoluția lavoarului la sfârșitul sec. al XIX-lea

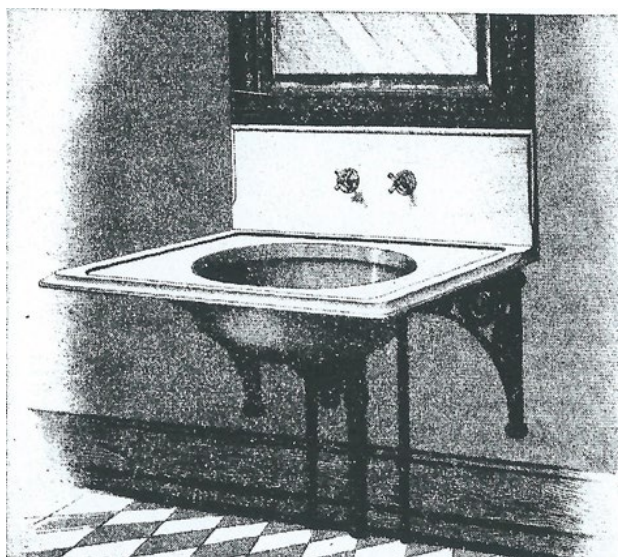

fig. 10, 11 - Prototip toaletă clasică, George Jennings (aprox.1851), sus; Prototip rezervor suspendat, Thomas Crapper (1880), jos

CRAPPER'S

Improved
Registered Ornamental
Flush-down W.C.

With New Design Cast-iron Syphon Water
Waste Preventer.

No 518.

Improved Ornamental Flush-down W.C. Basin
(Registered No. 145,023), Polished Maho-
gany Seat with flap, New pattern 3 gallon
Cast-iron Syphon Cistern (Pat. No. 149,284),
Brass Flushing Pipe and Clips, and Pendant
Pull, complete as shown £6 15

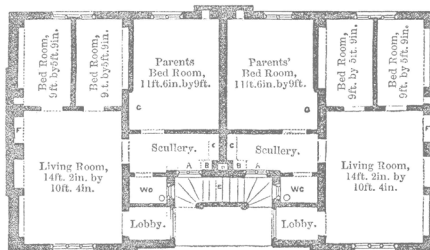
INVENTOR'S-TRUNK-SCROLL.COM INVENTOR'S-TRUNK.COM

fig. 12 a, b - Crystal Palace, Marea Expoziție de la Londra (1851) exterior și interior

MODEL HOUSES FOR FOUR FAMILIES,
ERECTED BY COMMAND OF
HIS ROYAL HIGHNESS PRINCE ALBERT, K.G.,
AT THE EXPOSITION OF THE WORKS OF INDUSTRY OF ALL NATIONS, 1851,
And subsequently rebuilt in Kennington New Park, Surrey.

- A Sink, with Coal Box under.
B Plate Rack over entrance to Dust Shaft, D.
C Meat Safe, ventilated through hollow bricks.
E Staircase of Slate, with Dust Place under.
F Cupboard warmed from back of Fireplace.
G Linen Closet in this recess if required.
- Scale of 10 5 0 10 20 30 40 feet.

fig. 13 - Plan locuințe, arhitect Henry Roberts (1851)

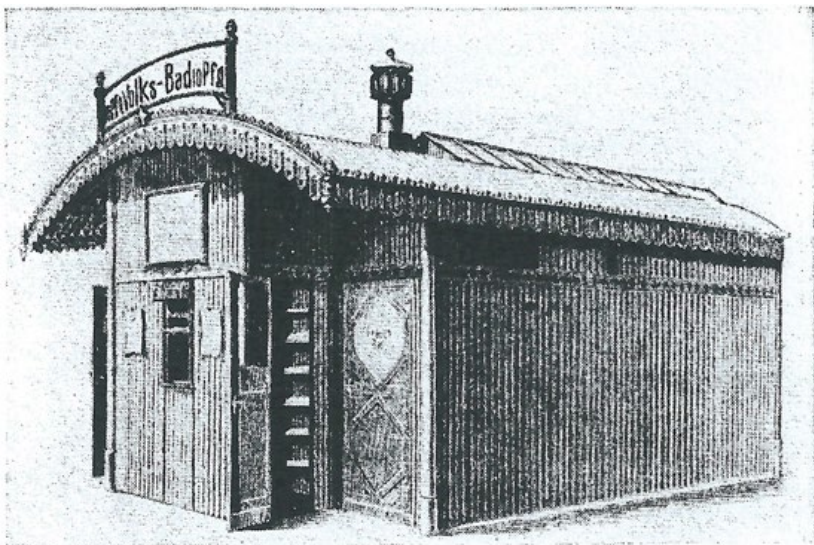
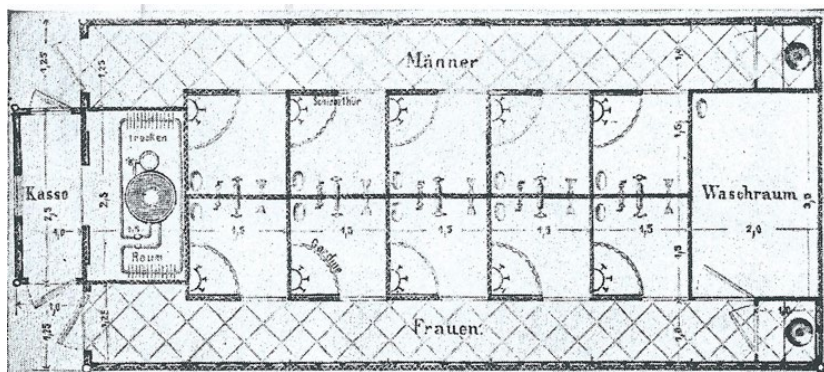

fig. 14 a, b - The People`s Bath (1883)

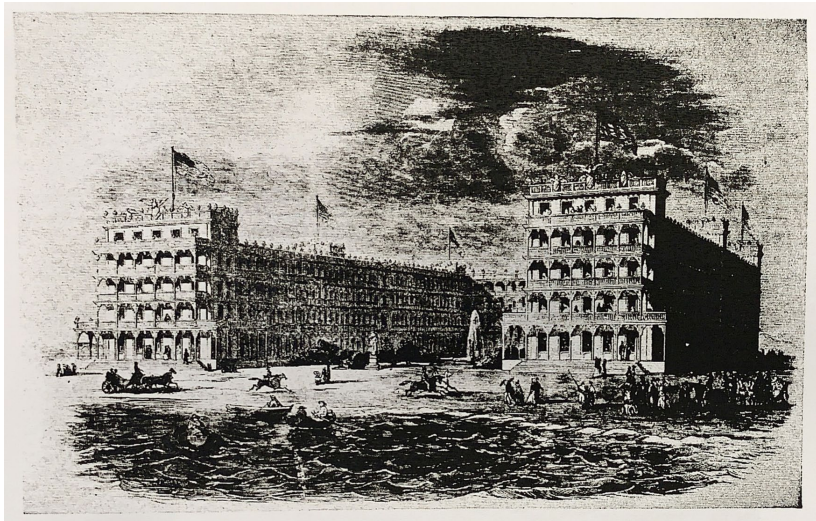

fig. 15 - Hotel Mount Vernon, Cape May, New Jersey (1853)

3. BAIĂ MODERNISMULUI: 1900-1950

3.1. Context general la început de secol al XX-lea

În primele decenii ale secolului al XX-lea populația lumii era de aproximativ 1.700.000.000 de locuitori, iar în anii 1940 se ajunsese la 2.185.000.000 de locuitori. În ceea ce privește populația Europei, aceasta a crescut de la 400 de milioane în 1900 la 500 de milioane de locuitori¹ în anul 1930. Pe lângă creșterea demografică, marea dezvoltare industrială a confruntat Europa cu un puternic transfer de locuitori de la sat către oraș. Iar orașul secolului al XX-lea, după cum susținea Françoise Choay, trebuia *"să-și împlinească la rândul lui revoluția industrială: și nu ajunge să fie sistematic puse în operă noile materiale, oțelul și betonul, care vor permite o schimbare de scară și de tipologie, trebuie, pentru a obține <eficacitate> modernă, să fie anexate metodele industriei de standardizare și mecanizare"*.² Dacă la aceasta se adaugă și distrugerile ce au urmat celor două războaie mondiale, se vede că arhitecții și urbanistii au trebuit să caute (noi) direcții pentru rezolvarea problemei locuințelor, de la un nou tip de oraș la echiparea modernă a apartamentelor, de la locuința individuală la cea colectivă. Programele de locuințe, atât cele individuale, cât și cele colective, au reprezentat locul multor abordări noi, al căutărilor permanente și al soluțiilor ingenioase. În sprijinul celor de mai sus să menționăm afirmația lui Walter Gropius, fondatorul școlii și curentului artistic Bauhaus de la începutul secolului al XX-lea:

*"Omul modern, care nu se mai îmbracă în haine istorice, ci poartă haine moderne, are nevoie, de asemenea, de o casă modernă, apropiată lui și vremurilor sale, echipată cu toate dispozitivele moderne de utilizare zilnică."*³

¹ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, 1975, p.155.

² Françoise Choay, *Urbanismul, utopii și realități*, Editura Paideia, 2002, p.35.

³ Traducerea noastră: *"Modern man, who no longer dresses in historical garments but wears modern clothes, also needs a modern home appropriate to him and his time, equipped with all the modern devices of daily use."*

Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press, 2001, p.91.

Dezvoltarea tehnologică a intervenit în proiectarea locuințelor, fiind perioada în care **spațiile locuite au început să fie încadrate în norme și să corespundă unor regulamente, dimensionarea devenind prioritară. Standardizarea, raționalizarea formelor și prototipurilor, dar și studiile pentru determinarea spațiului necesar unei persoane** au marcat această perioadă. Conștientizarea importanței prezenței aerului, apei sau luminii naturale a avut ca efect apariția unor noi tipologii de locuințe care au câștigat din punct de vedere al organizării și al igienei.

Unul dintre cei mai semnificativi factori care a influențat locuința secolului al XX-lea a fost **introducerea noțiunilor elementare de igienă** pe o scară din ce în ce mai largă încă de la sfârșitul secolului anterior. Preocuparea pentru *"eficacitatea"* modernă despre care amintea Francoise Choay s-a manifestat în primul rând prin importanța acordată problemei igienei și, în consecință, sănătății. Obsesia igienei s-a polarizat în jurul noțiunilor de soare și de verdeață,⁴ dar după cum vom vedea s-a manifestat și în organizarea spațiilor locuinței. De observat asemănarea dintre igienismul modern și filozofia pentru o viață sănătoasă impusă de grecii antici în ceea ce privea igiena, pe care am prezentat-o în capitolele anterioare. Mai mult decât atât, mișcarea Jocurilor Olimpice moderne, lansate de Pierre de Coubertin în anul 1896 pentru a oferi vigoare generației tinere considerate fără vlagă și anemică, era în plin avânt în anul 1924, atunci când s-au desfășurat la Paris. Urmare a acestor mișcări, *gymnasium*-ul grecesc și-a făcut din nou apariția sub diverse forme în locuințele moderne: ultimul etaj al casei Maison Particulier, proiectată de Theo van Doesburg și Cornelius van Eesteren, era organizat în jurul unei săli de gimnastică, sau terasele clădirilor moderne cu apartamente erau echipate pentru exerciții în aer liber⁵; mai târziu, după cum vom vedea, spațiul băii a devenit și un spațiu de desfășurare a exercițiilor fizice.

Conștientizarea problemei igienei a produs efecte revelatoare în configurația locuințelor: necesitatea unei camere separate destinată igienei personale, separarea camerelor pentru părinți și copii (practic fiecare avea spațiul lui bine definit și adaptat nevoilor caracteristice), importanța ventilării naturale a tuturor spațiilor locuinței.

⁴ Francoise Choay, *Urbanismul, utopii și realități*, Editura Paideia, 2002, p.36.

⁵ Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press, 2001, p.129.

Schimbarea modului în care oamenii secolului al XX-lea priveau spălarea corpului s-a produs treptat. Curățarea corpului, pe lângă scopurile religioase care, între timp, trec într-un plan secund al importanței, a fost abordată din trei perspective: menținerea corpului sănătos, a unei aparențe estetice acceptabile din toate punctele de vedere, folosirea apei în activitățile de revitalizare, răcorire, relaxare sau încălzire.

Răspândirea noilor concepte de igienă s-a datorat în mare parte educării copiilor și tinerilor în acest sens. În urma unui congres ce a avut loc la Paris, în anul 1910, pe tema igienei școlare, se recomanda construirea dușurilor în interiorul școlilor pentru un mai bun control al igienei și pentru a oferi tuturor tinerilor, indiferent de condiția socială, posibilitatea de a se spăla. Se promova ideea că spălatul este distractiv, lucru care se pare că s-a și întâmplat deoarece din diverse mărturii reiese că dușul săptămânal era o activitate foarte așteptată de către copii. Țări precum Norvegia, Elveția, Suedia, Germania, Austria, Franța, Olanda sau Belgia au implementat în programul școlar această activitate.⁶

Utilizarea băilor publice a fost o altă modalitate de încurajare a spălării corpului, destinată, în mod special, clasei muncitoare. La Londra, se împământănisese obiceiul spălării săptămânale vinerea, la cea mai apropiată baie publică de casă. Cu toate acestea, băile publice nu au fost prea iubite și se prefera spălarea în interiorul locuințelor, atunci când era posibil, sau, în continuare, ignorarea.⁷

Dar chiar și aici, baia nu a devenit imediat o normalitate a secolului al XX-lea, ci mai degrabă un soi de agreement pentru cei înstăriți. Motivele pentru care nu o întâlnim imediat în locuințele oamenilor simpli sunt numeroase, însă, de această dată, nu mai sunt de ordin religios, nu mai trimit la frica de apă sau la falsele studii de medicină, ci strict la deficiențe tehnologice. Camera de baie nu putea să facă parte din locuințele oamenilor simpli atâta timp cât lipsea un element important în funcționarea ei: apa. Perioada industrializării masive din țările dezvoltate a reușit să rezolve acest impediment.

⁶ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.233.

⁷ Campbell, Agnes, *Report on Public Baths and Wash-Houses in the United Kingdom*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1918, p.22.

Destul de rapid, cele două "focare" ale mecanizării, baia și bucătăria⁸, au început să domine planul locuinței. Pentru eficiența instalațiilor, cele două spații au fost grupate, la fel ca în Grecia antică, deși atunci dintr-un alt considerent. Și în privința poziției camerei de baie în spațiul casei s-au produs schimbări. Siegfried Giedion observă că, în acest secol, baia și dormitorul au format în cele din urmă o unitate, precum apartamentele palatelor baroce, care au fuzionat perfect cu dependențele, garderobe, toaletele și oficiile lor.⁹

După cum vom vedea, secolul al XX-lea a fost hotărâtor în dezvoltarea băii moderne care putem spune că s-a apropiat de camera de baie cu care suntem obișnuiți în zilele noastre. A fost secolul care a adus obiectele sanitare esențiale – cada sau dușul, lavoarul și closetul – împreună, în interiorul aceleiași încăperi. Deși în zilele noastre acest lucru pare firesc, nu s-a întâmplat la fel de-a lungul timpului. Activitatea de îmbăiere s-a petrecut secole de-a rândul în camerele de dormit sau în bucătării. Și chiar dacă, un secol mai devreme, încăperea closetului a început să fie prezentă în locuințe (după cum am amintit în capitolul anterior), de abia acum oamenii înțeleg nevoia reunirii tuturor activităților de igienă personală cu a camerei de baie.¹⁰ De îndată ce aceasta și-a câștigat locul în locuință, s-a pus problema relației cu celelalte încăperi, a importanței sale, precum și a dimensiunii spațiului alocat.

În timpul marii urbanizări din America de Nord și a construirii numeroaselor clădiri de la începutul secolului al XX-lea, locuințele au

⁸ Pentru a exemplifica, bucătăria Frankfurt a fost un eveniment major în arhitectura casnică, fiind considerată precursora bucătăriilor moderne amenajate, deoarece a fost prima bucătărie din istorie construită după un concept unitar, adică un design cu costuri reduse care să permită o muncă eficientă. A fost proiectată în 1926 de arhitecta austriacă Margarete Schütte-Lihotzky pentru proiectul de locuințe sociale New Frankfurt al arhitectului Ernst May din Frankfurt, Germania. La sfârșitul anilor 1920 au fost construite aproximativ 10.000 de unități în Frankfurt. În 1930, guvernul sovietic rus a cerut ca May să conducă o "brigadă de construcții" și să implementeze modelul Frankfurt la planificarea noilor orașe industriale din Uniunea Sovietică. https://en.wikipedia.org/wiki/Frankfurt_kitchen

⁹ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.682.

¹⁰ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.85.

fost obligate prin lege să fie prevăzute măcar cu o cameră de baie cu o suprafață minimă de 5x7ft (aproximativ 3.25mp), normă încă de actualitate.¹¹ Această normă era legată și de dimensiunea căzii, care era de 5ft (aproximativ 1.53m) lungime și fusese stabilită în jurul anilor 1920 odată cu începutul producerii căzilor emailate la scară largă.¹² Din acel moment, modul în care a fost privită camera de baie, în special de către oamenii bogați, s-a schimbat definitiv, contribuind la acest lucru și diversitatea de obiecte sanitare ulterior apărute.¹³ Diferența dintre obiectele sanitare dedicate oamenilor bogați sau celor din clasa medie era doar de ordin estetic, lucru care se perpetuează în zilele noastre însă acum observăm și diferențe care țin de ultimele tehnologii apărute în domeniu.

În următorii zeci de ani, pe continentul nord-american baia minimală a devenit aproape un standard, gândit să asigure confort fără mari pretenții în domeniul designului băii. Vreme de mai multe decenii, în America nu s-a renunțat la această standardizare a dimensionării minime. Chiar și în casele înstărite observăm același fenomen: în loc să fie prevăzute una sau două băi mai generoase ca suprafață, asemănătoare modelului englezesc, după cum vom vedea, observăm prezența mai multor băi, toate cu suprafață minimală.¹⁴

După cum am subliniat încă de la începutul lucrării, dintre toate camerele locuinței, baia și bucătăria au fost cele mai neglijate sau chiar inexistente până în secolul al XX-lea. Chiar și în prima perioadă a acestui secol, baia a fost mai degrabă preocuparea instalatorilor, iar nu a arhitecților, bucătăria fiind cea care se bucura de întreaga atenție pentru obținerea unei bune funcționalități. Alexander Kira observa că în vreme ce în Statele Unite ale Americii anii 1950 și 1960 au fost dedicați bucătăriei și camerei de zi, de abia în anii 1970 se va acorda o mai mare atenție spațiului băii și îngrijirii corpului.¹⁵

¹¹ Această normă provine de la dimensiunile standard ale camerelor de hotel și a fost preluată și de locuințe.

¹² Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.629.

¹³ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.8.

¹⁴ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.700.

¹⁵ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.8.

Similar, continentul european nu a surclasat SUA nici în ceea ce privește prezența băilor în locuințe: în anul 1940, 55% din locuințele americane includeau o baie complet echipată, față de 10% în Italia în anul 1931 sau față de Franța, unde în anul 1954 doar o locuință din zece era prevăzută cu baie.¹⁶ Pentru o exemplificare mai clară a situației răspândirii camerei de baie în locuințele oamenilor la mijlocul secolului al XX-lea, voi face apel la un tabel prezent într-un influent catalog de amenajări interioare din anul 1952, *L'art Menager Francais*. Deși din acel tabel reieșea că în Marea Britanie exista un procent de doar 13% al locuințelor dotate cu baie, în datele unui recensământ efectuat în același an procentul se ridică la 63%. Pe de altă parte, prezența acestei întrebări în cadrul studiului denotă importanța acestui aspect pentru englezi.¹⁷

Nici în privința alimentării cu apă caldă, SUA în anii '30 nu fac excepție: aproape toate locuințele urbane beneficiau de această facilități în SUA, față de o firavă majoritate în Anglia. În Europa, alimentarea cu apă caldă a constituit un impediment în funcționarea camerelor de baie pentru multă vreme, motiv pentru care în locuințele engleze un scurt duș rece de dimineață făcea parte din rutina zilnică a oamenilor. În vederea rezolvării acestui inconvenient, au apărut încă din secolul al XIX-lea mai multe invenții care propuneau căzi sau dușuri cu sisteme proprii de încălzire a apei.¹⁸ (fig. 1)

Obiectele sanitare de la începutul secolului al XX-lea au fascinat întreaga lume, inclusiv lumea artiștilor ; în măsură mai mică totuși decât automobilul, minunea secolului. Celebra lucrare dadaistă *Fontaine* a lui Marcel Duchamp (1887 - 1968) din anul 1917, considerată de mulți cea mai influentă dar și cea mai controversată operă de artă a acestui secol, folosește un piscoar (fig. 2), iar Edward Weston (1886 - 1958) își fotografiază closetul din propria locuință în opera *Excusado* în anul 1925.¹⁹ Weston era atât de încântat de closetul lui, încât chiar a afirmat:

¹⁶ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.261.

¹⁷ David J. Eveleigh, *Bogs, Babs and Basins: The Story of Domestic Sanitation*, Stroud, 2002, p.166.

¹⁸ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.87.

¹⁹ Idem, p.102.

"Forma urmează funcțiunea! Cine a spus asta nu știu, dar scriitorul a vorbit bine".²⁰

Să amintim și de expoziția *"Machine Art"* din anul 1934 a lui Philip Johnson (1906 - 2005) de la Muzeul de Artă Modernă din New York, care a surprins publicul prin nonconformismul său. În mare, era o selecție a unor obiecte funcționale precum niște sculpturi, considerate exponențele design-ului modern. Philip Johnson s-a simțit atras de geometria perfectă a acestor obiecte și de acuratețea materialelor din care erau fabricate, realizate industrial. Printre obiectele selectate s-au aflat și un robinet și o supapă de closet, o dovadă în plus a fascinației arhitecților moderni față de obiectele sanitare.²¹

Obiectele sanitare ale băii și întreaga industrie care s-a dezvoltat în spatele acestora, pe lângă imaginea funcționalismului deplin, au reprezentat simboluri ale noilor valori moderne. Mulți dintre arhitecții moderni au reușit cu ușurință să-și adapteze treptat lucrările noilor nevoi și tehnologii, declarându-și prețuirea pentru lavoarul, closetul, cada sau bideul camerei de baie și, mai cu seamă, pentru igiena locuințelor. Figura marcantă a arhitecturii moderne, Le Corbusier, critica lipsa de igienă a caselor și încerca să promoveze nevoia locuințelor de lumină naturală și de aer curat. În cartea sa *Vers une architecture* (1923), el merge mai departe cu aceste idei, considerând baia elementul principal în cheștiunea igienei și acordând toată atenția acestui spațiu al locuinței:

"Cere o baie orientată către sud, una dintre cele mai mari camere ale casei sau apartamentului, vechiul salon bunăoară. Un perete să fie complet lustruit, deschisă dacă e posibil la un balcon pentru băi de soare; cele mai actuale accesorii cu duș-cadă și aparate de gimnastică."²²

²⁰ Nancy Newhall, ed., *The Daybooks of Edward Weston*, Rochester, New York, 1973, vol. I, p. 132 *"Form follows function! Who said this I don't know, but the writer spoke well!"*; se referă la afirmația marelui arhitect american Louis Sullivan.

²¹ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p. 106.

²² Traducerea noastră: *"Demand a bathroom looking south, one of the largest rooms in the house or flat, the old drawing-room for instance. One wall to be entirely glazed, opening if possible on to balcony for sun baths; the most up-to-date fittings with a shower-bath and gymnastic appliances."*

3.2. Modelul băii engleze – o încăpăre nouă în locuință

”Instalatorul...este pionierul curățeniei. Primul artizan al statului, cel care ocrotește cultura, cultura predominantă de astăzi. Fiecare lavoar englezesc cu al său robinet și formă este un semn al progresului englez.”²³

Citatul îi aparține lui Adolf Loos (1870–1933), unul dintre arhitecții remarcabili ai epocii moderne. În pamfletele sale, Loos considera că țări precum Germania sau Austria au pierdut supremația în arhitectură din cauza lipsei tehnologiilor sanitare și a inovațiilor în infrastructură, domenii în care Anglia și mai apoi continentul nord american excelau. Una dintre cauzele dezvoltării industriale mult mai lente în Germania față de Anglia a fost observată de Giulio Carlo Argan care afirma că în cazul Germaniei rezistența artizanatului a fost mult mai puternică, iar *”vechea tradiție meșteșugărească se indentifică cu tradiția națională; spiritul practic britanic, a cărui încarnare părea să fie industria, reprezenta în același timp o amenințare străină pentru tradiția națională și o amenințare pozitivistă pentru idealismul german”*.²⁴ Băile anglo-americane erau reputate ca fiind încăperi frumoase, aranjate și mobilate, precum celelate camere ale locuinței, cu scaune, covoare și o atentă grijă la detalii. Dar Loos își exprima admirația pentru camerele de baie simple și funcționale ale clasei mijlocii, mai degrabă decât pentru băile de lux ale oamenilor înstăriți.²⁵

În multe privințe legate de evoluția băii, Anglia a fost o deschizătoare de drumuri, atât la nivel urbanistic legat de sistemele de aprovizionare cu apă și de canalizare ale locuințelor, dar, mai ales, în

²³ Traducerea noastră: *”The plumber...is the pioneer of cleanliness. He is the first artisan of the state, the billeting officer of culture, of today s prevailing culture. Every English washbowl with its faucet and casting is a sign of English progress”*; citatul îi aparține arhitectului Adolf Loos și a apărut în eseuul său *”Plumbers”* din anul 1898.

²⁴ Giulio Carlo Argan, *Walter Gropius și Bauhaus-ul*, Editura Meridiane, București, 1976, p.36.

²⁵ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.83.

privința evoluției locuinței (implicit a spațiului băii), devenind un model pentru alte țări.

Încă de prin anii 1930, pe fondul unui puternic fenomen de urbanizare, orașul Londra - ca de altfel și alte orașe din Anglia - își va extinde suprafața prin dezvoltarea suburbiilor. Avantajele locuințelor nou construite în suburbii erau dotările de care dispuneau: electricitate, apă caldă și băi complet echipate.²⁶ Siegfried Giedion reușește să facă o descriere sugestivă a camerei de baie englezești, oprindu-se atât asupra obiectelor sanitare din această încăpere, dar și asupra atmosferei din interiorul băii. Baia englezească era o cameră spațioasă, unde fiecare piesă de mobilier era astfel poziționată încât să poată fi folosită cu ușurință. Încăperea era luminată și ventilată natural dispunând de ferestre mari, iar cada din porțelan constituia cel mai important obiect al băii. Cada englezească de porțelan a fost corespondenta căzii din email produsă la scară largă cațiva ani mai târziu în America.²⁷ (fig. 3)

Disponerea obiectelor sanitare perimetral lăsa întregul spațiu central al camerei liber, loc ce era câteodată folosit pentru exerciții fizice. Dacă la început aceste obiecte sanitare erau foarte scumpe, cu timpul s-a încercat realizarea unor modele mai ieftine pentru a facilita utilizarea lor la scară largă. Astfel, în primele două decenii ale secolului al XX-lea, clasa mijlocie europeană a adoptat modelul băii engleze, în care locuințele dispuneau de o încăpere de baie de care se bucurau toți cei care le locuiau.

3.3. Modelul băii americane – un spațiu minimal

În cazul modelului băii americane voi face referire la două aspecte definitorii și caracteristice, la început, doar continentului nord-american și de abia mai târziu Europei. Primul dintre acestea privește modul în care camera de baie relaționa cu celelate spații ale locuinței. Așa cum menționam în capitolul precedent, ideea de cameră de baie din locuințele americanilor a pornit de la planimetria hotelurilor realizate la mijlocul secolului al XIX-lea. Cel mai important exemplu este hotelul Statler din Buffalo, construit în anul 1905, acolo unde conceptul

²⁶ Virginia Smith, *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, 2007, p.313.

²⁷ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.687.

"O baie pentru fiecare dormitor" ("A bath to every bedroom ") a influențat întreaga planimetrie a clădirii. (fig. 4 a, c) Construcția a prevăzut pentru fiecare cameră câte o baie completă, indiferent de clasa socială din care făcea parte cel care ocupa camera. Motivul pentru care a putut fi realizată construcția împreună cu aceste dotări s-a datorat standardizării: toate obiectele sanitare au fost poziționate de-a lungul unui perete, iar băile camerelor așezate astfel încât să permită existența unui spațiu anexă pentru eventuale reparații. (fig. 4 b) Remarcăm că, în timp ce în SUA modelul a fost preluat cu rapiditate între anii 1910-1920, în Europa acesta a devenit uzual de abia după câteva decenii.²⁸ Dar inițial, cercetările legate de spațiile locuințelor au impus o altă tendință, cea a alăturării băii și bucătăriei, în vederea existenței unui singur loc de instalații. (fig. 5)

Momentul hotelier a conștientizat funcționalitatea și necesitatea alăturării dormitorului și a băii și, în consecință, camera de baie a început să fie integrată și locuinței. Giedion consideră această abordare momentul declanșator al unei adevărate "democratizări a confortului" (*the democratization of comfort*).²⁹

Cea de-a doua caracteristică importată a băii americane de la începutul secolului al XX-lea a fost determinată de *spațiul minimal* alocat. În proiectarea locuințelor se pleca de la această premiză, prin alinierea tuturor obiectelor sanitare – lavoar, closet, cadă - de-a lungul unui perete. Au existat două abordări consecutive în privința alinierii: prima în care cada era poziționată de-a lungul peretelui cu instalații și cea de-a doua, pentru o și mai bună economie de spațiu, în care cada se întorcea perpendiculară pe pereții respectiv. (fig. 6) Se eficientizau astfel atât costurile de realizare, cât și spațiul propriu-zis al încăperii. Această dispunere nu era o noutate. Astfel, casa lui George Vanderbilt de pe Fifth Avenue, avea încă din 1885 o dispunere compactă a tuturor obiectelor sanitare și anunța deja viitoarea baie americană.³⁰ (fig. 7) Așadar, în cazul băii americane de la începutul secolului al XX-lea camera de baie a reprezentat un spațiu minimal, de care beneficia un

²⁸ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.124.

²⁹ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.697.

³⁰ Idem, p.699.

număr precis de persoane, iar legătura dintre această cameră și dormitor era indispensabilă.

În consecința celor de mai sus, să remarcăm diferența de concepție dintre baia englezească și baia americană: prima dorea să ofere un spațiu generos funcțiunii, cea de a doua urmărea obținerea unui spațiu minimal, eficient economic.

Obiectele sanitare se aflau și ele într-o continuă schimbare, fapt demonstrat și de prezența diverselor cataloage pline cu noi modele. Siegfried Giedion observă cum la început de secol al XX-lea, pe parcursul câtorva ani, imaginea căzii a evoluat semnificativ, de la cada ridicată pe picioare la cea perfect încastrată.³¹ (fig. 8, 9)

Totuși, trebuie menționat că încă din anii 1930-1940 apare o altă întrebare, în cadrul campaniilor publicitare dedicate produselor sanitare: *"Este baia ta o cameră de familie (de zi)?" (Is your bathroom a family room?)*,³² (fig. 10) care va pune la îndoială intimitatea camerei de baie și va conduce la noi configurații ale acestor încăperi. Astfel, de la spațiul minimal și strict funcțional care trebuia să răspundă cerințelor de bază ale utilizatorilor, camera de baie se va îmbogăți permanent cu noi sensuri și configurații în interiorul locuințelor, transformând-o chiar într-o cameră de zi sau într-o cameră de petrecere a timpului liber, după cum vom putea observa în continuare.

3.4. Baia prefabricată, aspecte ale standardizării

Problema prefabricării camerelor de baie a fost deschisă după momentul în care obiectele sanitare au început să fie fabricate la scară largă, în jurul anului 1920, atunci când chestiunea costurilor pe care le presupuneau instalațiile sanitare dădea naștere la controverse și se impunea găsirea unor soluții convenabile. Baia nu era singura încăpere care avea nevoie de instalații speciale (încălzire sau ventilație), ci și bucătăria sau spălătoria.

Pe scurt, procesul prefabricării băii era următorul: camera de baie – cu tot ce cuprindea ea – se realiza în fabrică până la cel mai mic detaliu, fiind ulterior transportată precum o cutie sau formată din mai multe părți, și, la sfârșit, montată direct pe șantier. Interesant este că, în

³¹ Idem, p.700.

³² Face referire la la sensul de cameră de zi al băii.

cazul în care era formată din mai multe părți, secțiunile puteau fi verticale sau orizontale.³³ (fig. 11, 12, 13, 14)

Arhitectul Richard Buckminster Fuller³⁴ a fost unul dintre cei care au elaborat acest concept. Pentru Fuller baia era un element esențial în rezolvarea problemei unei locuințe. Baia prefabricată pe care a gândit-o consta într-o celulă învelită cu o foaie metalică, formată doar din două părți, cu fiecare detaliu bine poziționat și dimensionat.³⁵ (fig. 15)

Din fericire, așa cum era de așteptat, acest tip de invenții nu a avut succes, deoarece nu oferea niciun fel de flexibilitate interioară și niciun fel de flexibilitate în relația cu celelalte spații ale locuinței. (Ideea prefabricării băilor a fost preluată și în România, în timpul perioadei comuniste, însă fără mare succes.)

O altă preocupare din primele decenii ale secolului al XX-lea, cu precădere în Europa, a fost **găsirea unor soluții de îmbăiere și igienă personală adaptate spațiilor mici**. Franța a fost una dintre țările care a încurajat și a studiat posibilitățile de flexibilitate ale spațiului băii.

Pe lângă multe idei ingenioase de economisire a spațiului, se remarcă "*cabina sanitară*" gândită de Le Corbusier, împreună cu Pierre Jeanneret și Charlotte Perriand, pentru Expoziția Internațională de la Paris din anul 1937. Această cabină era un prototip de baie prefabricată ce urma să fie folosită în hotelurile montane din Alpi. Cabina a fost proiectată după Modulorul lui Le Corbusier, sistem de dimensionare bazat pe secțiunea de aur (de care vom mai aminti pe parcursul cercetării). Dotată cu un mic lavoar, o formă de closet-bideu și un duș, cabina cu dimensiuni de 1.25x1.25m era gândită precum o cabină de duș, adică totul putea fi udat având în vedere că spațiul dușului nu era în niciun fel delimitat. Piesa de rezistență a acestei cabine a fost însă closetul ce putea fi reglat pe înălțime și folosit, după cum spun francezii, atât ca "*sièges à la turque*", cât și ca "*sièges à l' anglaise*"³⁶,

³³ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.707.

³⁴ Richard Buckminster Fuller (1895 – 1983), arhitect, teoretician, designer și inventator de origine americană.

³⁵ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.707.

³⁶ Primul necesita poziția de ghemuire, față de cea de șezut a clasicului closet englez.

referindu-se la cele două modele de closete. Preferința celor trei arhitecți pentru closetul turcesc se justifică prin rațiuni de igienă. După cum vom vedea în alte exemple, prezența bideului în această cabină sanitară nu este deloc întâmplătoare pentru Le Corbusier, iar combinația closet-bideu o putem considera de-a dreptul ingenioasă. Cabina sanitară nu a fost niciodată produsă la scară largă, dar inventarea ei a suscitată o nouă problemă: **cât de mică și de polivalentă poate fi o baie?**³⁷

Preocuparea țărilor europene și a continentului american pentru standardizarea obiectelor sanitare, a dimensionării spațiilor necesare și a sistemelor de instalații sanitare a fost evidentă începând cu mijlocul secolului al XX-lea. S-au elaborat o serie de regulamente și reguli în cazul noilor construcții de locuințe care trebuiau să respecte conectarea la sistemele de canalizare și prezența camerelor de baie în locuințe, din rațiuni de păstrare a sănătății publice și a normelor de igienă și ca răspuns la apariția unor noi standarde și așteptări de locuire.

3.5. Frank Lloyd Wright: Willits House (1901), Robie House (1908-1910), Fallingwater House (1935)

Frank Lloyd Wright (1867 - 1959), un adevărat vizionar și un idealist iconoclast, este universal recunoscut ca fiind unul dintre cei mai influenți arhitecți ai secolului al XX-lea. Wright a vorbit frecvent despre "*o arhitectură pentru democrație*". Acest lucru a avut mult de a face cu credința sa, conform căreia individualitatea era importantă, în consecință, fiecare individ în parte merită spații în care potențialul lui să fie încurajat să se dezvolte. Totodată, arhitectura locuințelor lui Wright reflectă convingerea arhitectului: "*the house is more a home for being a work of art*"³⁸, dar și faptul că în opinia lui toată lumea merită să trăiască demn în spații de o frumusețe simplă.³⁹

Dintre numeroasele lucrări destinate locuirii realizate de Wright de-a lungul vieții sale am considerat elocvente studiul trei dintre acestea, bazându-mă și pe diferența dintre anii realizării lor. Pe lângă perspectiva notorietății din care am privit cele trei exemple, selecția am

³⁷ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.127.

³⁸ Cu sensul că înainte de a fi o operă de artă, o casă trebuie să însemne *acasă*.

³⁹ Margo Stipe, Alan Weintraub, *Frank Lloyd Wright: The Rooms: Interiors and Decorative Arts*, Rizzoli, 2014, p.9.

realizat-o încercând să surprind evoluția cantitativă, dar mai ales calitativă a spațiilor destinate camerelor de baie în interioarele lui Wright.

Primul exemplu ales dintre casele celebrului arhitect american este **Willits House**. Construcția a fost proiectată în anul 1901 și este considerată prima dintre celebrele sale *Case de preerie*, acesta fiind unul dintre motivele pentru care am ales prezentarea ei în cadrul cercetării. (fig. 16)

Construită în suburbiile orașului Chicago, casa Willits prezintă un plan în formă de cruce, având la intersecția celor două volume un șemineu, piesă reprezentativă a interioarelor lui Wright. Distingem cu ușurință în planul parterului patru zone: prima este zona accesului; a doua, diametral opusă față de șemineu, este zona locului de luat masa; iar pe cealaltă direcție, perpendicular, a treia zonă destinată livingului, iar în direcție opusă, a patra zonă pentru servicii, ce cuprinde bucătăria, o cameră de depozitare și două camere pentru servitori. La nivelul parterului, se remarcă prezența unui grup sanitar, dotat cu lavoar și closet, în vecinătatea accesului în locuință, și o cameră de baie cu dimensiuni minimale, dotată cu lavoar, cadă și closet ce deservește zona de locuire a servitorilor. Alăturarea grupului sanitar și a bucătăriei nu este întâmplătoare, fiind una dintre caracteristicile băilor americane de la începutul secolului al XX-lea, amintită deja. La nivelul etajului distingem cinci dormitoare – trei dintre ele matrimoniale și două dedicate copiilor – deservite doar de două băi cu dotări și suprafețe minimale – lavoar, cadă, closet. De remarcat că aceste două băi au o configurație asemănătoare, ceea ce ne poate indica faptul că prima doar prezența și rolul lor funcțional, nepărând să existe o preocupare deosebită pentru imaginea lor, dar simpla lor prezență poate fi considerată inovatoare. (fig. 18)

Cel de-al doilea exemplu ales este **Robie House**, locuință ce a fost proiectată și construită între anii 1908-1910. Dintre toate Casele de preerie a lui Wright, este recunoscută de către critici drept cea mai importantă și mai sugestivă construcție, întrunind toate elementele caracteristice arhitecturii wrightiene. (fig. 17)

În cazul Robie House abordarea planimetrică este diferită, iar de data aceasta compoziția planului rezultă din alăturarea a două volume longitudinale ce par să gliseze. Comparând distribuția funcțiilor din

parter de la Robie House cu cea de la Willits House remarcăm același șemineu central, element caracteristic lui Wright, ce separă de data aceasta locul de luat masa și livingul. Camera de baie nu o mai întâlnim în vecinătatea accesului, ci la intersecția dintre zona de servicii și unul dintre dormitoare de oaspeți, poziționat la parter. Ca și la Willits House, cele două dormitoare ale servitorilor beneficiază de o singură baie și de aceasta dată minimală. În planul etajului, raportul dintre numărul dormitoarelor și cel al băilor se schimbă, astfel încât la cele trei dormitoare – unul matrimonial, unul destinat copiilor și unul oaspeților – corespund două băi. Inovator este faptul că dormitorul matrimonial, cel mai probabil după modelul camerelor de hotel, are propria sa cameră de baie cu acces direct din interior. (fig. 19) Desigur, nici în acest caz, dimensiunile propriu-zise ale băilor nu sunt impresionante, dar se observă o atenție specială acordată modului în care este lăsată să pătrundă lumina naturală în interiorul camerei de baie, ferestrele tip bandă fiind caracteristice arhitecturii lui Wright. (fig. 20 a, b, c) Pe lângă cele patru camere de baie menționate mai sus, un alt grup sanitar este prevăzut în planul demisolului în legătură cu zona garajului și a spălătoriei.

Cel de-al treilea exemplu ales, **Fallingwater House** sau **Casa de la cascadă**, este considerat cea mai celebră și, după foarte mulți, cea mai frumoasă lucrare a arhitectului american Frank Lloyd Wright, lucrare ce a deschis un nou capitol în arhitectura americană, și nu numai. Locuința a fost proiectată în anul 1935 într-o zonă rurală a statului Pennsylvania, iar particularitatea sa consta în faptul că a fost construită peste o cascadă în mijlocul naturii. Arhitectura acestei case, prezența cascadei și a pădurii fac parte din concepția lui Wright despre arhitectura organică, în care aceasta ar trebui să fie în simbioză cu natura în așa fel încât să se valorifice reciproc. (fig. 22)

Ca și în cazurile precedente, structura planului are ca element central șemineul, în jurul căruia gravitează în interior celelalte funcțiuni, în timp ce la exterior acesta se materializează în dominantă verticală a întregii compoziții. Primul nivel este dedicat unui spațiu de zi spectaculos și generos ca suprafață, precum și bucătăriei, fiind lipsit de orice fel de cameră cu funcțiune sanitară. (fig. 24) Se remarcă însă la nivelul celui de-al doilea etaj un număr egal de dormitoare și camere de baie. Astfel, în timp ce două dintre cele trei dormitoare au acces direct

la băile lor, baia dedicată oaspeților se accesează din holul etajului, cel mai probabil pentru că această încăpere deservește și primul nivel. Pentru cel de-al treilea etaj, acolo unde observăm prezența unui alt dormitor și a unui loc de studiu, este prevăzută încă o cameră de baie. În total, Fallingwater House este dotată cu patru camere de baie complet echipate, două dintre ele cu duș și celelalte două cu cadă. Ceea ce este relevant pentru studiul de față este evoluția acestor camere în arhitectura de interior a lui Wright. Astfel, de la încăperile cu dotări și suprafețe minimale din primele exemple, la Fallingwater House sesizăm că suprafața băilor se mărește și tratarea lor este diferită. Detaliile sunt absolut remarcabile, mai ales în raport cu suprafețele vitrate prin care pătrunde lumina naturală. Băile lui Wright de la Fallingwater House se bucură de o atmosferă intimă, datorată și folosirii unor materiale adecvate, un alt principiu urmărit de Wright în arhitectura sa. Din combinarea pietrei, a lemnului și a tonurilor calde, împreună cu folosirea inteligentă a luminii naturale, descoperim altfel de spații de baie. De remarcat folosirea dușului încastrat în baia dormitorului matrimonial și, tot acolo, poziționarea lavoarului într-un blat longitudinal de-a lungul ferestrei. (fig. 23) Avem de-a face cu elemente inovatoare ce fac din băile lui Wright de la Fallingwater spații interesante cu atmosferă specială, lucru care denotă atenția cu care au fost proiectate. Să observăm că niciuna dintre camerele de baie prezente în casele lui Wright nu este prevăzută cu bideu, obiect care era mai degrabă specific continentului european.

Astfel, dacă la Willits House în anul 1901, celor cinci dormitoare le corespundeau două camere de baie, cu dotări și suprafețe minimale, treizeci de ani mai târziu, la Fallingwater House fiecare dormitor beneficiază de propria cameră de baie. În interiorul acestora nimic nu mai este întâmplător, ci totul este proiectat cu grijă pentru redarea unei imagini finale personalizate.

În concluzie, în arhitectura interioară a caselor lui Wright întâlnim o serie de inovații interesante pentru studiul de față. Pornind de la crezul său conform căruia orice construcție trebuie să slujească în primul rând omul și scopul, Wright reușește să comaseze funcțiunile astfel încât să asigure cursivitate spațiilor, dar și intimitate atunci când este nevoie. Caracteristica definitorie a arhitecturii lui Wright o constituie modalitatea în care folosește materialele de finisaj în acord

cu natura înconjurătoare, dar și gradul de detaliere la care reușește să aducă toate elementele casei.⁴⁰ Camerele de baie, ca de altfel toate spațiile casei, beneficiază de modul surprinzător în care lumina naturală este lăsată să pătrundă în interior, nu doar prin niște simple goluri în zidării. Un alt aspect important este legat de gruparea tuturor instalațiilor într-un singur loc, astfel încât să participe la construcție, ba chiar să devină parte din structură. Pe lângă aspectele tehnice și funcționale de care este preocupat în rezolvarea camerelor de baie, Wright se interesează și de ambianța pe care o oferă aceste spații. Imaginile prezentate surprind și alte exemple ale băilor lui Wright: Frank Lloyd Wright House, 1889 (fig. 21) sau Meyer May House, 1908 (fig. 25 a, b) și vin în sprijinul observației de mai sus. Camera de baie din locuințele lui Wright de la începutul secolului al XX-lea devine astfel o preocupare în proiectarea de arhitectură, i se acordă atenție și niciun detaliu nu mai este lăsat la întâmplare, ceea ce în zilele noastre se întâmplă și în cazul locuințelor ieftine, devenind după un secol un lucru firesc pentru arhitecți.

3.6. Philip Johnson: The Glass House, Connecticut, SUA (1949)

Glass House, considerată una dintre cele mai cunoscute lucrări de arhitectură ale secolului al XX-lea, a fost proiectată de arhitectul american Philip Johnson (1906 – 2005), fiind reședința sa pe întreaga durată a vieții. Introducerea structurii metalice, planul deschis și, mai ales, alegerea pereților de sticlă ce ofereau transparență totală, au însemnat pentru Glass House contrazicerea definiției convenționale a spațiului domestic cunoscut până atunci. Întreaga construcție se încadrează într-un dreptunghi de aproximativ 10x17m, în interiorul căruia își împart spațiul: dormitorul, bucătăria, locul de luat masa și baia. Dintre toate aceste funcțiuni, Johnson a păstrat caracterul de intimitate doar pentru camera de baie, ceea ce ne indică faptul că, în ciuda modernității sale în abordarea spațiului de locuit, această funcțiune trebuia să rămână un spațiu privat. (fig. 26, 27)

Pentru camera de baie a locuinței sale, Philip Johnson a proiectat un volum cilindric, fiind singura parte a casei care dispune de pereți

⁴⁰ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, 1975, p.146.

opaci. Așadar, vorbim de o compoziție simplă, formată dintr-un paralelipiped transparent ce se intersectează cu un cilindru solid și păstrează la exterior un finisaj de cărămidă aparentă. Pentru compoziție, importanța volumului opac reiese și din imaginea exterioară, unde observăm alegerea arhitectului de a înălța acest corp peste restului clădirii. După cum se poate observa în planul locuinței, volumul cilindric pare să plutească în spațiul deschis al casei și în același timp să îl ancoreze. În interiorul cilindrului, finisajul băii este omogen și, cu excepția tavanului, constă într-un mozaic verde închis ce pare să fie în armonie cu nuanțele verdelui din exteriorul locuinței. De altfel, într-una dintre imaginile prezentate se poate observa cum, în oglinda de deasupra lavoarului, se proiectează imaginea exterioară a casei. (fig. 28 b)

Obiectele sanitare sunt simple, dispuse de-a lungul peretelui curb al băii, având în centru lavoarul, iar de o parte și de cealaltă a lavoarului, dușul și closetul. Dintre toate se remarcă dușul, care la nivelul pardoselii are o delimitare circulară realizată din același mozaic verde. (fig. 28 d)

Trebuie menționat că cilindrul de cărămidă aparentă – un material asemănător fiind folosit și pentru pardoseala locuinței – îndeplinește două funcțiuni. Pe lângă intimitatea oferită camerei de baie, devine și locul ideal pentru poziționarea șemineului. Această vecinătate ne duce cu gândul la maniera în care în Grecia antică încăperea de baie era poziționată alături de camera în care se găsea cuptorul, pentru a profita de căldura focului. (fig. 28 a, c)

3.7. Walter Gropius: Case pentru profesori Bauhaus, Dessau, Germania (1925-1926); Cartierul Dessau-Torten (1926-1927); Casa Gropius, Lincoln, SUA (1938)

"Noua Arhitectură își desface zidurile precum niște cortine pentru a primi în interior aerul proaspăt, lumina naturală și soarele. În loc să ancoreze clădiri masive în pământ prin fundații puternice, le așează ușor, însă ferm, pe suprafața solului, forma luând naștere nu din imitația stilistică a decorației în exces, ci din designul precis și simplu în care fiecare element este parte integrantă a sensului dezvăluit de

intreg. Astfel, estetica rezultată ne satisface totodată cerințele materiale și cele psihologice.”⁴¹

Arhitectura europeană de la începutul secolului al XX-lea a fost marcată de două figuri emblematice: Walter Gropius și Le Corbusier. Atât unul cât și celălalt și-au concentrat studiile și lucrările către o reformă în sens raționalist, propunerile lor prezentând câteva teze comune, dar, după cum observa Giulio Carlo Argan, era vorba de două *”raționalisme”* cu semn contrar care conduceau la soluții opuse pentru rezolvarea aceleiași probleme: *”Le Corbusier concepe spiritul rațional ca un sistem și tratează mari planuri, care ar trebui să elimine orice problemă; Gropius concepe spiritul rațional ca o metodă care permite localizarea și rezolvarea problemelor pe care viața le pune neîncetat”*.⁴²

Walter Gropius (1883 - 1969) a fost arhitect și pedagog german, fondator și director al școlii Bauhaus, care a trăit și creat în Germania, până în 1934, și apoi în Statele Unite ale Americii, din 1937 până la moartea sa. Cuvântul german Bauhaus (*bau* - a construi și *haus* - casă) desemnează de obicei *Staatliches Bauhaus*, o școală de artă, design și arhitectură, ulterior devenind un curent artistic extrem de influent în arhitectura, artele plastice, designul, fotografia, mobilierul și interioarele secolului al XX-lea. Școala Bauhaus s-a născut în orașul Weimar în anul 1919 și a funcționat între anii 1919-1933 în trei orașe germane: Weimar, Dessau și Berlin. Bauhaus a fost un exemplu de școală democratică care s-a bazat pe principiul colaborării dintre profesori și elevi, *”conceput ca un organism social mic dar complet,*

⁴¹ Traducerea noastră: *Walter Gropius: ”The New Architecture throws open its walls like curtains to admit a plenitude of fresh air, daylight and sunshine. Instead of anchoring buildings ponderously into the ground with massive foundations, it poises them lightly, yet firmly, upon the face of the earth, and bodies itself forth, not in stylistic imitation of ornamental frippery, but in those simple and sharply modeled designs in which every part merges naturally into the comprehensive volume of the whole. Thus its aesthetic meets our material and psychological requirements alike.”* Walter Gropius, *The New Architecture and the Bauhaus*, The MIT Press, Massachusetts, 1965, p.43.

⁴² Giulio Carlo Argan, *Walter Gropius și Bauhaus-ul*, Editura Meridiane, București, 1976, p.12.

urmărea să realizeze o unitate perfectă între metoda didactică și sistemul productiv".⁴³

Două dintre principiile care au stat la baza activității sale atât de pedagog, cât și de arhitect au fost, după cum sunt prezentate și în cartea sa *The New Architecture and The Bauhaus*, standardizarea și raționalizarea. Plecând de la dorința găsirii unor soluții care să necesite costuri și eforturi reduse în rezolvarea problemelor comunităților de oameni, Gropius a ajuns la concluzia că aplicarea sistematică a standardizării în programele de locuire era calea ce trebuia urmată. Mai mult decât atât, considera că standardizarea nu era un impediment al dezvoltării civilizației, ci, în mod contrar, una dintre condițiile sale imediate.⁴⁴ În ceea ce privește raționalizarea, deși era conștient că mulți o considerau un principiu fundamental, pentru Gropius era doar o funcție clarificatoare: *"eliberarea arhitecturii de profunzimea ornamentației, accentul pus pe funcțiile structurale, adoptarea soluțiilor concise și economice reprezintă aspectul pur material al procesului formal de care depinde valoarea practică a noii arhitecturi"*.⁴⁵

La începutul capitolului observăm avansul pe care Anglia l-a înregistrat în dezvoltarea industrială în primii ani ai secolului al XX-lea, dar după câteva decenii industria Germaniei iese din conul de umbră și, după cum afirma Argan, *"nu mai este monstrul mecanic care distruge spiritul dar nici noul spiritualism care sublimează materia. Este imaginea viitorului destin al lumii, orizontul unei civilizații care se simte liberă și sigură de sine ca antica civilizație elenă de care vorbeau poeții și filozofii"*.⁴⁶ În sprijinul acestei afirmații Argan îi compară pe vechii greci care divinizau corpul fizic cu noua civilizație care divinizează *"corpul"* social, în timp ce munca este secretul noii frumuseți, așa cum exercițiul fizic era secretul celei grecești.

Am considerat necesară prezentarea acestor direcții urmate de Gropius deoarece ele s-au reflectat în studiile sale urbanistice sau în tipologiile locuințelor și în planimetriile lor. Între anii 1920-1923 studiile

⁴³ Idem, p.47.

⁴⁴ Walter Gropius, *The New Architecture and the Bauhaus*, The MIT Press, Massachusetts, 1965, p.34.

⁴⁵ Idem, p.23.

⁴⁶ Giulio Carlo Argan, *Walter Gropius și Bauhaus-ul*, Editura Meridiane, București, 1976, p.91.

realizate la Bauhaus au urmărit *"agregarea în serie a unităților spațiale grație unui ritm extensiv care merge de la elementul prefabricat la casă și de la aceasta la comunitate, urmărind devenirea și complicarea organizării și funcției sociale"*.⁴⁷ Așadar, problema caracterului social al arhitecturii capătă importanță și noi perspective.

Primul demers al lui Gropius în domeniul urbanistic și primul pas pe care acesta l-a făcut către viitoarele studii legate de locuințele tip s-a materializat în **cele patru case pentru directorul și profesorii de la școala Bauhaus** din Dessau. (fig. 29) Acest complex de case – format dintr-o casă individuală și trei case cuplate - a fost început în anul 1925 și finalizat după un an de zile, într-o zonă împădurită și învecinată cu clădirea Bauhaus. Din păcate, în anul 1945, casele au fost distruse în timpul războiului și doar o parte din cele cuplate au fost reconstruite: casa Feninger în anul 1994, casa Kandinsky/ Klee în anul 2000 și casa Muche/ Schelemer în anul 2002.⁴⁸ (fig. 30, 31) Casele reflectă cu claritate stilul lui Gropius, observat de Argan, *"pătruns de obsesia rigorii, de abstracție formală; proiecte clare, planuri perfecte, structuri desenate pentru o tramă rectangulară ideală a spațiului"*.⁴⁹ Forma exterioară a clădirilor, organizarea camerelor în funcție de utilizările lor și a surselor de lumină, precum și prezența dulapurilor și rafturilor încastate, sunt elemente caracteristice arhitecturii lui Gropius.

Volumetria și planimetria acestor case demonstrează viziunea lui Gropius asupra locuirii, o abordare cu totul nouă. După cum chiar acesta afirma: *"Organismul unei case evoluează din evenimentele care au precedat-o. La o casă, funcțiunile sale - trăitul, dormitul, mâncatul, gătitul, spălatul - sunt cele care, în mod inevitabil, conferă o formă designului construcției. Designul nu există în sau pentru sine, ci ia naștere din natura construcției, din funcția pe care o va îndeplini."*⁵⁰ În

⁴⁷ Idem, p.110.

⁴⁸https://fr.wikiarquitectura.com/index.php/Maison_des_ma%C3%AAtres_de_la_Bauhaus

⁴⁹ Giulio Carlo Argan, *Walter Gropius și Bauhaus-ul*, Editura Meridiane, București, 1976, p.112.

⁵⁰ Traducerea noastră: *"the organism of a house evolves from the course of events that have predated it. In a house it is the functions of living, sleeping, bathing, cooking, eating that inevitably give the whole design of the house its form... the*

mod special, în casa directorului observăm o serie de elemente demne de luat în seamă din perspectiva studiului: prezența camerelor de baie, a spălătoriei, noi configurații pentru dressinguri, surse de apă caldă atât la parter, cât și la etaj sau inovații în domeniul mobilierului. La nivelul parterului, camera de baie – cu lavoar și cadă - era prevăzută cu două intrări: una reprezenta legătura directă cu unul dintre dormitoare, iar cealaltă, cu un oficiu ce putea fi accesat din holul principal. De remarcat faptul că încăperea closetului rămâne izolată (tendință europeană pe care o vom mai întâlni), dar în legătură cu baia la parter, în timp ce la etaj toate obiectele băii le regăsim în aceeași încăpere. (fig. 32)

Cele trei case cuplate au aceeași distribuție atât la parter (cameră de zi, birou, bucătărie, baie și scară), cât și la etaj (atelier de lucru, două dormitoare mici și unul mare, și baie). "*Baia*" parterului se materializa într-o cameră de closet izolată și în prezența unui lavoar între bucătărie și camera de zi, în timp ce la etaj, suprapuse peste aceste spații, regăsim camera de closet și o cameră de baie prevăzută, de data aceasta, cu lavoar și cadă. (fig. 33)

Studiile urbanistice și cele asupra locuințelor minimale tip au continuat să fie o preocupare pentru Gropius, materializându-se în **cartierul Dessau-Torten** din Dessau. (fig. 34) Realizat între anii 1926 și 1928 în trei etape de construcție, cartierul cuprindea 314 case de tip terasă, cu suprafețe cuprinse între 57-75mp în funcție de tipul de casă, pe loturi de 350-400mp. Suprafața permitea practicarea agriculturii sau creșterea animalelor de mici dimensiuni, constituind un sprijin în obținerea mijloacelor de trai. Un element-cheie pentru Gropius a fost raționalizarea tuturor proceselor de construcție pentru a putea atinge cel mai important obiectiv, cel de reducere a costurilor.⁵¹ Proiectul a fost conceput pentru a crea spații de locuit accesibile pentru populația al cărei indice demografic era în continuă creștere. Lipsa de locuințe la prețuri accesibile a fost exacerbată și de o stagnare a activității de construcții din timpul Primului Război Mondial și astfel, sub premiza «lumină, aer și soare», intenția a fost de a construi locuințe la prețuri accesibile pentru mase.

design is not there for its own sake, it arises alone from the nature of the building, from the function it should fulfil." <http://www.meisterhaeuser.de/en/history.html>

⁵¹ <http://bauhaus-online.de/en/atlas/werke/dessau-toerten-housing-estate>

Astfel, case cu volumetrii clare, grupate de la patru la doisprezece unități, au fost înșiruite parțial în rază și parțial concentrice în jurul unui centru comercial, în timp ce fațadele erau împărțite de ferestre bandă orizontale sau verticale. Din păcate, proiectul nu s-a bucurat de succes, fiind rezultatul nevoii de obținere a unor costuri reduse, și, la scurt timp după finalizarea lui, au apărut defecte de proiectare sau intenții ale proprietarilor de a face modificări. Nici mobilierul conceput special în atelierele Bauhaus pentru acest proiect nu și-a găsit cumpărători.⁵²

Cu toate acestea, am considerat necesar să mă opresc asupra ansamblului proiectat de Gropius la Dessau deoarece face parte dintre primele studii tipologice de locuințe minimale de la începutul secolului al XX-lea, cu atât mai mult cu cât soluțiile abordate mi-au atras atenția în ceea ce privește rezolvarea problemei camerei de baie.

În partiul celor două exemple de locuințe tip prezentate observăm o distribuție simplă și corentă a funcțiunilor: spațiile de zi - bucătăria și camera de zi – la parter, iar cele de noapte – dormitoarele – la etaj. Însă, în ceea ce privește camera de baie și obiectele ei caracteristice abordarea pare mai degrabă atipică. În ambele exemple prezentate, la nivelul parterului, ne atrage atenția izolarea camerei closetului ce pare să fie mai degrabă o anexă a casei; acest fapt rezultă nu numai din poziția camerei față de celelalte spații, dar și din modul în care este accesată, din exteriorul casei. O altă caracteristică valabilă celor două exemple este prezența lavoarului într-un spațiu pe care îl putem defini mai degrabă ca oficiu. Din perspectiva spațiului băii, la nivelul etajului cele două locuințe nu se mai aseamănă, ci, dimpotrivă: în cazul primului exemplu nu mai întâlnim o astfel de funcțiune, iar în cel de-al doilea exemplu camera de baie dotată cu lavoar și cadă deservește cele trei dormitoare, fiind accesată din hol. (fig. 35, 36)

Pentru a înțelege mai bine evoluția spațiului băii în arhitectura locuințelor lui Gropius am ales prezentarea **casei Gropius din Lincoln, Massachusetts**, realizată în anul 1938, fiind prima sa lucrare arhitecturală din SUA. (fig. 37) Locuința realizată de Gropius a constituit un adevărat fenomen, fiind proiectată urmărind în detaliu principiile

⁵² <http://www.bauhaus-dessau.de/toerten-estate.html>

școlii Bauhaus. Gropius a conceput și planificat casa pentru a conferi maximum de eficiență și simplitate.

Încadrată armonios în peisajul înconjurător, construcția a folosit și îmbinat coerent materialele tipice arhitecturii locale (lemn, cărămidă sau fieldstone – un fel de rocă metamorfică de tipul gresiei) cu materiale industriale (blocuri de sticlă – tip nevada, plăci de ipsos cu proprietăți acustice, elemente de oțel sau balustrade de crom). Analizând planurile locuinței observăm o distribuție sistematică și extrem de funcțională a spațiilor: la nivelul parterului bucătăria cu oficiu în legătură cu locul de luat masa, camera de zi și atelierul, tuturor acestora corespunzându-le un grup sanitar dotat cu lavoar și closet, și aceeași bucătărie în legătură directă cu un dormitor de serviciu, căruia îi corespundea o baie prevăzută cu lavoar, closet și o cadă de mici dimensiuni.⁵³ La etaj din nou constatăm logica și funcționalitatea partiului: celor trei camere de dormit – matrimonială, de oaspeți și a copiilor (permitea posibilitatea împărțirii în două) – le corespundeau două băi. În cazul băii matrimoniale remarcăm pentru prima dată la Gropius anfilada dormitor, dressing, baie, accesul din hol făcându-se chiar prin dressing. Camera de baie matrimonială este dotată cu lavoar, closet, cadă, toate elementele fiind reunite în cadrul aceleiași spațiu, fără a izola camera closetului, așa cum am observat în cadrul proiectelor pe care le-am prezentat anterior. Deși în planul etajului în baia matrimonială apare un singur lavoar, din imaginile existente observăm că au fost montate două lavoare care să deservească acest spațiu. Celorlalte dormitoare le corespundea o altă baie, dotată cu lavoar, closet și cadă, ce putea fi accesată din holul etajului. Toate băile locuinței au fost poziționate în colțul de nord-vest al casei și toate utilizau aceeași coloană de instalații pentru o eficiență maximă. (fig. 38)

Putem afirma despre camerele de baie din locuința lui Gropius că sunt expresia fidelă a modelului de gândire modernist, iar schimbările legate de numărul acestora în locuință, cât și modul în care acestea se relaționează cu celelate spații, le putem pune pe seama influenței arhitecturii americane (după cum am văzut la camerele de baie din locuințele lui Wright). Citatul lui Gropius de la începutul acestui capitol este perfect valabil în proiectarea camerelor sale de baie, care se

⁵³<http://www.historicnewengland.org/historicproperties/homes/Gropius%20House>

bucură în interiorul lor de aer proaspăt, lumină naturală și soare. Camerele sale de baie nu primesc o ornamentație bogată, ci se rezumă la un design precis și simplu, cu o perfectă funcționare a fiecărui element pentru a satisface cerințele utilizatorului, dar cu atenție la detalii (de exemplu lavoarele cu schelet metalic sau micile nișe prevăzute pentru diverse obiecte specifice băii). Astfel, fiecare baie este mobilată în mod diferit în funcție de utilizatorii căreia i se adresează. Băile locuinței din Lincoln ne demonstrează cum estetica industrială a școlii Bauhaus se poate contopi într-o unitate. Consistența linoleumului negru, elementele de metal, plăcile ceramice albe de pe pereți sau suprafețele curbe ale obiectelor sanitare conduc către o încăpere pe cât de funcțională, pe atât de confortabilă și potrivită funcțiunii.⁵⁴ Se cuvine, totuși, să remarcăm diferența de ambianță dintre băile lui Wright și cele ale lui Gropius, datorată în mare măsură materialelor folosite de cei doi arhitecți în amenajarea camerelor de baie. Astfel, Gropius rămâne fidel influențelor europene și, după cum vom vedea, băile lui ar putea fi comparate cu cele ale lui Corbusier din acest punct de vedere.

3.8. Gerrit Rietveld: casa Rietvelt-Schroder, Utrecht, Olanda (1924)

Casa Rietvelt Schroder, al cărei nume vine de la numele arhitectului Gerrit Rietvelt și al beneficiarei Truus Schroder, a fost construită în anul 1924 în Utrecht, fiind primul exemplu de arhitectură transformabilă de interior și cea mai inovatoare clădire în acel moment din Europa.⁵⁵ Planul flexibil al casei Rietvelt Schroder a fost motivul principal pentru care am inclus-o în studiul de față. Considerată o locuință experiment, construcția a pus în practică principiile curentului De Stijl, ce avea la bază ordinea și armonia spirituală prin simplificarea compozițiilor vizuale la linii sau forme orizontale și verticale și folosirea exclusivă a culorilor primare: roșu, galben și albastru – exceptând albul și negru. (fig. 39)

⁵⁴ <http://architalk-tlarson.blogspot.ro/2014/06/the-bath-from-functional-to-fantastic.html>

⁵⁵ Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press; 2001, p.97.

Planimetria casei este simplă și se încadrează într-o formă rectangulară ce are în centru o scară care leagă cele două niveluri ale casei, și un șemineu. În acest fel toate funcțiunile, atât la nivelul parterului, cât și la cel al etajului, sunt dispuse concentric față de acest nucleu. Locuința dispune de un grup sanitar dotat cu lavoar și closet la parter, în timp ce la etaj cele trei dormitoare sunt conectate la două încăperi, care împreună funcționează ca o cameră de baie. Una dintre aceste două încăperi găzduiește un lavoar și un closet, după modelul grupului sanitar de la parter, iar cea de-a doua este destinată doar căzii.

Pe lângă această divizare a camerei de baie, pe care, după cum vom vedea, o vom mai întâlni în locuințele europene, ne atrage atenția planului etajului. Aici, compartimentarea spațiilor devine flexibilă prin prezența pereților glisanți, care delimitează funcțiunile, și singurele volume fixe sunt ale scării și ale băii. Astfel, întregul plan poate fi transformat într-un singur spațiu generos și continuu, iar încăperea în care este cada se deschide către acest spațiu. Grupul sanitar este singurul care își păstrează intimitatea și nu se deschide, demonstrând, ca și în cazul exemplului anterior, că oricât de modernistă ar fi fost abordarea arhitecturală, acest spațiu trebuia să își păstreze caracterul privat. (fig. 40)

3.9. Pierre Chareau, Maison de Verre, Paris, Franța (1928-1931)

*"Arhitectura este o artă socială.(...)Arhitectul poate crea doar dacă ascultă și înțelege vocile a milioane de oameni, dacă el suferă ca și ei, dacă luptă alături de ei pentru a-i salva. El folosește fierul pe care ei l-au prelucrat, el îi îndrumă spre viitor pentru că el știe ce aparține trecutului."*⁵⁶

⁵⁶Traducerea

noastră: "L'Architecture est un art social. [...]L'architecte ne peut créer que s'il écoute et que s'il comprend la voix de millions d'hommes, que s'il souffre de leurs souffrances, que s'il lutte avec eux pour les en délivrer. Il emploie le fer qu'ils ont forgé, il les guide vers l'avenir parce qu'il sait ce qui appartient au passé." Pierre Chareau, "La Maison de Verre", Le point, II, Colmar, mai 1937, p.51. <http://www.numistral.fr/ark:/12148/bpt6k6102054m/f17.texte>

Pierre Chareau (1883-1950) a reprezentat, cu siguranță, una dintre cele mai interesante și semnificative personalități ale Mișcării Moderne de la începutul secolului al XX-lea. Deși, în mod paradoxal, în primele decenii lucrările sale au rămas în umbră, nefiind cunoscute publicului larg, începând cu anii 1960 acestea au fost redescoperite, făcând obiect de studiu pentru numeroși arhitecți și istorici de arhitectură, în timp ce cea mai importantă lucrare a sa, *Maison de Verre*, a devenit un loc de pelerinaj, un fel de Mecca pentru designerii contemporani.⁵⁷ Totodată, interioarele pe care le-a realizat și preocupările din domeniul amenajărilor interioare pot fi comparate cu cele ale contemporanilor săi, Frank Lloyd Wright sau Le Corbusier⁵⁸, dar studiile detaliate legate de opera lui Chareau au apărut de abia în anii 1980.

Interesul pe care Chareau l-a manifestat pentru camerele de baie, și nu doar pentru simpla lor prezență, ci mai cu seamă pentru atmosfera pe care reușea să o creeze în interiorul acestor spații, ne este oglindit încă din anul 1920. În cadrul expoziției *Salon D'Automne* de la Paris, Chareau prezintă imagini cu interioare și mobilier create pentru un dormitor și o baie aparținând apartamentului lui Madeleine și Edmond Fleg de pe Quai aux Fleurs din Paris, toate acestea primind numeroase aprecieri din partea criticilor. Pentru camera de baie ne atrage atenția cromatică spectaculoasă și atipică folosită (albul fiind, mai degrabă, caracteristic Mișcării Moderne), multitudinea de detalii interesante prezente, modul în care fiecare obiect sanitar sau corp de mobilier (cada, dușul, lavoarul, masa de toaletă etc.) se integrează și se adaptează spațiului sau finisajele deosebite, precum mozaicul ce acoperea o parte din pereți și din pardoseală.

Cea mai importantă lucrare a lui Pierre Chareau rămâne *Maison de Verre*⁵⁹ (Casa de sticlă), realizată între anii 1928 și 1931 la Paris, o clădire pe trei etaje aparținând medicului Jean Dalsace, cu o fațadă

⁵⁷ Brian Brace Taylor, *Pierre Chareau, Designer and Architect*, Taschen, Köln, 1998, p. 6.

⁵⁸ Alături de Corbusier a fost unul dintre membrii fondatori ai seriei de congrese CIAM, *Congrès international d'architecture moderne*.

⁵⁹ Construcția a fost coordonată de Pierre Chareau în calitate de arhitect și designer și a beneficiat de colaborarea meșteșugarului specializat în prelucrarea fierului Louis Dalbet și a arhitectului Bernard Bijvoet.

construită complet din sticlă (mai precis din cărămizi tip Nevada), de unde și originea numelui. (fig. 41) Analizând această construcție în zilele noastre se naște un paradox și, în mod firesc, ne întrebăm cum de o astfel de clădire a putut fi în același timp clasică, dar și revoluționară pentru prima jumătate a secolului al XX-lea.⁶⁰ Această idee este susținută și de comparația dintre lucrarea lui Chareau cu celelalte lucrări de arhitectură aparținând acelei perioade. Așadar, după cum vom vedea, elementele inovatoare (uneori cu accente burgheze) folosite de Chareau pentru crearea interioarelor sale sau a pieselor de mobilier atent studiate, ne fac să conștientizăm diferența majoră față de alte lucrări de la începutul secolului al XX-lea, dar, mai ales, subliniază raționalitatea și atemporalitatea lor.⁶¹ Totodată să amintim și observația lui Kenneth Frampton conform căreia această construcție poate fi considerată *"o mare piesă de mobilier"*⁶², de unde s-a născut și întrebarea dacă Maison de Verre poate fi înțeleasă precum o locuință în adevăratul sens al cuvântului sau, mai degrabă, ca o piesă de mobilier.

Studiul acestei clădiri este fascinant, iar atitudinea vizionară a lui Chareau este lesne de remarcat în fiecare spațiu și detaliu al casei, dar, pentru tema de față, mă voi opri asupra preocupărilor lui pentru rezolvarea camerelor de baie, care sunt caracterizate de aceleași attribute, ba chiar aș afirma că inovațiile prezente aici sunt *"înaintea timpului lor"*. Din parcurgerea rapidă a celor trei planuri observăm că primul nivel, al parterului, este dedicat complet funcțiunii medicale și spațiilor necesare activității beneficiarului, în timp ce următoarele două etaje au caracter privat, alcătuind spațiul locuinței.

Obsesia pentru curățenia corporală, trăsătură caracteristică a Mișcării Moderne, este evidentă la Maison de Verre. La prima vedere, planul celui de-al doilea nivel, cel dedicat zonei de noapte,⁶³ ne atrage atenția prin multitudinea de spații dedicate curățeniei corporale asociate camerelor de dormit, dar nu numai acestora. (fig. 44) Urmărind mai atent planul observăm diversitatea tipologiilor de camere

⁶⁰ Brian Brace Taylor, *Pierre Chareau, Designer and Architect*, Taschen, Koln, 1998, p. 17.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Kenneth Frampton, *"Maison de Verre"*, Perspecta 12, *The Yale Architectural Journal*, 1969.

⁶³ Primul nivel, zona de zi a locuinței, este lipsit de spații dedicate îngrijirii corporale.

de baie sau, mai bine spus, de zone destinate activităților specifice de îngrijire a corpului, pentru că nu pe toate le putem considera camere de baie. După cum era și firesc, dormitorul matrimonial se bucura de cea mai complexă baie dintre toate (cu nu mai puțin de cinci accese), atât prin gradul de detaliere a elementelor ce o alcătuiau, cât și prin dimensiunile ei fizice. Atenția care era acordată activităților de îngrijire corporală reiese din suprafața impresionantă a camerei de baie care o depășește pe cea a dormitorului, iar coerența zonificării funcțiunilor și separarea lor le descifrăm cu ușurință. Astfel, distingem trei zone: prima include cada, dușul, unul dintre lavoare și dressingul, cea de-a doua, bideul și al doilea lavoar, și cea de-a treia, o încăpere complet izolată cu acces separat, un al treilea lavoar și closetul. Izolarea camerei closetului, după cum vom vedea, rămâne o caracteristică a arhitecturii moderne franceze până aproape de zilele noastre. Așadar, simpla prezență a celor trei lavoare care deserveau doar dormitorul matrimonial subliniază observația conform căreia casele moderniştilor aveau mai degrabă aspect de spital.⁶⁴ Interesantă este relația dintre cadă și duș care, deși poziționate în apropiere, își pot asigura intimitatea în caz de nevoie prin deschiderea a două ecrane de tablă perforată. Una dintre caracteristicile acestei camere de baie este folosirea dulapurilor multifuncționale din duraluminiu care despart zonele funcționale descrise mai sus și asigură intimitate. Pe lângă cel longitudinal, în zona primului lavoar observăm prezența unui dulap din duraluminiu, care conferă ingenios cinci posibilități de mișcare – complet deschis sau complet închis; ușile lui glisează pe o șină, făcând posibilă folosirea unor sertare suprapuse, care la rândul lor glisează. (fig. 42 a, b)

Pentru că aminteam mai sus de precizia detaliilor care asigurau funcționarea camerei de baie să remarcăm prezența, dar și designul de obiect, al umerășelor de metal prevăzute pentru haine pe o șină în continuarea unuia dintre panourile de duraluminiu. (fig. 46)

Casa dezvăluie spații în interiorul altor spații create cu ajutorul unor elemente mobile, caracteristice arhitecturii lui Chareau. Astfel de exemple sunt zonele ce cuprind lavoarul și bideul, obiecte sanitare

⁶⁴<http://www.treehugger.com/bathroom-design/why-am-i-building-such-weird-bathroom.html>

prezente atât în dormitoare, cât și în cel destinat personalului de serviciu al casei (de remarcat că din nou bideul este indispensabil). Cu siguranță că inspirația acestora se găsește în paravanele clasice burgheze în spatele cărora oamenii se dezbrăcau sau se îmbrăcau, dar în acest caz lucrurile au mers mult mai departe. (fig. 43 a, b, 45 c) Prezența ecranelor din tablă perforată și posibilitatea facilă de a le glisa pe șine în funcție de nevoie, transformă spațiul dormitorului într-o manieră eficientă, subtilă și, de ce nu, teatrală. Un simplu gest oferă utilitate și poezie unui spațiu precum cel al dormitorului.⁶⁵ Compartimentarea realizată prin folosirea transparenței nu reușește să dividă spațiul în totalitate. Ingeniozitatea acestor panouri, ca și alte elemente surprinzătoare din metal folosite la Maison de Verre, au fost rezultatul colaborării cu meșteșugarul Louis Dalbet, confirmând astfel credința lui Chareau: *"Numai imaginile noi excită emoțiile noastre!"* (*"Only new images excite our emotions!"*).⁶⁶

În aceeași categorie, a elementelor inovatoare și vizionare create de Chareau, se integrează perfect corpurile metalice, cu rafturi destinate cărților poziționate în vecinătatea căzii, ce deservea una dintre camerele copiilor. Prezența cărților aici și asocierea lecturii cu actul îmbăierii ne duce cu gândul la ritualurile Greciei Antice, dar și la tendințele contemporane ale camerelor de baie, pe care le vom dezvolta în capitolele viitoare. Din nou finisajul de tablă perforată, folosit în fabricarea ușilor, oferă posibilitatea închiderii spațiului atunci când nu este folosit și devine un paravan. Grijă pentru fiecare detaliu este încă o dată dovedită de proiectarea acestui element, unde nimic nu pare să fie la întâmplare: în scheletul metalic sunt integrate rafturi de sticlă prevăzute cu laterale, iar în spatele rafturilor a fost aleasă sticla translucidă securizată, care să poată oferi atât intimitate activității de îmbăiere, cât și protecție cărților. (fig. 45 a, b)

În completarea spațiilor descrise mai sus, planul celui de-al doilea nivel prevede o cameră de baie destinată oaspeților, echipată complet - lavoar, cadă, duș, bideu, de data aceasta fără să mai despartă funcțiunea closetului într-o încăpere separată, dar și o cameră de closet

⁶⁵ Brian Brace Taylor, *Pierre Chareau, Designer and Architect*, Taschen, Köln, 1998, p. 147.

⁶⁶ Idem, p.33.

de mici dimensiuni în vecinătatea scării destinată, cel mai probabil, copiilor. Acestea din urmă fiind singurele spații care nu se aflau în directă legătură cu niciunul dintre dormitoare.

3.10. Le Corbusier: Villa Savoye, Poissy, Franța (1929-1931); Mașina de locuit – Unite d'Habitation, Marseille, Franța (1947-1952)

Charles-Edouard Jeanneret-Gris sau Le Corbusier (1887-1965), pseudonim pe care l-a adoptat de-a lungul vieții, este unul dintre personajele principale ale arhitecturii moderne, unul dintre arhitecții⁶⁷ care prin bogata activitate desfășurată a influențat pentru mai multe decenii drumul arhitecturii secolului al XX-lea. Le Corbusier, membru fondator al Congresului Internațional de Arhitectură Modernă (CIAM)⁶⁸, alături de alți douăzeci și cinci de arhitecți, a avut ca obiectiv în cadrul acestui forum relaționarea arhitecturii cu sistemul economic din acel moment, încercând să creeze condițiile favorabile introducerii raționalizării, standardizării și industrializării în dezvoltarea urbană.⁶⁹ Latura sa de teoretician și promotor al Purism-ului și al conceptului de arhitectură adaptată proporțiilor și nevoilor firești ale corpului uman a jucat un rol important în conceperea spațiilor sale interioare. Corbusier și-a imaginat și a proiectat locuințele conform teoriei sale, în care casa trebuia să fie *"o mașină de locuit"*: *"O casă trebuie să îndeplinească două scopuri. În primul rând este o mașină de locuit, adică o mașină care să ne ofere un sprijin eficient în realizarea muncii noastre, o mașină harnică și de ajutor care să satisfacă toate nevoile noastre fizice: confortul. Dar, ar trebui să fie, totodată, un loc propice pentru meditație și, nu în ultimul rând, un loc frumos care să aducă mult dorita*

⁶⁷Alături de Ludwig Mies van der Rohe (1886 – 1969) sau Walter Gropius (1883 - 1969).

⁶⁸Congresul internațional de arhitectură modernă, conform originalului din limba franceză, *Congrès International d'Architecture Moderne* (cunoscut și sub acronimul CIAM, sau sub forma sa din limba engleză, International Congress of Modern Architecture), a fost un forum mondial al arhitecților, fondat în 1928 și dezmembrat în 1959, care a constat într-o serie de unsprezece conferințe dedicate arhitecturii moderniste.

⁶⁹ Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press; 2001, p.168.

liniște pentru minte."⁷⁰ Astfel, toate inovațiile și transformările din domeniul industriei, trebuiau implementate și în locuințele oamenilor pentru obținerea unui mod de trai mai bun, mai sănătos.

Urmând tendințele proiectării de locuințe de la începutul secolului al XX-lea care urmăreau: pe de o parte, casa joasă, individuală sau destinată unui număr restrâns de familii și, pe de altă parte, propunerile pentru imobilele colective de mari dimensiuni, care corespundea mult mai bine idealurilor societății moderne,⁷¹ m-am oprit în cazul lucrărilor lui Le Corbusier la două exemple aparținând fiecăreia dintre cele două direcții. Pe lângă oportunitatea observării diversității soluțiilor de locuire, exemplele se dovedesc elocvente pentru a reliefa evoluția camerei de baie și, mai ales, demonstrează preocuparea lui Le Corbusier pentru rezolvarea acestui spațiu.

Din prima categorie de tipologie de locuire am ales **Villa Savoye**. (fig. 47) Planurile sale, adevărate capodopere ale clarității și rafinamentului, sunt încadrate într-o formă de pătrat și organizate în jurul unei rampe axiale, făcând aluzie la simetria vilelor clasice. Privind în secțiune locuința proiectată de Corbusier, putem sesiza că este de fapt o miniatură a orașului ideal închipuit de arhitect : mașini la parter, piano-nobile la primul etaj – spațiul de zi, acoperișul dedicat grădinii.⁷² Analizând planurile, observăm atenția la detaliile camerelor de baie și generozitatea suprafețelor de care se bucură în interiorul locuinței, caracteristici ce justifică alegerea acestui exemplu. (fig. 48) Ceea ce atrage atenția în interioarele lui Le Corbusier este predominanța albului pe majoritatea suprafețelor, opțiune ce poate fi justificată prin ideile arhitectului legate de nevoia de igienă și curățenie în locuințele oamenilor. Aceasta este explicația și pentru numărul mare de camere de baie și de obiecte sanitare prezente în această locuință.

⁷⁰ Traducerea noastră: *"A house has to fulfil two purposes. First it is a machine for living in, that is, a machine to provide us with efficient help for speed and accuracy in our work, a diligent and helpful machine which should satisfy all our physical needs: comfort. But it should also be a place conducive to meditation, and, lastly, a beautiful place, bringing much-needed tranquillity to the mind."* Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press; 2001, p.100.

⁷¹ Françoise Choay, *Urbanismul, utopii și realități*, Editura Paideia, 2002, p.40.

⁷² Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press; 2001, p.112.

În planul parterului, cele două dormitoare destinate servitorilor sunt prevăzute fiecare cu câte un lavoar, iar camera closetului are acces separat și deservește ambele dormitoare. Pe lângă camera spălătoriei, tot la parter remarcăm un alt dormitor destinat, de data aceasta, șoferului. Observăm o camera de baie corespunzătoare dormitorului complet echipată – lavoar, cadă, closet, bideu, prevăzută cu acces din interior. Impresionează suprafața băii, departe de a se încadra în standardele minimale ale acelor vremuri, precum și modul în care erau poziționate obiectele sanitare. Astfel, peretele de lângă cadă preia forma acesteia, devenind curb – soluție prezentă într-una dintre băile de la primul etaj (fig. 50), la fel ca și peretele încăperii în care este izolat closetul, formând un fel de până care conduce către interior.

Libertatea de care beneficiază interioarele băilor din Villa Savoye și elementele inovatoare inserate aici surprind chiar și în zilele noastre. Printre acestea se remarcă patul tip chaise-longue din baia dormitorului matrimonial, prezență datorată călătoriilor lui Le Corbusier și a impresiilor lăsate de băile turcești. (fig. 51, a, b, c) În acest caz, putem afirma că imaginea oferită de baia matrimonială nu este deloc străină de cea a unei băi contemporane. Băile lui Le Corbusier atrag atenția și datorită legăturilor pe care le au cu dormitoarele, de multe ori delimitarea dintre acestea fiind imprecisă, ceea ce creează impresia unei curgeri către spațiul de dormit. Camera de baie a dormitorului matrimonial exprimă perfect ideile de la începutul secolului al XX-lea, care sprijineau pasiunea pentru cultura corpului și credința platonică într-un echilibru între corp și psihic, fiind proiectată precum un altar spartan dedicat corpului, inundat de lumina binefăcătoare a soarelui.⁷³ O altă caracteristică a interioarele caselor lui Le Corbusier, care se regăsește în băile europene, este poziționarea closetului într-o încăpere separată. Nu în cele din urmă, trebuie remarcată prezența bideului, nelipsit în băile lui Le Corbusier, obiect care alături de automobil, avion sau mașina de scris, apare în prelegerile sale despre modernism din anii 1920 ;⁷⁴ mai târziu, cultura bideului va fi contestată.

Obiectele sanitare apărute în secolul al XX-lea, după cum am remarcat de-a lungul cercetării, au influențat operele de artă, reușind să

⁷³ Richard Weston, *Modernism*, Phaidon Press; 2001, p.115.

⁷⁴ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.109.

schimbe perspectiva din care era privită arta. La fel ca celelate arte, și, mai bine spus, mai presus decât toate celelate arte, arhitectura, prin latura ei funcțională, s-a bucurat din plin de răspândirea lor și a căutat noi semnificații în folosirea obiectelor sanitare. Prezența lavoarului cu picior din vecinătatea intrării în Villa Savoye este un bun exemplu și ne duce cu gândul la lucrarea dadaistă *Fontaine* a lui Marcel Duchamp din anul 1917, expusă cu mai mult de zece ani înainte de realizarea Villei Savoye. (fig. 49) Ceea ce atrage atenția în acest caz este faptul că lavoarul, pe lângă rolul lui funcțional – un obiect pe care îl aveai la îndemână la intrarea în casă pentru spălarea mâinilor, era expus precum un obiect de artă. Astfel, de la obiectele sanitare care erau mereu ascunse în locuințe, acum, ele sunt percepute ca obiecte frumoase ce trebuie să fie arătate. De sine stătător și izolat de contextul lui obișnuit al camerelor de baie, lavoarul ar putea să ne amintească de cristelnița de botez. În acest caz, funcționează precum un obiect sacru, ce oferă în mod simbolic purificare celor care intră în casă.⁷⁵ E firesc să ne întrebăm în zilele noastre, după criza pandemiei de coronavirus, dacă nu este, pe lângă o piesă inspirată de design, și un imbold necesar de a ne spăla pe mâini înainte de a atinge ceva atunci când intrăm în casă. Pentru Duchamp, urinarul a devenit artă pentru că el l-a declarat astfel. Pentru noi, lavoarul lui Corbusier ar putea fi o resurrecție semnificativă a unei piese sanitare aparent funcționale, aproape invizibile, care salvează vieți, dar care este încă un lux inimaginabil pentru o mare parte a lumii.⁷⁶

Cea de a doua categorie de tipologie de locuire proiectată de Le Corbusier oferă pentru studiul de față o perspectivă diversă asupra camerelor de baie. Putem afirma că evenimentul care a marcat domeniul locuinței colective la mijlocul secolului al XX-lea l-a reprezentat imobilul **Unite d'Habitation** al lui Le Corbusier. (fig. 52) Clădirea este considerată cea mai semnificativă și inovatoare contribuție pe care a adus-o Le Corbusier în domeniul locuințelor colective, oferind o soluție universală, mai ales, în contextul crizei locuinței de după cel de-al Doilea Război Mondial. Preocupările sale îndelungi în proiectarea unui astfel de imobil sunt dovedite de afirmația

⁷⁵ Idem, p.115.

⁷⁶ <https://www.ft.com/content/bf4c704a-8fb3-11ea-9b25-c36e3584cda8>

arhitectului: *"Aceasta este clădirea pe care am vrut să o construiesc de acum douăzeci și cinci de ani."*⁷⁷ Importanța acestei clădiri în istoria locuirii, precum și numeroasele controverse pe care le-a stârnit au constituit unele dintre motivele pentru care am ales să fac referire la ea în cadrul cercetării.

După cum am susținut deja anterior și după cum afirma Stanislaus von Moos, inspirația clădirii a avut la origine idea Falansterului, acel *"Versailles pentru oameni"*, propus de Charles Fourier la începutul secolului al XIX-lea, fapt recunoscut chiar și de Le Corbusier.⁷⁸ Construcția reia în mod evident principiile fourieriste: adăpostea același număr de familii (1500-2000 de persoane), oferea servicii colective, continua preocupările pentru rezolvarea aspectelor de igienă corporală, fiind o versiune modernizată, marcată de progresul tehnologic (aparitia betonului armat sau a ascensorului – fapt ce a permis înlocuirea orizontalității falansterului cu verticalitatea celor șaptesprezece niveluri).⁷⁹

În linii mari, imobilul este un paralelipiped cu lungimea de 137m, lățimea de 25m, înălțimea de 50m, care adăpostește 337 apartamente echipate și parțial mobilate, separate între ele prin *"străzi interioare"*. Ceea ce este interesant în cazul acestei construcții, care poate să adăpostească aproximativ 1600 de persoane, este diversitatea de apartamente care pornește de la locuințe de o cameră destinate unei singure persoane, la locuințe tip duplex pentru 6 persoane.⁸⁰ Proporțiile acestei *"Cité Radieuse"* au fost calculate cu *"Modulor"*, un sistem inventat și publicat în 1950 de același arhitect, care măsoară raportul între locuitori și spațiul de locuit, bazat pe secțiunea de aur a siluetei umane. Pornind de la ideea că secțiunea de aur se regăsește în proporțiile siluetei umane, acesta a raportat între ele părțile succesive ale corpului, de aici rezultând dimensiuni standard pentru anumite corpuri de mobilier. Le Corbusier și-a dat seama de importanța

⁷⁷Traducerea noastră: *"This is the building I have wanted to build for twenty-five years."* Dennis Sharp, *Twentieth-Century Classics (Architecture 3s)*, Walter Gropius, Le Corbusier, Louis I. Kahn, Phaidon, 1999.

⁷⁸ Stanislaus von Moos, *Le Corbusier: Elements of a Synthesis*, Cambridge Mass, Londra, 1979, p.51.

⁷⁹ Francoise Choay, *Urbanismul, utopii și realități*, Editura Paideia, 2002, p.40.

⁸⁰ Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, 1975, p.175.

dimensiunilor umane pentru crearea unui mobilier confortabil și sănătos, principiile ergonomice fiind tot mai folosite în prezent pentru ameliorarea condițiilor și ambianței la locul de muncă ori în propriul cămin.

Apartamentele clădirii de la Marseille prezentau o serie de inovații funcționale, printre care un joc de spații realizat cu ajutorul supanțelor, rezultând camere de zi cu înălțimi duble, bucătării anexate spațiilor de zi sau dormitoare matrimoniale deschise către acestea. Observăm că spațiile de baie erau prevăzute în zona de noapte din vecinătatea dormitoarelor, dispunând de suprafețe minimale. Trebuie remarcată legătura directă dintre dormitorul matrimonial și baia complet echipată – lavoar, closet și cadă, legătură care nu se păstrează și în cazul dormitoarelor pentru copii. Aici, pentru fiecare dintre obiectele sanitare se prevede un alt spațiu. Lavoarele le găsim în ambele camere de copii, iar closetul și dușul dispun de încăperi separate, cel mai probabil pentru a fi folosite și de către alți utilizatori. Este posibil ca această dispunere în camere diferite să fie o reminescentă a secolului trecut, când pentru locuințele europene era firesc să nu întâlnim băi mobilate complet, așa cum se întâmpla în America. (fig. 53)

Fiecare dintre exemplele de mai sus au fost alese deoarece reprezintă lucrări care aparțin unor arhitecți importanți ce au marcat această perioadă și care, prin contribuția lor, au reușit să schimbe perspectiva din care a fost privită locuirea și arhitectura modernă la început de secol al XX-lea. Este vorba de exemple concludente care ilustrează evoluția locuinței și, în special, a camerei de baie în primele decenii ale secolului. Totodată, am continuat paralelismul dintre continentul nord-american și cel european pentru a evidenția o dată în plus diferențele de rezolvare funcțională și spațială, influențate de diverși factori. În cazul locuințelor lui Wright, pe care le consider remarcabile pentru începutul secolului al XX-lea și extrem de actuale, am selectat lucrări din perioade diferite tocmai pentru a demonstra continua dezvoltare a încăperilor sanitare, atât din punct de vedere cantitativ, dar mai ales calitativ. Interesul pe care Wright l-a acordat detaliilor se poate observa și în aceste încăperi, rezultând camere de

baie personalizate. Philip Johnson, prin lucrarea sa *Glass House*, a reușit să se demarce de abordarea curentă în privința locuinței din acel moment și, totuși, să rămână conservator în problema intimității camerei de baie. Studiile urbanistice și locuințele minimale tip de la Dessau, Germania, alături de locuința din Lincoln, SUA, reușesc să demonstreze modul în care camera de baie s-a schimbat în arhitectura interioarelor lui Walter Gropius. De la influențele europene cu o singură cameră de baie pe nivel și cu o încăpere separată destinată closetului, după un deceniu, locuințele lui Gropius, grație influențelor americane, beneficiază de numeroase camere de baie, fiecare dintre ele echipate în funcție de utilizatorii ei. În ceea ce privește casa Rietveld Schroder, mi-a atras atenția caracterul ei inovator de transformare a spațiului și, mai ales, faptul că încăperea băii participa la această metamorfoză. Descrierea camerelor de baie proiectate de Pierre Chareau și, mai cu seamă, cele din locuința Maison de Verre a fost cea mai clară demonstrație a importanței camerei de baie moderniste și a preocupărilor intense în acest domeniu. Deși, din punct de vedere al gradului ridicat de ingeniozitate al elementelor folosite, poate fi considerat un exemplu izolat greu de egalat, coerența funcțională a spațiilor și a activităților specifice camerelor de baie urmează exemplul altor lucrări din aceeași perioadă. Cât despre lucrările arhitectului francez Le Corbusier, argumentele devin din ce în ce mai evidente. Atenția acordată de acesta problemelor de igienă se oglindește perfect în arhitectura proiectelor sale destinate locuirii, atât individuale, cât și colective. Încăperile cu funcțiunea de baie din Villa Savoye și, cu precădere, modul în care au fost concepute în relația lor cu celelate spații ale locuinței, pot rivaliza oricând cu locuințele contemporane. Nu în cele din urmă, imobilul *Unite d'Habitation*, considerat cel care a revoluționat arhitectura locuințelor colective, se remarcă prin prezența dotărilor sanitare, chiar dacă sunt găzduite de spații minimale.

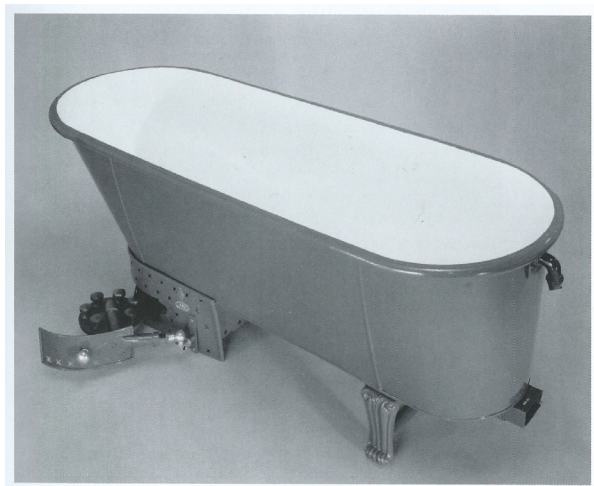

fig. 1, 2 - Cadă prevăzută cu sistem de încălzire cu gaz, G. Shrewsbury, Londra (1885); *Fountain*, Marcel Duchamp (1917)

fig. 3 - Baie engleză (1901)

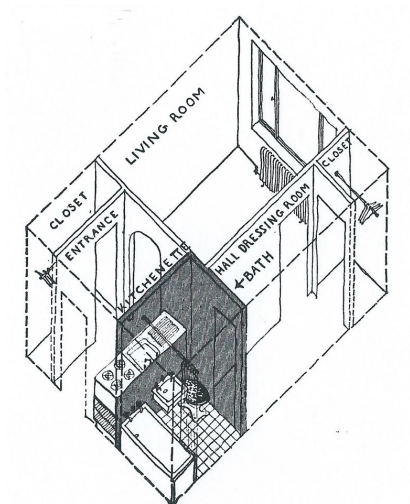
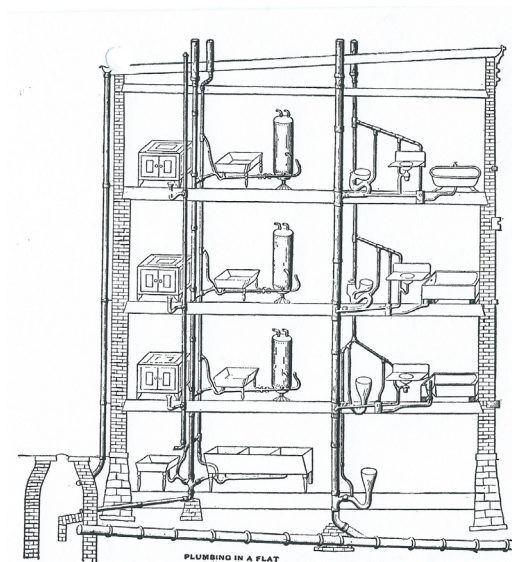

fig. 5, 6 - Exemplu de apartament cu o cameră – bucătăria și baia alăturate (1930),
sus ; Exemple de apartamente prevăzute cu instalații (1891) – cada poziționată de-a
lungul peretelui cu instalații, jos

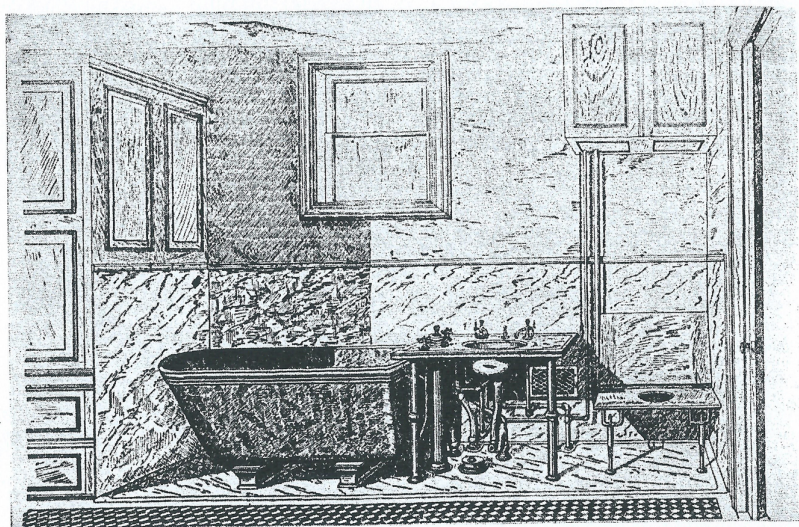
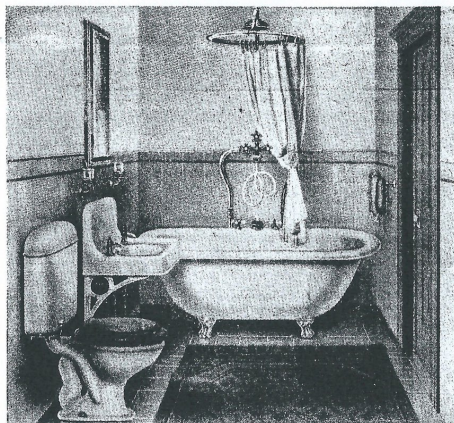
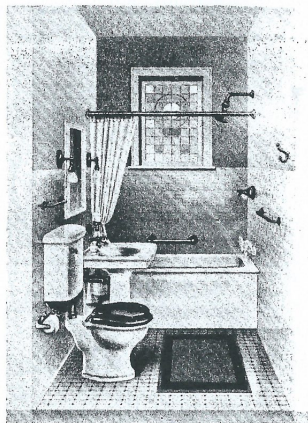

fig. 7, 8, 9 - Baia lui George Vanderbilt, New York (1885), sus; Baia americană (1908)
versus Baia americană (1915) – apariția căzii încastate, jos

Is your bathroom *a family room?*

A bathroom and a family get-together don't go together . . .
For your family's greatest good you need enough
bathrooms for everybody's wants, without waits . . . equipped,
of course, with fixtures by Kohler of Kohler.

KOHLER CO. *Established 1873* KOHLER, WIS.

The Fixtures in Cerulean Blue are as refreshing to use as they look . . . the Dynamic bath, symmetrically styled for roomy luxury . . . and Carvel lavatory with smart, convenient, angle-mount fittings . . . Five other pastels, and white, are available . . . Kohler Fittings, All-Brass, are durable, reliable, with chrome finish of starry brilliance. Consult your Kohler dealer or write for illustrated booklet 4-51.

KOHLER OF KOHLER

ENAMELED IRON AND VITREOUS CHINA PLUMBING FIXTURES • ALL-BRASS FITTINGS • ELECTRIC PLANTS • AIR-COOLED ENGINES • PRECISION CONTROLS

fig. 10 - Afiş publicitar al companiei Kohler of Kohler

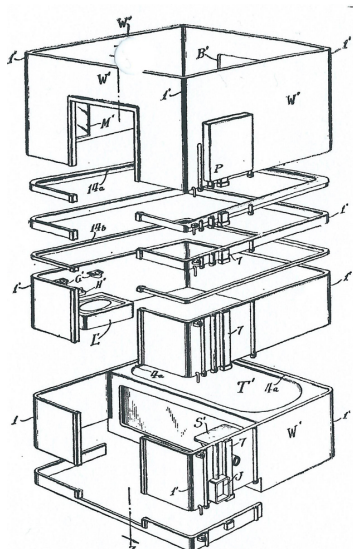
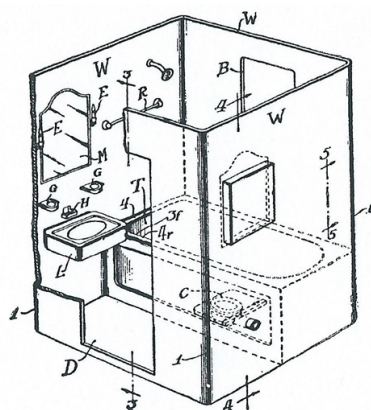
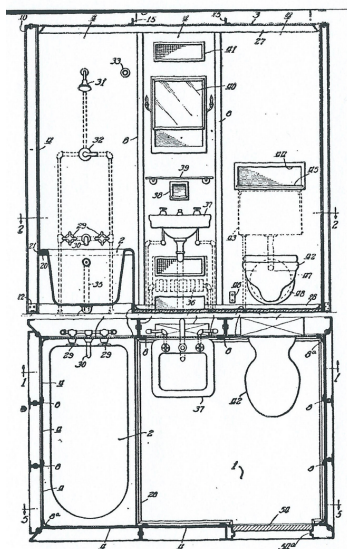
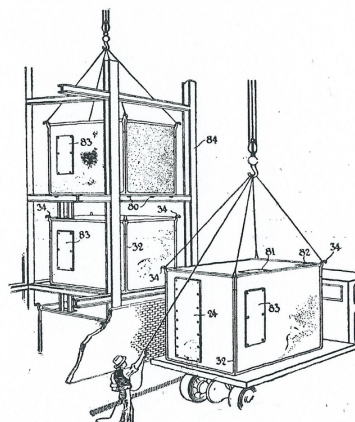

fig. 11, 12, 13, 14 - Baie prefabricată din panouri orizontale (1934), sus; Baie prefabricată din panouri verticale + transportul celulelor de baie (1931), jos

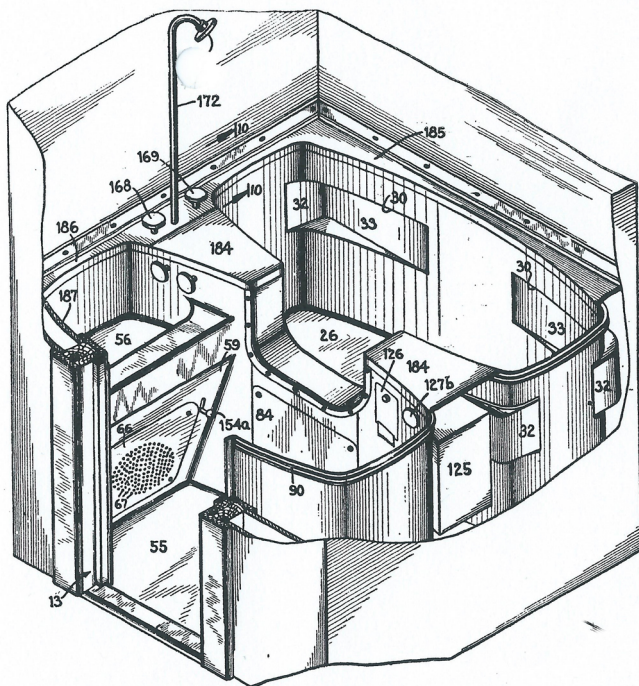

fig. 15 - Prototipul băii prefabricate a lui Richard Buckminster Fuller (1938)

fig. 16, 17 - *Willits House*, Frank Lloyd Wright, Chicago, SUA (1901) exterior, sus;
Robie House, Frank Lloyd Wright, Chicago, SUA (1908-1910) exterior, jos

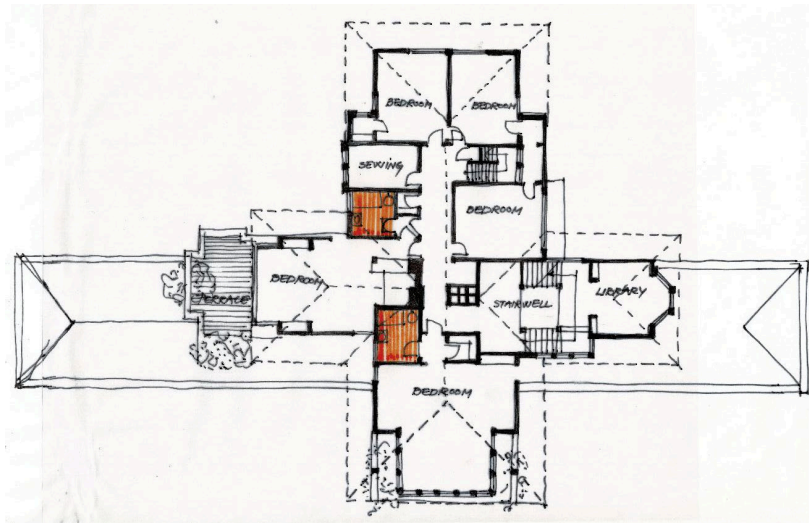
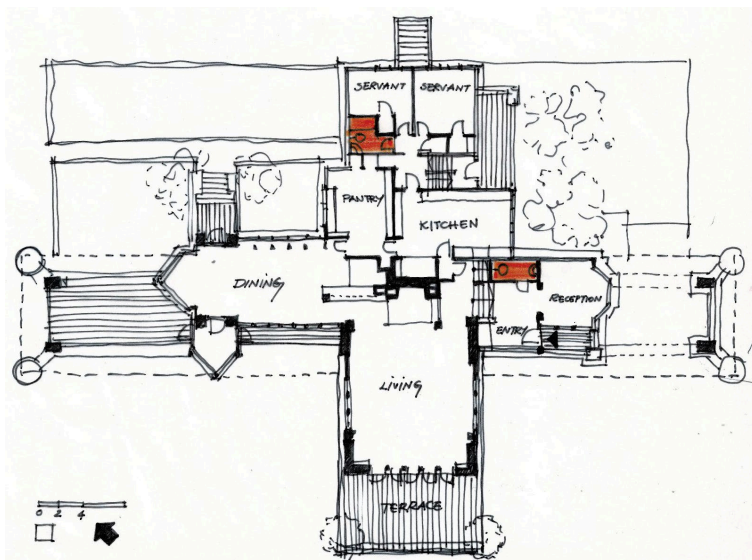

fig. 18 - Willits House, Frank Lloyd Wright, planuri

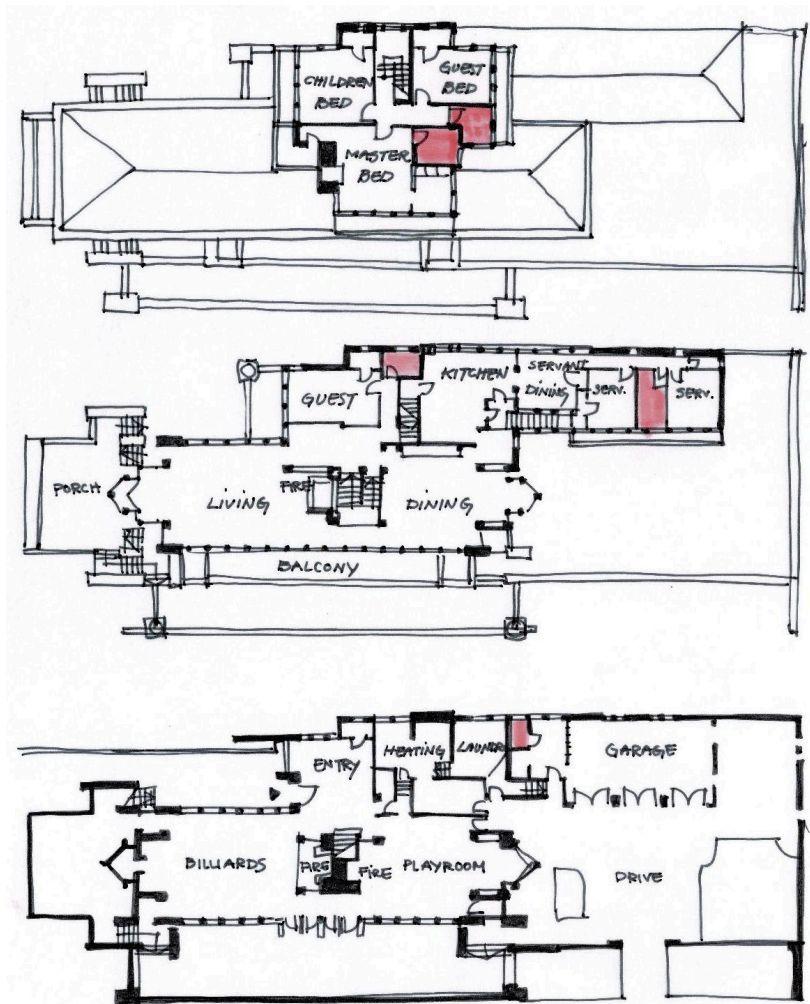

fig. 19 - Robie House, Frank Lloyd Wright, planuri

fig 20 a, b, c, 21 - *Robie House*, Frank Lloyd Wright, camere baie etaj, sus și stânga jos; *Frank Lloyd Wright House* (1889), cameră de baie, dreapta jos

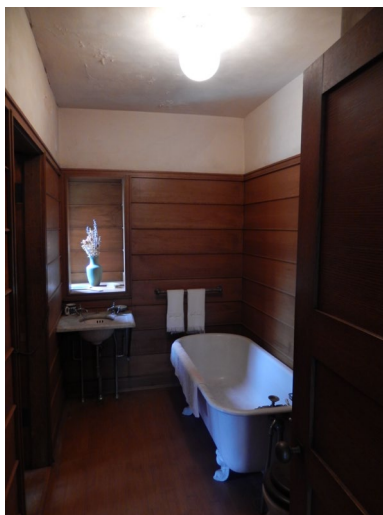

fig. 22, 23 - *Fallingwater House*, Frank Lloyd Wright, Pennsylvania, SUA (1935)
exterior, sus și cameră baie matrimonială, jos

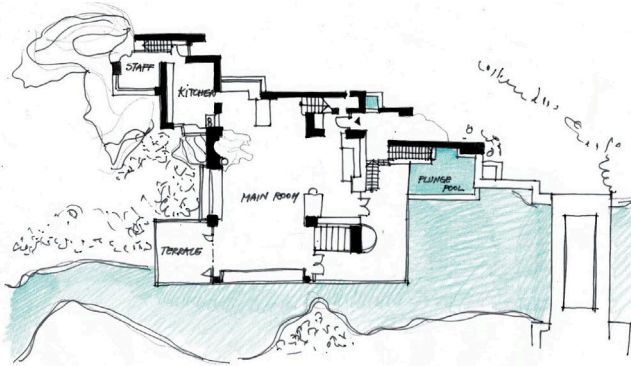
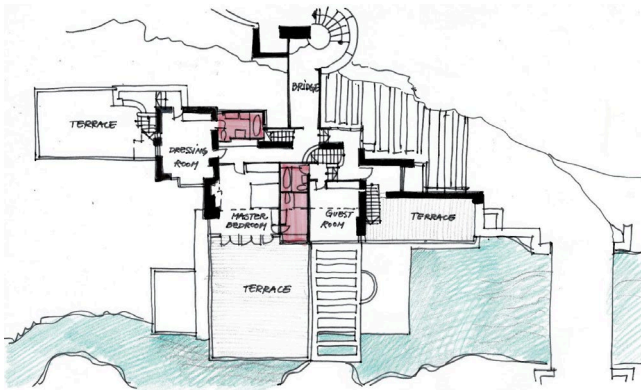
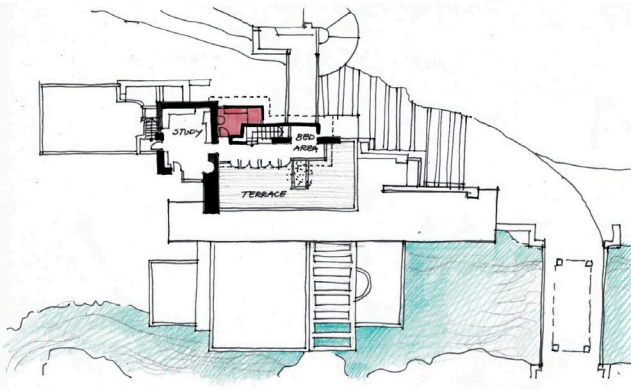

fig. 24 - Fallingwater House, Frank Lloyd Wright, planuri

fig. 25 a, b - *Meyer May House*, Frank Lloyd Wright (1908), camere de baie

fig. 26, 27 - *Glass House*, Philip Johnson, Connecticut, SUA (1949) exterior și plan

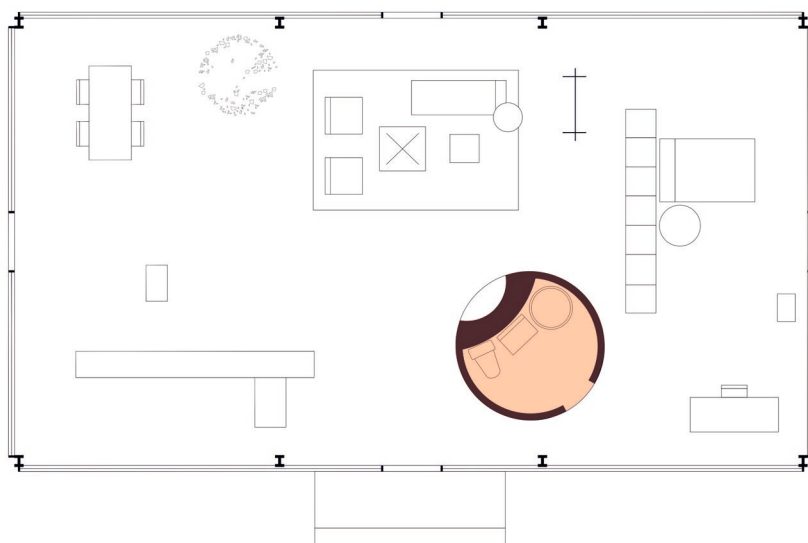

fig. 28 a, b, c, d - *Glass House*, Philip Johnson, interior

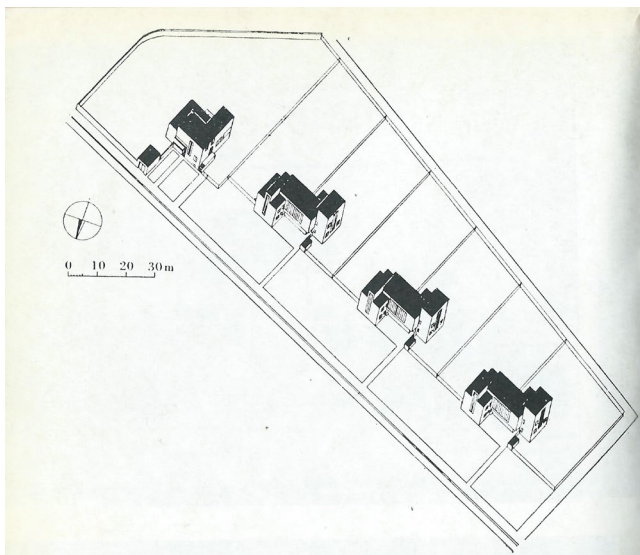
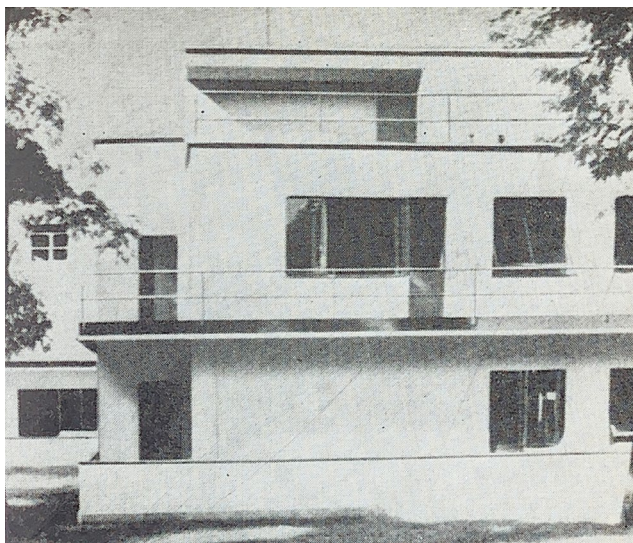

fig. 29, 30 - *Bauhaus* – Plan de situație: locuințele profesorilor Bauhaus, Dessau, Germania (1925-1926), sus și fațadă est case cuplate pentru profesori, jos

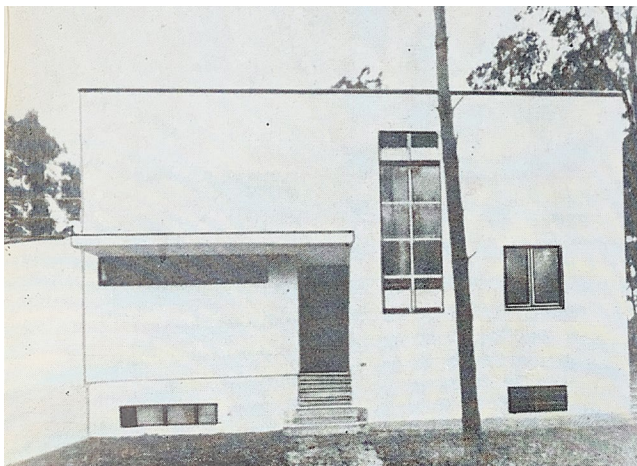
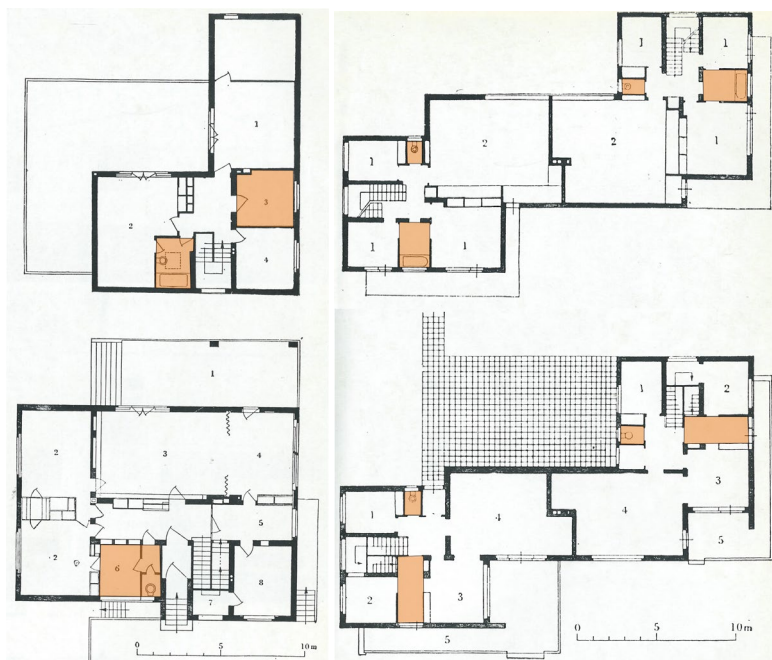

fig. 31, 32, 33 - Bauhaus – Fațadă nord casa directorului, sus și planuri parter+etaj, stânga jos; Case cuplate pentru profesori, parter+etaj, dreapta jos

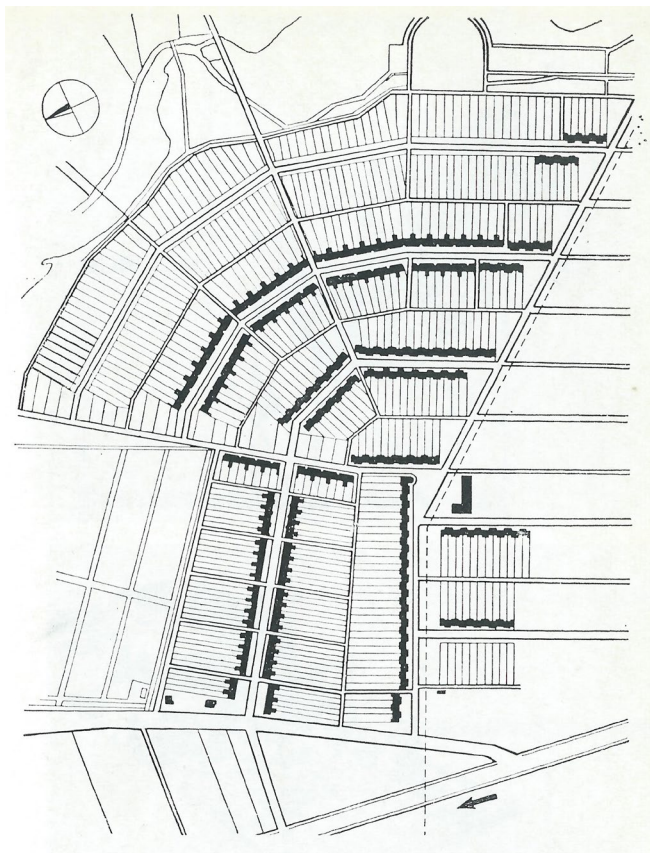

fig. 34 - Plan de situație cartierul *Dessau-Torten*, Germania (1926-1927)

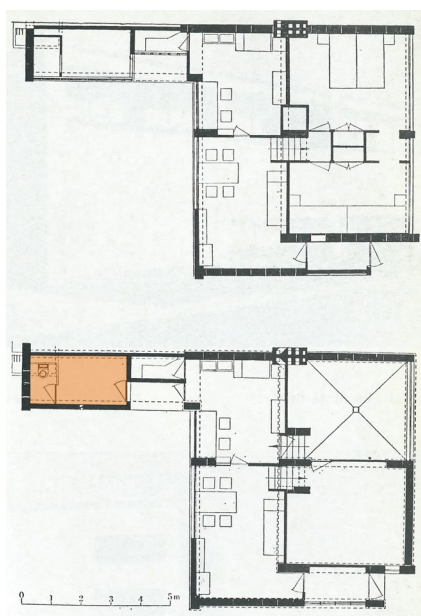
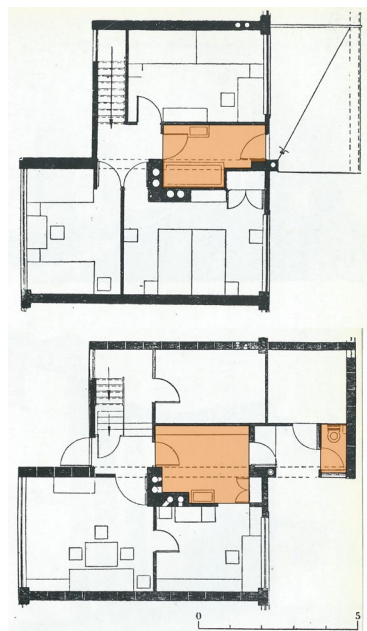

fig. 35, 36 - Planuri locuințe tip (parter+etaj), cartierul *Dessau-Torten* (1926-1927)

Fig. 37, 38 - *Casa Gropius*, Lincoln, SUA (1938) exterior, sus și plan parter + etaj, jos

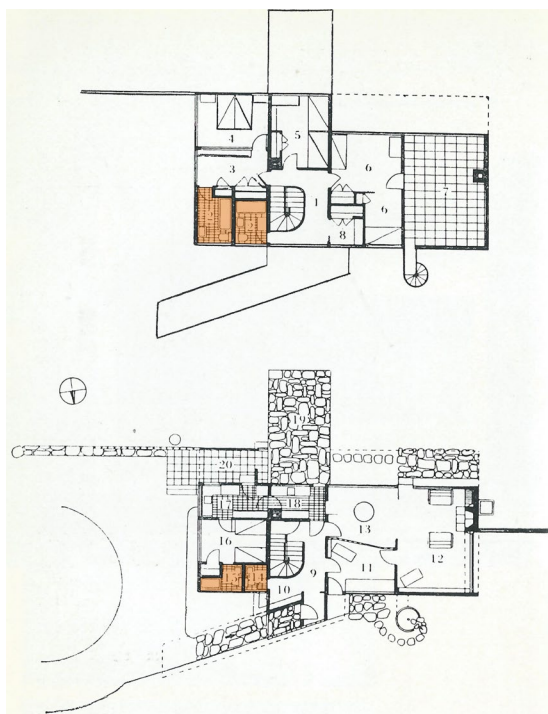

fig. 39, 40 - *Casa Rietveld Schroder*, Gerrit Rietveld, Utrecht, Olanda (1924) exterior, sus și plan etaj în cele două variante ale sale, jos

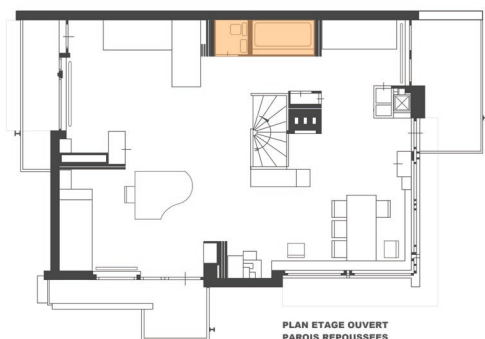
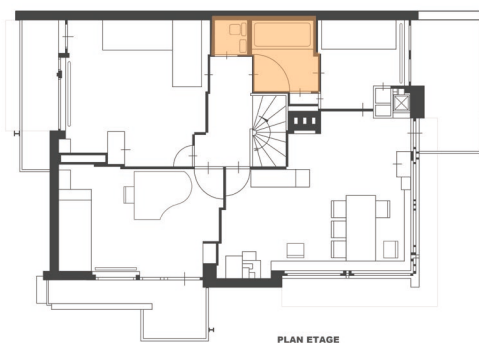

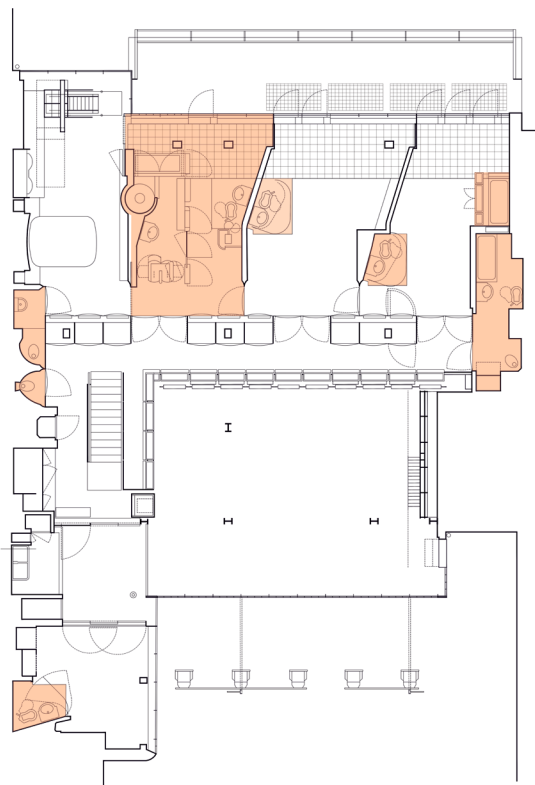

fig 41, 42 a, b - *Maison de Verre*, Pierre Chareau, Paris, Franta (1928-1931) exterior, sus și cameră baie matrimonială, jos

fig. 43 a, b, 44 - *Maison de Verre*, Pierre Chareau, cameră baie copil, sus și plan etaj,
jos

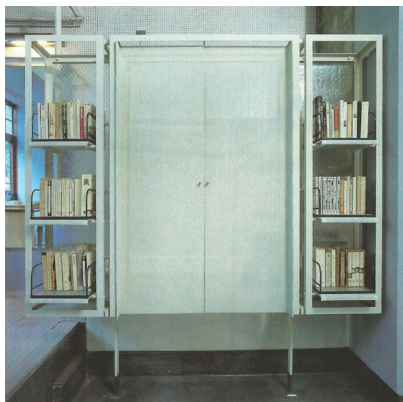

fig. 45 a, b, c, 46 - *Maison de Verre*, Pierre Chareau, cameră baie copil și detalii camere baie

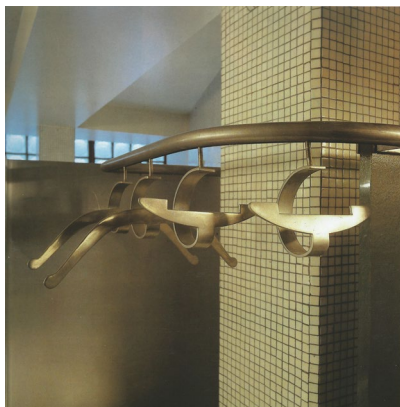

fig. 47, 48 - *Villa Savoye*, Le Corbusier, Poissy, Franța (1929-1931) exterior, sus și plan parter+etaj, jos

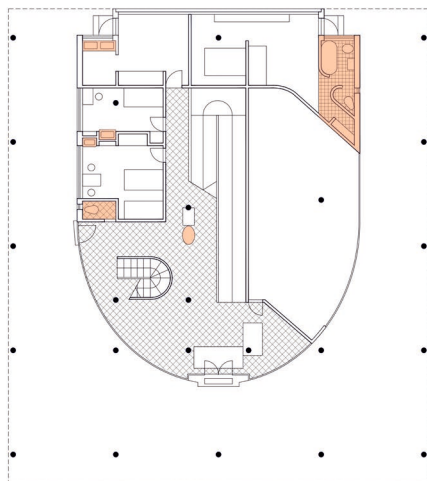
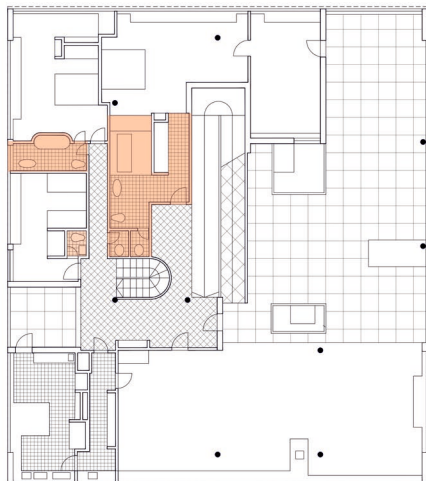

fig. 49, 50 - *Villa Savoye*, Le Corbusier, lavoar acces, stânga și cameră baie etaj, dreapta

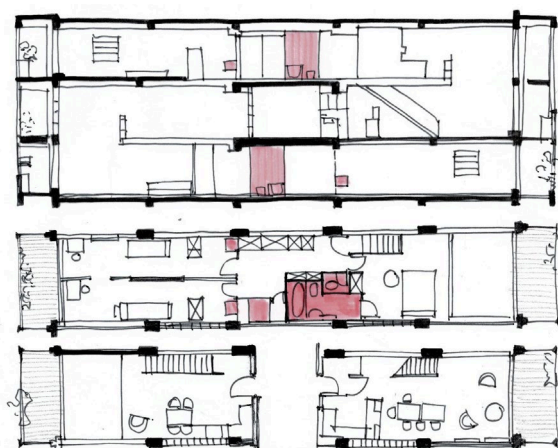

fig. 51 a, b, c - *Villa Savoye*, Le Corbusier, cameră baie matrimonială

fig. 52, 53 - *Unite d'Habitation*, Le Corbusier, Marseille, Franța (1947-1952) exterior, sus, secțiuni și planuri, jos

4. BAIA CONTEMPORANĂ ȘI NOILE SALE SEMNI-FICAȚII: 1950 - PREZENT

4.1. Context general după mijlocul secolului al XX-lea

Din momentul în care baia devine o obișnuință în casele oamenilor, cada, lavoarul, closetul și celelalte obiecte specifice băii vor fi privite din altă perspectivă, aceea a unor obiecte de mobilier fixe. Prin urmare, căutarea de noi forme în domeniul arhitecturii și al mobilierului va fi valabilă și pentru acestea. O multitudine de cataloage,¹ apărute încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ne demonstrează avântul pe care l-a luat această industrie și varietatea de modele adaptată cerințelor beneficiarilor.

Spre deosebire de începutul secolului al XX-lea, când de multe ori obiectele sanitare din baie erau inspirate din viața de zi cu zi și se căutau asemănări chiar și cu obiectele vestimentare, acum totul se standardizează și simplifică. Este exemplul lavoarelor apărute în catalogul *Twyford's Twentieth Century Catalogue* din anul 1900, a căror inspirație au fost pălăriile purtate în acele vremuri. (fig. 1, 2) Ceea ce este și mai interesant, este faptul că pe lângă modelul standard, lavoarul putea fi personalizat după bunul plac al clientului. Un alt obiect faimos al acelor ani, care acum ne poate părea incredibil de ridicol, a fost și *the Dolphin*, closet ce, după cum sugerează și numele, imita forma unui delfin.² (Cap.2, fig. 6)

Se cuvine însă să facem o comparație între lavoarul băii și chiuveta bucătăriei din acei ani, care ne arată diferența de percepție față de cele două obiecte. Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, chiuveta bucătăriei a căutat formele și liniile simple, minimale, în vreme ce lavoarul băii a păstrat încă câteva decenii ornamente și linii complicate, inspirate din natură. (fig. 3, 4) După apariția emailului și a ceramicii în producția de larg consum s-a renunțat la acestea.

¹ Câteva exemple: Th. Kochs, Doulton Co., Standard Manufacturing Co., Crane and Co., L.Wolff Co.

² Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.690.

Din punct de vedere funcțional, după a doua jumătate a secolului al XX-lea, baia a devenit una dintre cele mai importante încăperi ale locuinței, dar și-a câștigat treptat acest rol, reprezentând încăperea unde se desfășurau cele mai intime ritualuri. Evoluția camerei de baie în această perioadă și, mai ales, prezența ei în locuințele oamenilor se pot observa în cazul Statelor Unite ale Americii unde, dacă în anul 1950 aproximativ o treime din locuințe nu beneficiau de astfel de servicii, conform recensământului din anul 1970 doar 7% din unitățile de locuit încă nu aveau băi complete.³

Una dintre caracteristicile importante ale acestei perioade, din perspectiva cercetării de față, este că arhitecții și designerii au conștientizat importanța camerei de baie și au tratat-o cu aceeași atenție ca pe celelalte spații ale locuinței. David Hicks, în cartea sa *On Bathrooms*, apărută în anul 1970, atrăgea atenția asupra acestui aspect: *"Baia este o cameră, nu doar o simplă celulă cu gresie"*.⁴ Totodată, trebuie remarcat interesul oamenilor pentru această cameră și dorința lor de a avea locuințe prevăzute cu băi. Schimbarea perspectivei a avut loc odată cu trecerea la un stil de viață mai degajat și eliberat de constrângerile religioase, conducând la ideea că baia poate fi tratată și altfel, ca un loc al destinderii, al socializării, un loc ce degajă senzualitate. Anii 1970 au marcat începutul unei noi etape din istoria camerelor de baie, care a avut ca obiectiv personalizarea acestor spații după gustul și posibilitățile beneficiarilor. În sprijinul acestei afirmații, în cartea sa *The Bed and Bath Book*, Terence Conran afirma că baia *"poate fi orice îți dorești tu să fie"*,⁵ oferind, printre altele, exemplele influențelor victoriene, scandinave, moderne, ale artei pop. Astfel, problema dimensiunilor, a formei, a culorilor și a materialelor a devenit o problemă de alegere personală a fiecăruia dintre noi.

În acest sens, trebuie să observăm că modul în care au evoluat băile din locuințele oamenilor bogați a fost cu totul altul față de cel al oamenilor obișnuiți. Ceea ce este însă important, așa cum remarcă și Francoise de Bonneville, în cartea sa *The Book of the Bath*, este

³Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.178.

⁴ Traducerea noastră: *"A bathroom is a room, not just a plain tiled cubicle"*; David Hicks, *On Bathrooms*, Britwell Salome, Oxon, 1970, p.9.

⁵ Traducerea noastră: *"can be anything you want it to be"*; Terence Conran, *The Bed and Bath Book*, Littlehampton Book Services Ltd, Londra, 1978, p.161.

influența puternică pe care au exercitat-o băile luxoase ale oamenilor bogați asupra imaginii băilor obișnuite între anii 1950 și 1980. Trei elemente importante ies în evidență în aceste spații: cada, tratarea suprafețelor și folosirea culorilor, deoarece la începutul secolului baia a fost asociată doar cu albul.⁶

În locuințele oamenilor înstăriți, camerele de baie au fascinat întotdeauna, în special la începutul secolului al XX-lea, când totul era inedit. Caracteristicile definitorii ale acestor băi luxoase au fost amestecul de exhibiționism, narcisism și voyeurism. Transformările graduale au condus la un fenomen interesant: treptat, acestea au devenit încăperi feminizate. Originea acestui fenomen ar putea fi atribuită faptului că înainte de apariția băii, femeile își desfășurau ritualurile zilnice de îngrijire în diverse camere – dormitoare, dressing-room-uri. Odată cu apariția camerei de baie, aceasta a preluat toate aceste activități, devenind un atribut al feminității. O altă explicație poate fi pusă pe seama fascinației pe care au manifestat-o europenii față de fenomenul cinematografic de la Hollywood și față de industria publicitară, care în această direcție promovau, cu precădere, imaginea femeii în interiorul camerelor de baie și diverse produse dedicate doar lor. Cinematograful a reprezentat principala sursă de mass-media la începutul secolului al XX-lea, reușind să imprime standarde de locuire, modele pentru cei înstăriți, simboluri ale bunăstării. Nu întâmplător, celebre băi Art Deco au fost destinate în mod special starurilor de teatru sau de cinema feminine, încercând să creeze un spațiu care să răspundă ritualurilor lor. Un exemplu este baia personalizată a dansatoarei și actriței Tilly Losch, din anul 1932, care era prevăzută cu obiecte sanitare negre, dar dispunea de accente de culoare portocalii și violet, în timp ce pereții erau acoperiți cu un joc de plăci de sticlă de diferite texturi.⁷

Evoluția tehnicii în civilizațiile urbane, multitudinea de produse, sisteme sau gadgeturi nou apărute au condus în zilele noastre la schimbări în straturile sociale. Obiectele de care suntem înconjurați sporesc nevoile oamenilor, accelerează producția și consumul lor și dezvoltă noi legături ce se stabilesc între ființe și obiecte. Obiectele sunt

⁶ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.164.

⁷ Idem, p.170.

”prodate și consumate, posedate și personalizate”,⁸ iar oamenii au devenit dependenți de apariția obiectelor noi, inovatoare.

Standardul de mobilare și de echipare al băilor din locuințele contemporane a devenit ceea ce acum câteva decenii părea doar un vis. Probabil că treptat, dotările băilor din locuințele de lux contemporane vor putea fi, la rândul lor, mult mai accesibile publicului larg și vor deveni o normalitate. Așadar, căzile supradimensionate care se umplu cu apă în șaizeci de secunde, plasmile TV rezistente la apă și cântarele de baie care calculează raportul între grăsimi și masa musculară a corpului⁹, și nu numai, sunt obiecte cu care începem să ne obișnuim în viața noastră cotidiană.

Secolul al XX-lea a însemnat pentru camera de baie transformarea dintr-un spațiu utilitar, aflat în umbră față de celelalte încăperi ale locuinței, într-unul cu o expresivitate aparte. Altfel spus, de la un simbol al producției în masă de la începutul secolului, camera de baie a ajuns un simbol al gustului personal. Odată cu aceste schimbări, putem afirma că baia și tot ceea ce este caracteristic ei au devenit oglinda progresului și a inovațiilor în design-ul interior și de produs.¹⁰

4.2. Obiectele băii – de la invenție la obiect de design – dematerializarea

Pe parcursul lucrării, după cum era firesc, obiectele băii s-au constituit în elemente de bază ale cercetării spațiului camerei de baie, cu atât mai mult cu cât acest spațiu al locuinței și-a făcut apariția de abia după mijlocul secolului al XIX-lea într-o configurație asemănătoare celei de astăzi, iar până atunci obiectele băii au fost găzduite de diverse încăperi ale casei. În cele ce urmează mă voi opri asupra fiecărui obiect caracteristic băii, făcând referire la povestea sau caracteristicile lui, dar, mai ales, la perspectivele viitoare, la imaginea lor de obiecte de design pe care au căpătat-o în ultimele decenii. Termenul folosit de *dematerializare* atribuit obiectelor băii nu este întâmplător, ci, mai degrabă, extrem de potrivit în cazul lor. Designer-ul canadian Karim

⁸ Jean Baudrillard, *Sistemul obiectelor*, Editura Echinoc, Cluj, 1996.

⁹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.266.

¹⁰ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.197.

Rashid a folosit acest termen *“dematerialization”* pentru a descrie tendința de diminuare a lumii materiale pe măsură ce tehnologia se dezvoltă.¹¹ Odată cu apariția tehnologiei digitale s-a pierdut legătura cu materialitatea specifică obiectelor băii, contribuind la transformarea continuă a formelor și a dimensiunilor acestora. Modul în care ne folosim de ele, modul în care le acționăm sau modul în care le percepem se schimbă permanent, astfel încât de multe ori nici nu le mai recunoaștem sau ne simțim dezorientați în fața lor, neștiind cum să le folosim. Obiectele băii capătă funcții multiple și un singur obiect poate să îndeplinească mai multe sarcini.

4.2.1. Cada

De-a lungul tuturor civilizațiilor, cada, în toate formele ei, a rămas obiectul cel mai folosit pentru curățarea corpului. Cada actuală, cea pe care o cunoaștem cu toții, este, de fapt, varianta mecanizată a celei mai vechi forme de cadă, la limită, a butoiului cu apă.¹² Dintotdeauna, obiectul căzii a fost perceput ca un imens vas în care corpul, sau doar o parte a corpului, se poate cufunda în apă. Cea mai veche cadă datează din vremea grecilor antici, din jurul anilor 1700 î.Ch., și a fost găsită în palatul Cnossos din Creta. Asemănarea ei cu actualele căzi de baie este uimitoare, la fel ca sistemele de instalații ale acelor civilizații. (fig. 5, 6)

Cada a fost considerată mereu un obiect care oferă relaxare, fiind inițial un obiect de lux, cu o conotație mai mult feminină, mai ales comparativ cu dușul. Imersiunea corpului în apă și poziția în șezut sunt cele două caracteristici care îi oferă căzii imaginea de obiect care induce relaxarea și ține de spectrul intimității. Ritualul de îmbăiere în cadă este adeseori descris în literatură și în cinematografie. Așa cum spuneam mai sus, la început, cada a fost concepută ca un obiect de lux, elegant și personalizat, înconjurat de multă opulență și extravaganță, mărturie stând cele care au supraviețuit timpului din Antichitate, mai ales din perioada romană. Probabil acesta este motivul pentru care își păstrează

¹¹<http://www.core77.com/posts/22736/idsanyc-the-tangible-dead-or-alive-recap-22736>

¹² Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.629.

în continuare această percepție, alături de cea a senzualității, în special feminine.¹³

De remarcat că atât cada, cât și celelate obiecte ale băii își câștigă propriul lor spațiu de abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, și chiar și atunci doar în mod izolat. Acesta este momentul când nu mai sunt privite ca niște obiecte mereu transportabile între diversele spații ale locuinței. Apariția la scară largă a băii în locuințele tuturor oamenilor a avut loc de abia după anul 1920, moment în care a început producerea mecanizată. În America, de exemplu, chiar dacă existau modele încă din 1870, fabricile de atunci puteau să producă doar o cadă pe zi, procesul fiind manual. Treptat, spre începutul secolului al XX-lea, odată cu dezvoltarea industriei, a crescut și numărul de căzi produse pe zi.¹⁴

Un alt aspect interesant în folosirea căzii este revenirea obiceiului de a face baie împreună cu mai multe persoane, fie că are o conotație erotică sau, din contră, este legată de activitățile comune dintre părinți și copii.¹⁵ În directă legătură cu noile cerințe, industria obiectelor sanitare s-a dezvoltat permanent, reușind să răspundă nevoilor de schimbare ale oamenilor.

Variatatea modelelor de căzi care se găsesc astăzi pe piața de larg consum ne poate pune în dificultate în momentul în care trebuie să facem o alegere. Afirmția este valabilă, de fapt, pentru toate obiectele băii, pentru că nicidecum în istorie nu ne-am putut bucura de o așa mare ofertă și diversitate. Interessante sunt cu precădere extremele, căzile care se inspiră din modele apărute acum sute de ani sau cele avangardiste, pe care câteodată nici nu le mai recunoaștem în interiorul băilor sau al căror mod de utilizare ne este necunoscut.

Pentru a exemplifica, un model interesant îl constituie cada Le Cob a celor de la Omvivo, nume care îi deconspiră sursa de inspirație: celebrul chaise-lounge din Villa Savoye a lui Le Corbusier și a lui Pierre Jeanneret, aducând astfel un omagiu celebrului arhitect. Forma ergonomică a chaise-lounge-ului ce oferă relaxare este preluată și

¹³ De remarcat că în spoturile publicitare, care se folosesc de imaginea băii și a obiectului căzii, apar cu precădere femei.

¹⁴ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.702.

¹⁵ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.21.

îmbogățită cu un sistem tip cascadă la una dintre extremitățile longitudinale în caz de preaplin. (fig. 7 a, b)

Există multe tipuri de căzi de baie, unele fiind concepute ca să ofere confort, altele reprezentând mai mult un joc estetic. În cazul modelelor obișnuite de căzi, adică al celor dreptunghiulare întâlnite cel mai frecvent, avem de a face cu dimensiuni standard, cu lungimi ce variază între 120 și 180cm și lățimi între 70 și 85cm.

Căzile de baie ar putea fi grupate tipologic și descrise succint astfel:

- *Căzile încastrate* - modelul cel mai întâlnit în locuințele din zilele noastre. Instalate între doi sau trei pereți ai camerei de baie, căzile încastrate și-au schimbat de-a lungul timpului doar materialul din care sunt fabricate. În cele mai multe cazuri sunt prevăzute și cu o instalație de duș deasupra; de menționat că pereții căzii pot să vină din fabricație odată cu obiectul căzii sau pot fi finisați cu diferite materiale.

- *Căzile cu picioare* sunt - așa cum sugerează și numele lor - acele căzi pe piciorușe, după modelul stilului de cadă popular din secolul al XIX-lea, de care am amintit de-a lungul cercetării; dacă înaintea erau fabricate din fontă, fiind foarte grele, în zilele noastre materialele s-au schimbat și permit producerea acestora la prețuri accesibile; interesant este că piesele originale din secolul al XIX-lea sunt elemente de colecție.

- *Căzile izolate* - ca și căzile cu piciorușe - nu se conectează la niciun zid de sprijin. Cele mai spectaculoase modele apărute în ultimii ani aparțin acestei categorii, ceea ce a permis folosirea unei mari varietăți de forme și materiale, de multe ori neconvenționale.

- *Căzile de colț* - de obicei de formă triunghiulară, dar și cu diverse alte forme - sunt căzi care după cum sugerează și numele se poziționează în colțul camerelor de baie, fiind alese de multe ori pentru că oferă o soluție optimă pentru spațiile mici față de cele dreptunghiulare, dar și pentru că există modele dotate cu jeturi de apă.

- *Căzile jacuzzi* – categoria aceasta face parte dintre cele mai noi obiecte inventate ce aparțin băii, iar denumirea lor provine de la numele inventatorului, Candido Jacuzzi¹⁶, care și-a patentat invenția în

¹⁶ Candido Enzo Jacuzzi (1903 –1986), imigrat italian în SUA, care a inventat acest obiect pentru a trata boala cu care se născuse fiul său.

anul 1968. Acest model, față de căzile normale, oferă un alt tip de îmbăiere datorat prezenței jeturilor de apă și a bulelor de aer ce ies din orificiile situate în pereții căzii; beneficiile aduse sănătății, cum ar fi îmbunătățirea circulației sângelui în corp, au fost deja recunoscute.

• *Căzile cu ușă de acces* - sunt modele destinate îndeosebi persoanelor în vârstă sau cu handicap, pentru care accesul în căzile obișnuite este dificil, iar prezența unei uși laterale facilitează utilizarea lor.¹⁷

Materialele din care sunt realizate în zilele noastre căzile sunt la rândul lor foarte diverse, dintre acestea amintim căzile din oțel, din tablă, din fontă, din acril, din fibră de sticlă, lemn sau cupru, astfel transparența sau opacitatea căzii de baie devenind un aspect de alegere personală.

4.2.2. *Dușul*

După cum am văzut în capitolele anterioare, prima civilizație care s-a bucurat de prezența dușurilor și a unor sisteme ingenioase de funcționare a lor a fost antichitatea greacă. De atunci și până în zilele noastre, acest obiect sanitar și-a câștigat un spațiu propriu în camerele de baie ale locuințelor noastre, deși pentru o lungă perioadă a fost asociat doar cu băile publice pentru că acolo era întâlnit frecvent și destinat oamenilor săraci.¹⁸ În secolul al XIX-lea, odată cu apariția camerei de baie în locuințe, dușul a fost preferat în detrimentul căzii datorită consumului redus de apă.

Ca și cada, dușul oferă relaxare, însă de cu totul altă factură. O permanentă comparație între cadă și duș va genera o serie de percepții contrare. Dușul presupune economie de timp, o acțiune ce se desfășoară rapid, în timp ce cada presupune imersiune în apă așadar o pierdere de timp deoarece îmbăierea nu ar trebui să se facă în grabă. O altă diferență în percepție: în general, dușul transmite o imagine masculină, spartană, iar cada, una feminină, senzuală. În mod normal, alegerea dintre duș și cadă este legată și de vârsta utilizatorilor, de existența copiilor, dar și de obișnuințele culturale. Din studiile efectuate în Franța în ultimii ani reiese că dușul primează datorită aspectelor sale

¹⁷ <http://www.build.com.au/types-baths#clawfoot>

¹⁸ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.22.

practice și revigorante. Totuși, se observă că obiectul căzii nu dispăre, ci, dimpotrivă, își păstrează un rol important de marker social, iar absența din perimetrul camerei de baie ar putea însemna pentru o mare parte dintre francezi o scădere a statutului social.¹⁹

Dușul este întâlnit cel mai frecvent în băile cu suprafață mică, auxiliar al căzii și adesea preferat în detrimentul acesteia; însă apare de multe ori și în interiorul băilor mai mari. Dimensiunea minimă a bazei dușului este de 60x60cm, dar în cazul dușurilor prefabricate aceasta poate avea forme și dimensiuni diverse, de la cele simetrice și regulate, precum pătratul, până la forme variate, rotunjite sau teșite. În zilele noastre, baza dușurilor rezultă de multe ori din finisajul pardoselii adaptate la cerințele de pantă pentru scurgerea apei.

Asemenea căzii din interiorul camerelor de baie luxoase, zona dușului a căpătat un caracter spectaculos, fie că este inclusă căzii, fie că este separată. Modul în care dușul intră în relație cu celelalte obiecte caracteristice băii sau cu celelalte spații ale locuinței a devenit esențial în proiectarea camerelor de baie. Transparența camerei de baie contemporane și mai ales a spațiului destinat dușului este un subiect interesant, ce trebuie menționat, cu atât mai mult cu cât acum câteva decenii era ceva de neconceput. (fig. 9) Totodată, nu trebuie neglijată relația pe care acest spațiu o poate avea cu exteriorul și de aceea nu mai suntem deloc surprinși de poziționarea dușului în vecinătatea unor suprafețe mari vitrate sau de existența luminii zenitate în perimetrul dușului. (fig. 8 a, b, 10 a, b) Pe lângă aceste aspecte, pe lângă diversitatea de noi forme apărute și de folosirea unor materiale câteodată neconvenționale, trebuie să ne referim la, probabil, cel mai important aspect al dușului, modul în care este folosită apa.

De la clasicul obiect de duș cu care sunt dotate în mod obișnuit, băile de astăzi pot fi prevăzute cu impresionante sisteme de evacuare a apei și de reglare a jeturilor de apă, numărul acestora fiind la îndemâna utilizatorului.

Un exemplu ingenios și neconvențional care mi-a atras atenția aparține echipei australiene de arhitecți Lance Workshop și a fost proiectat pentru echiparea unei camere de baie dintr-o cabană de ski.

¹⁹ Monique Eleb, Philippe Simon, *Entre confort désir et normes, Le logement contemporain, 1995-2012*, Pierre Mardaga Editeur, Bruxelles, 2013, p.234.

Pe lângă prezența unei căzi îngropate în pardoseală, în formă circulară și fabricată din beton aparent, elemente atipice am putea spune, camera de baie este prevăzută cu un sistem de scripete ce lasă libertate în reglarea pe înălțime a dușului. Aspectul industrial al dușului contrastează și este pus în evidență de folosirea unor materiale considerate convenționale pentru camera de baie, precum ceramica albă, betonul aparent sau lemnul tratat ce înconjoară golul căzii. (fig. 11 a, b, c)

Industria obiectelor sanitare din ultimele decenii a furnizat numeroase modele de dușuri remarcabil de inovatoare. Dintre acestea mă voi referi la două exemple pe care le-am considerat deosebite: primul, *Arc-shower*, aparține designerilor David Koo și Zheng Yawei, iar cel de-al doilea, *SensaMare*, designerului Gunther Horntrich de la compania germană Hoesch. Dușul *Arc-shower*, pe lângă designul spectaculos, este un produs care urmărește reducerea consumului de apă și reciclarea acesteia. Dispozitivul este dotat cu un panou de comandă digital, care permite acționarea tuturor comenzilor necesare funcționării, reglând printre altele temperatura și presiunea apei. Ceea ce diferențiază acest obiect față de altele este suprafața concavă a podelei care permite scurgerea și preluarea apei pentru a fi ulterior filtrată, încălzită și utilizată din nou.²⁰ (fig. 12) Inovația obiectului de duș *SensaMare*²¹ se bazează pe folosirea luminii și a sunetului și pe posibilitatea controlării acestora. Obiectele de acest tip, pe lângă rolul de igienă, produc relaxare, oferă surprize și ajută la detașare. Ca și în cazul altor obiecte sanitare recent apărute, acest exemplu mizează pe dematerializarea obiectului. (fig. 13)

4.2.3. Lavoarul

După cum am observat de-a lungul cercetării, lavoarul, într-o formă sau alta, a fost mereu prezent în casele oamenilor. Folosit îndeosebi pentru spălarea mâinilor sau a feței, de abia la mijlocul secolului al XIX-lea și-a câștigat locul său fix în camera de baie odată cu apariția acestei încăperi în locuințe. Dacă înainte îl puteam întâlni

²⁰<http://www.designcurial.com/news/arc-green-recyclable-shower-system-from-dk-wei>

²¹<http://www.hoesch-design.com/produkte/produkt-single-view/213/>

aproape în orice cameră, cu precădere în dormitoare, fiind un obiect ușor de transportat (cu referire la vasul de apă), odată cu apariția sistemelor de aprovizionare cu apă curentă locul lui s-a mutat definitiv în baie. Dintre toate obiectele sanitare, lavoarul este, poate, cel care oferă cea mai mare diversitate și libertate de alegere. (fig. 14)

Diversitatea se referă la dimensiuni, materiale, modele sau stiluri, deoarece în cazul lavoarelor libertatea este deplină. Putem întâlni lavoare minimale care rezolvă problema lipsei de spațiu din anumite băi, sau putem întâlni lavoare duble, de cele mai multe ori în băile dormitoarelor matrimoniale, izolate ca obiecte sculpturale sau cu spații ample de depozitare în partea inferioară. De cele mai multe ori cel mai important criteriu după care se alege lavoarul este acela al dimensiunilor disponibile în încăperea de baie. Lavoarul locuințelor din zilele noastre poate avea ce formă ne dorim, pătrat, rectangular, rotund, oval, sau o altă formă. Totodată, porțelanul nu mai este singurul material din care este fabricat lavoarul. Astfel, putem întâlni lavoare din materiale extrem de diverse: beton, cupru, oțel inoxidabil, sticlă, granit, marmură, plastic, mozaic, corian, lemn sau alte materiale sintetice.

Ca și în cazul căzilor, de multe ori, inspirația modelelor contemporane de lavoare a fost căutată în interioarele băilor moderniste de la începutul secolului al XX-lea ale celor mai importanți arhitecți. Pentru exemplificare, în imaginile acestui capitol este prezentat modelul de lavoar Bauhaus I al companiei Maxfrei, design Frei/ Kolb, ce face parte dintr-o serie cu alte două modele (Bauhaus II și Bauhaus III) reinterpretând lavoarul folosit de Walter Gropius în casa sa din SUA, obiectul sanitar modernist. (fig. 16 a, b)

Pentru a oferi o imagine cât mai concludentă a diversității lavoarelor din băile contemporane am selectat câteva exemple sugestive, în funcție de calitatea design-ului oferit de aceste obiecte sanitare, de inovația pe care o aduc și de capacitatea lor de a ne surprinde.

Primul exemplu ales face parte din gama Ocean a designerului italian Marco Pisati și a celor de la Bandini și a fost realizată în anul 2014. Ceea ce atrage atenția este forma sa neconvențională și imaginea sculpturală care amintește de mișcarea valurilor, de unde s-a inspirat și denumirea acestei game de produse. Este vorba de un obiect sanitar asemănător unei sculpturi, dar care își îndeplinește perfect funcțiunea.

Materialul folosit în execuția acestor lavoare a fost Technoform, o rășină acrilică modernă, similară ceramicii, care, pe lângă aspectul său lucios (disponibil atât pe alb, cât și pe negru), are calitatea de a fi rezistent la zgârieturi.²² (fig. 15)

Exemplele următoare atrag atenția datorită materialului din care sunt fabricate, lemnul nefăcând parte din materialele convenționale pentru obiectele sanitare. Primul dintre acestea aparține unei game variate de lavoare din lemn al firmei olandeze Van Wijk. Confeționate în diferite forme și folosind diverse esențe de lemn tratat, precum wenge, stejar european, arțar, pin, lavoarele acestea reușesc să surprindă prin formele atipice, ultra minimaliste și prin originalitatea materialului.²³ (fig. 17)

Cel de-al doilea exemplu ales, din aceeași categorie a lavoarelor ce folosesc lemnul, este și mai interesant, fiind și de data aceasta vorba de un model în fază de concept. Designer-ul ucrainian Julia Kononenko și-a imaginat acest lavoar ca o hartă a străzilor Londrei din jurul lui Trafalgar Square, transformate în mici canale de scurgere a apei. Desigur, la o privire mai atentă ne putem întreba ce se întâmplă cu apa atunci când ajunge la extremitățile lavoarului. Designer-ul Kononenko a precizat că funcționalitatea acestui obiect și aspectele sale tehnice sunt încă în studiu, lavoarul fiind încă la nivel de idee, dar nu și-a ascuns intenția de a proiecta o serie de lavoare având ca model și alte orașe sau folosirea altor materiale, precum ceramica sau piatra.²⁴ (fig. 18)

Următorul exemplu continuă seria lavoarelor minimaliste, dar de data aceasta materialele se schimbă și se diversifică. Obiectul prezentat aparține arhitectului bulgar Victor Vasilev, recunoscut pentru abordarea sa minimalistă atât în proiectarea interioarelor, cât și a obiectelor sale. Ne atrage atenția combinația expresivă dintre transparența sticlei și opacitatea marmurei de Carrara, care a stat la baza design-ului, dar și modul în care se intersectează cele două forme geometrice simple.²⁵ (fig. 19)

²²<https://www.behance.net/gallery/20704849/Washbasin-OCEAN-IL-Bagno-Bandini>

²³ <http://www.vanwijkdutchdesign.nl/>

²⁴ <http://www.citylab.com/design/2013/04/amazing-urbanist-bathroom-accessory-day-street-map-sink/5227/>

²⁵ <http://freshome.com/2014/02/18/minimalist-bathroom-sink-almost-surreal-appearance-kub-basin/>

Echipa britanică de la Philip Watts Design a creat, încă de la fondare, din anul 1993, și până în prezent, sute de produse de design, instalații și proiecte de amenajare interioară, fiind recompensată pentru calitatea și inovația aduse în acest domeniu. Printre obiectele concepute de cei de la Philip Watts Design se numără și o gamă variată de lavoare. Dintre acestea mi-a atras atenția modelul lavoarului Spoon, care, după cum îi spune și numele, imită forma unei linguri din care pare să se scurgă o picătură. (fig. 20) Materialul din care este realizat acest obiect este o rășină puternică ce îi asigură și rezistența.²⁶

Ultimul exemplu selectat face parte din amenajarea unui loft din Kiev, Ucraina, realizată de echipa celor de la 2B Group. Lavoarul prezentat a fost conceput pentru cea de-a doua baie a locuinței, fiind piesa de rezistență a acestei încăperi. Astfel, într-un spațiu unde domină culorile deschise, cei de la 2B Group au ales un butoi al firmei Castrol, viu colorat pentru a sparge monotonia. Opțiunea lor surprinzătoare realizează astfel o ironică intrasie pop-art.²⁷ (fig. 21)

4.2.4. *Closetul (water-closet)*

Obiectele sanitare din zilele noastre se adaptează stilului de baie dorit, iar aspectul lor influențează imaginea camerei de baie. Cunoscând istoria acestor obiecte încă de la apariția lor, pare greu de crezut cât de departe a ajuns această industrie, dar băile contemporane sunt dovada evoluției și a schimbărilor spectaculoase din ultimele decade.

Față de alte obiecte caracteristice băii, precum lavoarul sau cada, closetul are o istorie mult mai recentă în forma sa mecanizată: de mai puțin de jumătate de secol, după cum am observat de-a lungul cercetării. Originea cuvântului *closet*, conform dicționarului Oxford, provine de la latinescul *clausum*, însemnând spațiu închis, incintă. Ulterior, în secolul al XIV-lea, în limba franceză denumea o incintă mică sau o cameră mică. Termenul de *water-closet* a fost folosit pentru prima dată în jurul anilor 1870 în Anglia, pentru denumirea dispozitivelor prevăzute cu apă curentă, și, un deceniu mai târziu, în SUA. În zilele

²⁶ <http://www.philipwattsdesign.com/products/>

²⁷ <http://www.trendir.com/interiors/contemporary-open-plan-loft-with-pale-colour-palette.html>

noastre, semnificația *water-closet*-ului, prescurtat WC, a dobândit atât în limba română, cât și în alte limbi, o dublă semnificație. Astfel, pe lângă obiectul sanitar în sine, denumeste și încăperea în care se află alte obiecte sanitare.

Până la apariția acestui obiect sanitar, prezența oalelor de noapte în casele europenilor a fost o obișnuință și o dependență dificil de înlăturat din viața cotidiană a oamenilor, pe de o parte din lipsa mijloacelor tehnice care să le ofere alternative, pe de altă parte, din cauza mentalității greu de schimbat. Interesant este că în zilele noastre aceste oale de noapte au ajuns piese de colecție, precum celebrele Bourdaloue prezente la muzeul Getty Center din Los Angeles. (fig. 22) Aceste oale de noapte portabile, care au început să fie cunoscute cu această denumire în secolul al XVIII-lea, poartă numele părintelui iezuit Louis Bourdaloue²⁸, celebru predicator de la curtea regelui Louis al XIV-lea. Istoria spune că predicile sale erau atât de interesante, dar și de lungi, încât doamnele de la curte apelau la aceste obiecte pentru a nu pierde nimic din vorbele părintelui.²⁹ Ele sunt, evident, niște elegante și comod folosibile obiecte de artă a porțelanului, în formă de scoică și cu picturi florale asemănătoare modelelor de porțelan japonez.³⁰ Am deschis această paranteză legată de obiectele folosite în trecut pentru nevoile fiziologice, pentru a face o comparație cu obiectele sanitare de care dispunem azi și pentru a sublinia nivelul ridicat de inovație din acest domeniu în ultimele decenii.

În general, în zilele noastre, pe lângă aspectele legate de design (confort, estetică, tehnologie de fabricație), industria obiectelor sanitare s-a concentrat pe descoperirea unor noi tehnologii care, pe de o parte, să sporească gradul de confort și care, pe de altă parte, să reușească să reducă consumul de apă.

Legat de primul aspect, cel al asigurării unui grad sporit de confort în utilizarea closetului, voi face referire la câteva invenții

²⁸ Louis Bourdaloue (1632 - 1704), preot iezuit francez cunoscut pentru calitatea predicilor sale recitate în mod teatral.

²⁹<http://www.getty.edu/art/collection/objects/5724/chantilly-porcelain-manufactory-chamber-pot-bourdaloue-french-about-1740/>

³⁰ Inspirația japoneză a pictorilor care lucrau în fabrica de porțelan Chantilly se datora marii colecții de ceramică japoneză pe care o deținea proprietarul fabricii, prințul de Condé.

semnificative aparținând unor producători japonezi. Pe la mijlocul secolului al XX-lea, în spitalele din SUA a apărut un dispozitiv numit "*Air Wash Seat*" care îngloba atât funcțiile closetului, și cât și pe cele ale bideului, ajutând astfel persoanele cu handicap. Exportul acestui dispozitiv în Japonia, în anul 1964, a condus la apariția modelului japonez cu numele de "*Shower Toilet*", realizat de cei de la Inax în anul 1967, model care nu s-a putut bucura de mare succes din cauza costurilor extrem de ridicate.³¹ Demersurile producătorilor japonezi în această direcție au continuat, astfel încât dispozitivul a necesitat introducerea unei noi denumiri printre obiectele sanitare specifice băii, fiind un hibrid perfect cu numele de *washlet*.³² După anii 1980 s-a răspândit și popularizat masiv în Japonia, și ulterior și în SUA, ajungându-se ca în anul 1995, 23% dintre locuințele japoneze să fie dotate cu acest dispozitiv.³³

Cea mai recentă invenție în acest domeniu, closetul digital "*Inax Satis*", aparține tot producătorilor japonezi și constă într-un dispozitiv dotat cu numeroase funcții auxiliare și inovatoare. (fig. 23 a, b) Cea mai importantă caracteristică a acestui closet este integrarea rezervorului de apă, dispariția instalațiilor aparente și folosirea mult mai eficientă a consumului de apă. Controlat de o unitate centrală montată pe perete, "*Inax Satis*" este prevăzut cu următoarele funcții: deschidere și închidere automată a capacului de closet declanșată de prezența unui senzor, sistem de odorizare automată prin preluarea mirosurilor neplăcute și eliberarea altora agreabile, sistem de spălare din două direcții, sistem de muzică, posibilitatea luminării pe timp de noapte și prezența unui buton de alarmă.³⁴ Ceea ce însă surprinde cu adevărat este posibilitatea conectării acestui dispozitiv la telefoanele inteligente din zilele noastre. Astfel, cu ajutorul aplicației "*My Satis*" instalate pe telefonul personal, utilizatorul își poate pregăti closetul înainte de utilizare: capacul closetului poate fi încălzit, muzica poate fi selectată,

³¹ Costurile acestui dispozitiv ajungeau să le egaleze pe cele ale automobilelor.

³² Rose George, *The Big Necessity: The Unmentionable World of Human Waste and Why It Matters*, Metropolitan Books, New York, 2008, p.57.

³³ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014, p.127.

³⁴ Rose George, *The Big Necessity: The Unmentionable World of Human Waste and Why It Matters*, Metropolitan Books, New York, 2008, p.57.

pot fi activate luminile, mirosurile și astfel controlate toate funcțiile closetului digital.³⁵ Producătorii japonezi de la Lixil, cei care au conceput acest model, precizau că în Japonia se vânduseră 1 milion de astfel de dispozitive până în mai 2014.

Pe lângă aceste inovații ce sintetizează funcțiile closetului și ale bideului într-unul singur, trebuie spus că, pentru moment, cele două obiecte se întâlnesc mai degrabă separat în interiorul camerelor de baie. De obicei, producătorii contemporani produc seturi complete lavoar-closet-bideu, care urmăresc aceeași linie, pentru că aspectul obiectelor sanitare influențează substanțial stilul băii. Evident, alegerea aceasta nu este obligatorie, dar se recomandă ca măcar closetul și bideul să facă parte din aceeași gamă sau să aibă proporții similare, mai ales în cazul în care sunt poziționate unul lângă altul. În comparație cu lavoarele sau căzile de baie, materialul cel mai des întâlnit în fabricarea closetelor rămâne porțelanul, pe lângă cele de metal, folosite îndeosebi în cazul toaletelor publice.

În ceea ce privește direcția noilor tehnologii, care urmărește obținerea reducerii consumului de apă în folosirea closetelor, voi face referire la demersul celor de la fundația Bill și Melinda Gates de a crea un program cu numele *"Reinvent the Toilet"*. După cum indică și numele, programul încearcă să rezolve criza sanitară întorcându-se la origini, practic vrea să reinventeze closetul, având în vedere faptul că problema pare imposibil de soluționat în multe colțuri ale lumii în absența infrastructurii ce implică o serie de costuri ridicate, a lipsei de apă potabilă, dar și a permanentei infestări a fluxurilor de apă. Mai mult de 1.2 miliarde de oameni din întreaga lume au avut acces la salubritate, îmbunătățită între 1990 și 2004 dar, cu toate acestea, chiar și cu acest progres, 41% din populația lumii - aproximativ 2.6 miliarde de oameni, inclusiv 980 de milioane de copii - nu au acces la instalațiile corespunzătoare de salubritate.³⁶ Ideea acestui program este de a utiliza noile tehnologii în fabricarea obiectelor sanitare din materiale

³⁵ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014, p.155.

³⁶ Maggie Black, Ben Fawcett, *The Last Taboo: Opening the Door on the Global Sanitation Crisis*, Routledge, 2008.

reciclabile folosind imprimantele 3D, și de a transforma materiile fecale în îngrășămintă.³⁷ (fig. 24)

În august 2012, Bill Gates făcea pe blogul său câteva observații interesante legate de problemele pe care le ridică actualele closete ce folosesc jetul de apă cu care este obișnuită lumea civilizată a globului pământesc. El constata că acest dispozitiv este total nerealist și imposibil de implementat pentru 40% din populația lumii din cauza lipsei oricărei posibilități de a avea acces la apă sau canalizare. Din studiile realizate s-a observat că există 2.5 miliarde de oameni care nu au acces la condiții sanitare, iar hrana și apa infestate cu materii fecaleucid anual 1.5 milioane de copii, mai mult decât SIDA și malaria la un loc. Bill Gates consideră actualul sistem de closet o soluție depășită în rezolvarea problemelor de salubritate, care consumă de 10 ori mai multă apă decât necesarul zilnic de apă potabilă, însă recunoaște că la momentul invenției lui, acum mai mult de două secole, a condus la o revoluție sanitară ce a contribuit la eradicarea epidemiilor de boli mortale și la salvarea a milioane de vieți umane. Cu toate acestea, faptul că în zilele noastre patru din zece oameni nu au acces la apă, iar costurile de implementare sunt extrem de ridicate sau chiar imposibile, dovedește că trebuie găsite soluții noi, inteligente, durabile, și că inventarea unui nou tip de closet este una dintre problemele importante care ar trebui să preocupe omenirea. (fig. 25)

4.2.5. *Bideul*

Am făcut deja referiri la acest obiect sanitar caracteristic activităților de îngrijire a corpului. Am arătat că bideul și-a făcut apariția în secolul al XVIII-lea în interioarele aristocrației franceze, dar că s-a bucurat de o răspândire la scară largă de abia în secolul al XX-lea. Bideul a intrat în galeria obiectelor utilizate pentru activitățile de îngrijire a corpului în secolul al XVIII-lea. Deși, încă de la apariție, a fost ținta ironiilor și nu a fost luat prea mult în serios, a supraviețuit timpurilor; în multe locuințe este considerat azi o piesă indispensabilă camerei de baie. Precum celelalte obiecte ale băii, cada, lavoarul sau oalele de

³⁷ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.40.

noapte, bideul era fabricat din porțelan, dar nu numai, și astfel dotat pentru a putea fi mutat în diferite spații ale locuinței după nevoi.

După cum am aflat deja, deși a fost întotdeauna asociat cu Franța, prin etimologia cuvântului, bideul este o invenție a italienilor și a căpătat denumiri diverse: *micul căluț igienic (il piccolo cavallo igienico)* în Italia, *chitara igienică (la guitarra higienica)* în Spania și *cutia vioară (boîte de violon)* sau *micul indiscret (le petit indiscret)* în Franța.

Interioarele camerelor de baie de la începutul secolului al XX-lea, în special cele europene, relevă preocuparea arhitecților moderni pentru integrarea acestui obiect sanitar. Dovadă elocventă stau camerele de baie proiectate de arhitectul francez Le Corbusier în locuințele sale, pe care le-am ales ca studiu de caz în capitolele precedente, pentru a reliefa și acest aspect, dar și pentru a arată diferența de percepție față de acest obiect al băii dintre continentul european și cel nord-american, tendință încă prezentă în zilele noastre.

La început, atât în Statele Unite, cât și în Europa, bideul a fost asociat în mintea oamenilor cu sexul și cu acțiunile legate de sex. Cu timpul însă, lumea a conștientizat că bideul este, de fapt, un obiect sanitar folosit atât pentru femei, cât și pentru bărbați și a fost integrat în spațiul camerei de baie.

În încheierea prezentării principalelor obiecte sanitare caracteristice locuințelor trebuie să semnalăm o nouă tendință întâlnită în design-ul industriei de profil. O mare parte dintre producătorii și designerii obiectelor sanitare au studiat posibilitățile de combinare a acestora, urmărind o mai bună întrebuintare a spațiului din camera de baie sau folosirea mai eficientă a cantității de apă necesare funcționării, fără a neglija aspectele estetice, uneori chiar în scop strict estetic. Pe lângă deja menționatul hibrid *washlet* al producătorilor japonezi, voi face referire și la alte exemple care urmăresc această combinare.

Astfel, Gama Ebb, exemplul oferit de designerii britanici de la UsTogether, mi-a atras atenția datorită simplității liniilor folosite, a proporțiilor echilibrate și a calităților sculpturale obținute din combinarea diverselor obiecte sanitare. Pe lângă deja clasica alăturare a două lavoare, ei propun combinarea căzii cu lavoarul în formă liniară sau în variantă de colț, a dușului cu lavoarul sau, și mai eficient, a celor trei obiecte, duș, cadă și lavoar. (fig. 26, 27 a, b)

Symbiosis, obiectul de design al celor de la Desnahemisfera, propune integrarea cu stil a unui lavoar în obiectul căzii, reușind să facă o inovație formală, adaptată perfect corpului uman. (fig. 28) Aspectul său neconvențional, oferit de sinteza dintre lavoar și cadă, aduce în prim-plan puritatea proiectării obiectului. Pe lângă aspectele estetice, acest obiect este interesant și datorită tehnologiilor avansate pe care le încorporează. Dintre acestea remarcăm: posibilitatea de a controla presiunea și temperatura apei prin simpla atingere a unui buton, prezența unor boxe încorporate ce se pot conecta la telefon sau la o altă sursă de acest gen.³⁸

O altă variantă propusă de designerii din domeniu este combinarea lavoarului și a closetului, ilustrată în cele două exemple selectate. Lavoarul este integrat closetului în scopul economisirii apei. Astfel apa folosită la lavoar este reutilizată pentru funcționarea closetului. Deși principiul este asemănător în cazul modelului celor de la Roca și al celui de la Caroma, diferențele expresive sunt evidente. (fig. 29, 30)

4.2.6. Oglinda

Încă din cele mai vechi timpuri și poate că și în zilele noastre, oamenii simpli s-au temut de oglinzi și le-au asociat cu vrăjitoria. Alții însă au dorit să se vadă, să se admire, iar oglinda a însemnat o fascinație; astfel încât, cu timpul, societatea burgheză a inserat-o în case cu roluri multiple. Oglinda a apărut de abia în secolul al XVI-lea, importată din Veneția³⁹ și, treptat, ea a devenit un obiect de mobilier privilegiat, rar și scump, ce ținea de ordinea simbolică: *„nu numai că reflectă trăsăturile individului, ci însoțește și strădania conștiinței individuale în istorie [...] poartă în sine confirmarea unei întregi ordini sociale”*.⁴⁰ În sprijinul acestei idei îl putem cita pe Jean Baudrillard, care, în cartea sa *Sistemul obiectelor*, remarca:

³⁸ <http://www.desnahemisfera.com/studio/>

³⁹ Philippe Aries și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, 1994, vol.10, p.6.

⁴⁰ Jean Baudrillard, *Sistemul obiectelor*, Editura Echinoc, Cluj, 1996, p.14.

”Oglinda există în continuare: lipsită de cadru, ea își definește funcția, cel mai exact, în baie. Destinată îngrijirii aparențelor, care e pretinsă de relațiile sociale, ea se eliberează de grația și de prestigiul subiectivității domestice, în același timp, celelate obiecte se eliberează de ea și nu mai sunt tentate să trăiască într-un circuit închis cu propria lor imagine. Cum oglinda încheie spațiul, ea presupune un perete și trimite la un centru: cu cât avem mai multe oglinzi, cu atât intimitatea camerei e mai formidabilă, dar și mai răsfântă asupra ei înseși.”⁴¹

În spațiul băii, oglinda a devenit obiectul absolut indispensabil, ce trebuie prevăzut într-un fel sau altul, subtil sau, dimpotrivă, ostentativ. Această afirmație poate fi justificată atât prin rolul de utilitate pe care îl joacă în viața băii, dar, în egală măsură, prin rolul estetic în imaginea băii, mai ales că oglinda are calitatea de a da impresia unui spațiu mai mare. Oglinda în camera de baie este un element căutat și dorit de către utilizatori și aproape că nu ne putem imagina o baie fără oglindă.

Dacă băile din perioada victoriană dispuneau de oglinzi mici, de cele mai multe ori înrămate, secolul al XX-lea a eliberat oglinzile de rame și a îmbogățit baia cu o multitudine de oglinzi. Apariția lor pe pereți, pe uși și chiar pe tavanele băilor a anunțat imaginea de spațiu feminizat de care aminteam la începutul capitoului.⁴²

4.2.7. Mobilierul băii

Dintre toate avantajele oferite de camera de baie, spațiul de depozitare ar trebui să fie cel fructificat la maximum, ca de altfel orice fel de spațiu de depozitare în locuință. La începuturile băii moderne, singurul mobilier din baie ce asigura depozitarea era dulapul de medicamente. Le Corbusier a fost unul dintre promotorii ideii conform căreia baia ar trebui să fie o cameră a sănătății, mobilată cu dulăpioare pentru medicamente, prevăzute cu oglindă și cu cântare pentru măsurarea greutății. Începutul secolului al XX-lea a fost momentul în care principiile de mobilare a băii victoriene au fost înlăturare. Astfel, fotoliile, canapelele sau covoarele nu mai erau incluse în mobilierul băii.

⁴¹ Idem, p.15.

⁴² Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.169.

Baia contemporană trebuie să facă față depozitării unui număr impresionant de obiecte: produse cosmetice și de igienă personală, echipamente electrocasnice de îngrijire personală și multe altele. Modul în care se face depozitarea lor constituie o altă problemă ce trebuie înțeleasă bine, pentru că avem de a face cu obiecte extrem de diverse. Pe unele le folosim zilnic, pe altele poate o dată pe an, pentru o parte din ele putem îngădui liberul acces, la altele îl restricționăm complet (exemplul medicamentelor), unele sunt curate, altele murdare, unele sunt mici, altele voluminoase.⁴³ Această enumerare evidențiază dificultatea realizării tuturor tipurilor de depozitare. De la rafturi și sertare, depozitarea flexibilă este cea care poate rezolva întregul arsenal de obiecte specifice camerei de baie. O altă regulă de urmat ar fi ca depozitarea lor să fie logică și apropiată de locul în care sunt folosite.

Mașina de spălat,⁴⁴ aparat de uz casnic care, metaforic spus, s-a tot plimbat prin locuințele oamenilor de-a lungul timpului, reprezintă un caz interesant de analizat. Locul acesteia în locuințele clasei medii a fost inițial în interiorul băilor, unde existau și brânșamentele care să permită buna lor funcționare. Chiar și așa, în casele oamenilor înstăriți, era poziționată încă de la început la subsol sau în garaje, în spații specializate, unde aveau acces facil servitorii. Cu timpul, locul mașinii de spălat a migrat către bucătărie, amplasarea ei fiind atât de discretă, încât nici nu este observată de cei străini casei.

Pe lângă problema mașinii de spălat și a găsirii locului ei cel mai favorabil, în ultimii ani a apărut un alt aparat de uz casnic, **mașina de uscare a rufelor**, care cere și ea un spațiu. Din punct de vedere al protecției mediului, mașina de uscare a rufelor este o risipă al cărei argument stă în viteza vieții; prezența ei poate fi justificată în apartamentele care nu dispun de spațiu suficient pentru uscarea rufelor

⁴³ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.181.

⁴⁴ Primele modele de mașini de spălat erau din lemn și acționate manual, mai târziu un fost fabricate din metal, fapt ce a permis încălzirea vasului și păstrarea apei calde pe tot parcursul funcționării. Cele mai timpurii dispozitive de spălare mecanică au fost inventate de către Nathaniel Briggs, în anul 1797 în New Hampshire. La mijlocul secolului al XIX-lea, au apărut modele de mașini de spălat cu aburi în Marea Britanie și SUA. <http://www.oldandinteresting.com/history-washing-machines.aspx>

în interiorul băilor și nici de camere speciale de uscat, fără să luam în discuție reglementările care interzic uscarea lor pe balcoane.⁴⁵

Dintre toate tipurile de depozitări specifice băii, **mobilierul din jurul lavoarului** și al oglinzii este, cu siguranță, cel mai important și mai intens folosit. Utilizarea zilnică și multitudinea de acțiuni ce au loc în jurul acestui spațiu necesită o depozitare coerentă. Inovațiile din domeniul mobilierului de baie nu au ocolit nici această zonă a camerei de baie. În zilele noastre ne putem bucura de facilitățile oferite de oglinzi interactive, acționate digital, care se pot transforma în ecrane TV sau care au inclus printre caracteristici modul de dezaburire, în timp ce bine cunoscutul dulap de medicamente este prevăzut cu funcția de refrigerare pentru o mai bună conservare a produselor ce îi sunt destinate. Un alt tip de depozitare ce trebuie prevăzută este cel din vecinătatea căzii sau a dușului pentru toate acele produse și obiecte necesare îmbăierii și spălării corpului.

Modalitatea în care se face depozitarea în interiorul camerelor de baie este subiectivă. Unii oameni aleg ca o parte din produsele cosmetice să țină de imaginea băii, alții, în schimb, se feresc de această variantă și aleg depozitări închise. Oricare ar fi această alegere, ceea ce primează sunt materialele din care este făcut mobilierul de baie. Este vorba de materiale rezistente la apă, căldură sau aburi, precum lemnul tratat, piatra, sticla sau alte suprafețe lăcuite.

Așa cum am mai afirmat, baia a devenit una dintre încăperile cu adevărat multifuncționale ale casei, motiv pentru care dotările și mobilierul pe care le găsim aici, mai ales în băile de lux, sunt pe cât de numeroase, pe atât de diverse. Acestea pot fi echipate cu tot felul de tipuri de căzi sofisticate, cu aparate de sport, cu aparate electronice, cu lămpi de bronzat sau cu diverse accesorii încastrate. Trebuie spus că apariția **aparatelor pentru exerciții fizice** în interiorul camerelor de baie a avut loc în jurul anilor 1980, în urma conștientizării importanței practicării sportului în viața de zi cu zi. Exercițiile fizice pot fi completate cu masaj, care își poate găsi locul tot în baie, pe un pat special, sau cu saună, care poate deveni o anexă specială.

⁴⁵ Monique Eleb, Philippe Simon, *Entre confort désir et normes, Le logement contemporain, 1995-2012*, Margada, Bruxelles, 2013, p.235.

Robinetele și bateriile obiectelor sanitare, de la cele retro ce amintesc de primele modele apărute vreodată, până la cele mai avangardiste, fac parte din accesoriile importante ale băii, fără de care această încăpere nu ar putea funcționa. Evoluția lor în timp este la fel de interesantă precum cea a principalelor obiecte sanitare, urmând aceeași tendință de dematerializare. Dacă odată cu introducerea alimentării cu apă rece și caldă în locuințe existau două robinete separate corespunzătoare fiecărui flux de apă, cu timpul reglarea volumului de apă și a temperaturii acesteia s-a făcut cu ajutorul unui singur robinet. Tehnologiile actuale au condus la apariția modelelor cu senzori de mișcare care pornesc fluxul de apă la simpla apropiere a mâinilor. Astfel, dispare interacțiunea dintre corp și obiect, pe de o parte din motive igienice, pe de altă parte din motive care țin de un consum eficient și de eliminarea pierderilor inutile de apă.

Noua tehnologie de printare 3D a produs schimbări spectaculoase și în această industrie a obiectelor și accesoriilor sanitare, oferind posibilitatea personalizării suplimentare a camerelor și obiectelor de baie. Pentru a exemplifica am ales modelele DXV de la American Standard, care par să reinventeze modul în care vom folosi apa. Expresia propusă de designeri adaugă valoare experienței senzoriale în timpul banalelor activități din baie, precum cea a spălării mâinilor. Designerii vizionari de la American Standard s-au bazat pe realizarea unor structuri fine, realizate din aliaje puternice, ce permit ascunderea canalelor de alimentare cu apă astfel încât apariția apei în robinet să creeze impresia unei magii. (fig. 31 a, b, c, d) Timpul de imprimare al acestor robinete este de 24 de ore, fiind urmat de un proces de lustruire manual pentru a obține efectul de luciu dorit. Jocurile artistice duc însă la prețuri ridicate pentru aceste obiecte, care rămân de lux, deocamdată. Pe de altă parte, tehnologia de printare 3D descentralizează procesul de fabricație și "*democratizează*" procesul de design, deschizând astfel noi orizonturi pentru proiectare și construcție și oferind consumatorilor încă o posibilitate de personalizare în locul producției de masă.⁴⁶ Întrebarea care se ridică este dacă aceste inovații tehnologice vor putea fi implementate la scară largă în condițiile unor

⁴⁶ <https://www.dxv.com/products/3d-printed-faucets>

costuri mult mai accesibile, așa cum s-a întâmplat cu alte obiecte sanitare produse industrial.

Din sumara trecere în revistă de mai sus, observăm că, în ultimii ani, relația dintre corpul uman și obiectele și spațiul băii este în continuă schimbare. Interacțiunea cu obiectele sanitare și relația care se creează astfel au la bază o puternică individualizare și un egocentrism specific societății actuale. Forma acestor obiecte nu mai dezvăluie doar modul în care funcționează, ci mai cu seamă dorința de a surprinde, de a deveni obiecte spectaculoase, la fel ca întregul spațiu al băii. Obiectele sanitare, pe lângă rolul pe care îl îndeplinesc în ritualul igienei, sunt dispozitive ce transmit sunete, imagini și informații, cu care utilizatorul interacționează, oferind prilej de relaxare și destindere.

4.3. Tehnologii, materiale folosite, ambianță, aspecte legate de designul băii contemporane

Camera de baie contemporană este unul dintre spațiile particulare ale casei în proiectarea căruia arhitectii și designerii de interior beneficiază de o mare varietate de tehnologii, materiale și elemente arhitecturale, dar se și confruntă cu o serie de probleme. În cele ce urmează voi face referire la câteva aspecte legate de acestea, pentru a înțelege modul prin care spațiul băii capătă personalitate și atmosferă.

4.3.1. Materiale și finisaje

Orice prim contact cu o încăpăre ne transmite o întreagă atmosferă. Acest lucru este valabil și în cazul încăperii de baie, unde materialele de construcție și finisajele ei ajută la receptarea imediată a impresiei pe care o lasă aceasta.

Baia este un spațiu atipic față de celelalte încăperi ale locuinței, cu condiții de funcționare speciale. Datorită acestui fapt, materialele sau finisajele trebuie să îndeplinească anumite criterii. Prezența surselor de apă, a aburilor formați de la apa caldă și a umidității, în general, duc la folosirea unor finisaje neabsorbante, ce pot fi cu ușurință curățate și întreținute. Astfel, regulile care ar trebui respectate în alegerea materialelor și finisajelor băii ar fi următoarele: materialul să fie rezistent la apă, materialul să aibă rol decorativ, materialul să fie ușor de curățat și materialul să fie rezistent în timp.

În zilele noastre, gama de materiale și finisaje este atât de variată, încât spațiul băii poate fi imaginat în forme multiple. Criteriul care primează în alegerea materialelor și finisajelor depinde de caracterul dorit al băii pentru care sunt selectate, de dimensiunile spațiului acesteia și de destinația lor exactă. Materialele folosite în camera de baie pot fi **naturale** sau **artificiale**, materiale care oferă senzația de căldură sau, dimpotrivă, total glaciale, care induc o imagine austeră, acvatică, fluidă, pot fi extrem de divers colorate sau monocore. Lemnul este unul dintre materialele naturale care conferă căldură spațiului și pe care îl întâlnim îndeosebi la mobilierul băii, dar și în cazul pardoselii din baie. Nu orice fel de esență de lemn poate fi luată în discuție din cauza contactului cu apa, fiind preferate esențele tropicale, care au în compoziție o cantitate mare de uleiuri, ce le face rezistente la apă. Tot din categoria materialelor naturale care nu transmit niciun fel de căldură, ci senzația contrară de rece, amintim **marmura**. Rezistentă la apă, extrem de potrivită în realizarea băilor sofisticate clasice și elegante în același timp, material ce probabil a fost folosit și în interiorul luxoaselor băi romane, marmura este unul dintre cele mai apreciate și costisitoare materiale. Tocmai de aceea transmite o idee de statut social. Trebuie însă să menționăm că în cazul camerelor de baie se folosesc în mod ingenios nu unul, ci mai multe materiale. Finisajul care probabil se bucură de cea mai mare popularitate îl reprezintă **plăcile de ceramică**, în infinitele sortimente de dimensiuni și de culori. Diversitatea acestor plăci de ceramică și faptul că sunt extrem de ușor de întreținut în comparație cu alte materiale au dus la situația în care găsim plăci de ceramică ce imită alte texturi, precum cea a lemnului, a marmurei și nu numai. Un alt finisaj care, ca și **marmura**, este folosit de mii de ani și s-a bucurat mereu de interes este **mozaicul**. Mozaicul se realizează prin asamblarea unor piese mici din sticlă colorată, piatră, gresie sau alte materiale. Deși dimensiunile pieselor pot varia, cel mai frecvent întâlnim piese de mici dimensiuni 1.5x1.5cm.⁴⁷

Enumerarea poate continua, iar piatra naturală, granitul, travertinul, metalul laminat, placările pe bază de plastic, betonul

⁴⁷ Asensio, Paco, Marina Ubach, *Bathroom design*, teNeues Publishing Group, 2003, p.74.

aparent, corianul, tapetul sau vopseaua sunt doar câteva din multitudinea de materiale ce pot fi folosite în realizarea camerelor de baie și a căror combinare poate produce efecte spectaculoase. Vopseaua specială pentru spațiile cu umiditate crescută reprezintă varianta cea mai puțin costisitoare și cea mai ușor de pus în practică; din folosirea acestui finisaj în camera de baie pot rezulta spații asemănătoare camerelor de zi ale casei, îndepărtându-se de imaginea austeră creată de materialele considerate reci, schimbându-se astfel expresivitatea acestei camere.

4.3.2. *Culoarea*

Spațiile casei, precum baia sau bucătăria, le asociem în mod tradițional cu albul, culoarea neutră, dar și culoarea curățeniei. Asocierea aceasta o facem atât pentru spațiul propriu zis al încăperilor, cât și pentru obiectele lor caracteristice. La sfârșitul secolului al XIX-lea, arhitectul Adolf Loos își exprima admirația față de camerele de baie englezești cu obiecte și finisaje albe, observând că în Germania exista o preferință pentru cele colorate, probabil din dorința de a ascunde murdăria. Preferința pentru alb de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a manifestat nu doar în interioarele camerelor de baie, ci, de fapt, în întreaga arhitectură modernă. Trecerea la alb și la simplitate s-a făcut în defavoarea bogatei ornamentații a epocii victoriene⁴⁸ și fiind considerat cel mai onest semn al modernității de către arhitecții acelor timpuri. Păreri asemănătoare și-au manifestat și personalități precum Le Corbusier sau Sigfried Giedion, de care am amintit pe parcursul lucrării, aducând elogii băilor albe moderne pentru imaginea lor naturală și sinceră, ce reprezentau adevăratul spirit al modernității⁴⁹ și demonstau preocuparea pentru rezolvarea problemei igienei în locuințe.

După cel de-al doilea război mondial această perspectivă s-a schimbat, în mare parte datorită fabricilor de produse sanitare care au speculat preferința femeilor pentru culoare și pentru personalizarea camerei de baie. Chiar și cei care amenajau locuințele și-au arătat

⁴⁸ Epoca victoriană a Regatului Unit a fost perioada domniei reginei Victoria de la 20 iunie 1837 până la moartea ei, în 22 ianuarie 1901. Această epocă a constituit o lungă perioadă de prosperitate pentru poporul britanic.

⁴⁹ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.83.

disponibilitatea de a apela la alternative față de clasicul alb al băii. În ciuda puternicelor campanii publicitare care promovau obiectele sanitare colorate, impactul acestora nu s-a bucurat de mare succes pentru mult timp din cauza diferențelor de culoare ce rezultau din aplicarea pe diferite materiale și, mai ales, pentru că existau soluții mult mai ieftine de a introduce culoare în camerele de baie, prin colorarea pereților sau prezența accesoriilor colorate, mai degrabă decât a obiectelor sanitare.⁵⁰ (fig. 32)

Astăzi știm că atmosfera unei camere este în mare parte o consecință a culorilor pe care le alegem pentru pereți, pardoseli sau tavane, dar și pentru mobilier. Efectele vizuale pe care le putem obține din alegerea diferitelor culori, atât pentru suprafețele mari ale unei camere, cât și pentru zone mai mici, sunt de-a dreptul fabuloase. Culoarea pe care o folosim în amenajare, pe lângă rolul decorativ, ușor de imaginat, poate avea și calitatea de a rezolva anumite probleme de percepție. Efectele sunt cu atât mai interesante cu cât lumina naturală și cea artificială participă la punerea în valoare a culorilor. O regulă generală ar fi aceea că pentru spațiile de mici dimensiuni ar trebui folosite culori deschise și luminoase pentru a da senzația de spațiu mai mare, în timp ce culorile închise și mai agresive ar trebui folosite în spații mai mari. Dar există și excepții pentru această regulă, câteodată folosirea unor culori închise pentru anumiți pereți creează iluzia desființării acelor pereți. În cazul camerelor de baie această regulă se încalcă de multe ori în favoarea efectului de surpriză. Camera de baie contemporană a intrat astfel în categoria spațiilor care doresc să surprindă.

Pe de altă parte, culorile pe care le folosim, așa cum indică numeroase cercetări, ne influențează starea de spirit. Este cunoscut faptul că există culori care relaxează, liniștesc și sunt indicate pentru camere precum băi sau dormitoare. Culorile neutre, albul sau pastelurile, redau senzația de curățenie, igienă, ceea ce, la fel, le recomandă pentru camera de baie,⁵¹ în timp ce culorile puternice

⁵⁰ Idem, p.173.

⁵¹ Asensio, Paco, Marina Ubach, *Bathroom design*, teNeues Publishing Group, 2003, p.82.

folosite abil împreună cu efectele luminii le putem asocia cu momentul trezirii de dimineață și al înmărmășării.

În zilele noastre nu mai există o rigoare în aplicarea acestor reguli pentru niciunul dintre spațiile locuinței, nici măcar pentru cele două mai sus amintite. Însă, de multe ori, din folosirea culorilor puternice în interioarele locuințelor rezultă spații în care te simți agresat, mai ales când dimensiunile lor sunt reduse, așa cum este cazul camerelor de baie. Jean Baudrillard, în cartea sa *Sistemul obiectelor*, este de părere că în amenajarea interioară nu mai vorbim doar de culori, ci de tonuri și tonalități și *”combinarea, asortarea și contrastul tonalităților constituie adevărata problemă a ambianței în materie de culoare”*.⁵²

4.3.3. Lumina (naturală și artificială)

Locuințele noastre, încă de acum câteva zeci de decenii, s-au eliberat de configurarea tradiționalistă, de compartimentările clasice din pereți opaci. Jean Baudrillard, în cartea sa *Sistemul obiectelor*, observă:

*”[...] camerele se desfac, totul comunică, apoi se fragmentează în unghiuri, în zone difuze și în sectoare mobile: se liberalizează. Ferestrele nu mai sunt niște simple orificii [...] iar lumina, ce intervine liber, a devenit funcția universală de existență a lucrurilor [...]”*⁵³

Observația lui Baudrillard este perfect valabilă pentru fiecare dintre camerele locuinței, așadar și pentru camera de baie. Lumina din spațiul băii a devenit un lucru indispensabil pentru funcționalitatea spațiului, dar și pentru ambianța pe care reușește să o genereze. De mult timp nu mai sunt o noutate luminile indirecte, ascunse în tavane sau pereții verticali, sub forma unor benzi continuee. Modul acesta de distribuire a luminii oferă *”intimități privilegiate, atribuie lucrurilor o valoare deosebită, dă naștere umbrelor și inventează prezențe”*, de parcă *”sursa de lumină ne-ar reaminti originea lucrurilor”*.⁵⁴

Majoritatea băilor, mai ales cele cu care sunt dotate apartamentele obișnuite, nu beneficiază de lumină naturală. Recent

⁵²Jean Baudrillard, *Sistemul obiectelor*, Editura Echinoc, Cluj, 1996, p.25.

⁵³ Idem, p.14.

⁵⁴ Idem, p.15.

Însă **observăm o preocupare din partea arhitecților de a remedia acest defect al camerei de baie**, considerând că aspectele legate de confortul senzorial sau de cel corporal depind și de existența luminii naturale și, implicit, de posibilitatea aerisirii naturale a spațiului băii.⁵⁵

Atât lumina naturală, cât și cea artificială sunt esențiale în definirea și conturarea oricărui spațiu, fie că vorbim de unul domestic sau nu. Camera de baie nu face excepție, mai ales dacă ne gândim la tipologia finisajelor specifice băii care de multe ori produc reflecții, umbre și tot felul de efecte în prezența luminii de orice fel, naturală sau artificială.

Baia, ca și o parte din celelalte camere ale locuinței, în funcție de dimensiunile propriu-zise ale spațiului, are nevoie de diverse **tipuri de iluminat artificial**. Principala sursă este cea care oferă lumină întregului spațiu și ar trebui să fie o lumină caldă și uniformă (tocmai pentru că suprafețele sunt adesea reci), dar de foarte mare utilitate sunt sursele de lumină zonale. Acestea din urmă acoperă anumite zone intens utilizate, precum zona lavoarului sau aceea a căzii sau a dușului, după cum e cazul.

Deși ferestrele și lumina naturală ar trebui să ofere principala sursă de lumină, ca și în cazul ventilării, intervine aspectul nudității și al lipsei de intimitate, dar în multe cazuri sticla opacă reușește să rezolve problema. Cu toate acestea, mulți dintre noi ne dorim și ne imaginăm spații de baie cu suprafețe vitrate mari care să permită atât pătrunderea luminii, cât și o bună aerisire. Întâlnim adesea astfel de cazuri, mai ales la casele individuale, astfel încât de multe ori băile nu pot fi recunoscute din exteriorul casei.⁵⁶ În cazul camerei de baie, lumina naturală ar trebui să reprezinte o prioritate pentru că cea artificială distorsionează culorile, dar, mai ales, pentru că majoritatea activităților pe care le desfășurăm în interiorul băii necesită lumină.

În multe dintre băile contemporane a fost ignorat cu bună știință, aspectul lipsei de intimitate și au apărut ferestre cu dimensiuni impresionante care reușesc să realizeze o conexiune surprinzătoare

⁵⁵Monique Eleb, Philippe Simon, *Entre confort désir et normes, Le logement contemporain, 1995-2012*, Margada, Bruxelles, 2013, p.234.

⁵⁶ Inițial, băile au fost prevăzute cu suprafețe vitrate reduse, de mici dimensiuni, care te ajutau să identifici foarte ușor din exterior poziția băii în cadrul locuinței.

între spațiul exterior și cel interior. Baia iese spre exteriorul ei, se deschide spre natură, se lasă văzută, ceea ce presupune că se transformă într-un spațiu al contemplării și al voyeurismului. De cele mai multe ori, ferestrele care oferă deschiderea către priveliștea exterioară sunt în imediata vecinătate a obiectelor sanitare ce deservește îmbăierea, dar nu numai.

4.3.4. *Zgomotul*

Zgomotul provocat de activitățile din camera de baie rămâne una dintre cele mai delicate probleme ce trebuie rezolvate, fie că este provocat de oameni, fie că se datorează folosirii obiectelor sanitare. Senzația de jenă este resimțită atât de cel care declanșează zgomotul, cât și de cel care îl receptează. Unul dintre zgomotele cele mai neplăcute este sunetul produs de apa trasă la closet, fiind considerat inacceptabil atât dintr-o perspectivă pudică, cât și din cauza zgomotului propriu-zis, mai ales în timpul nopții.⁵⁷

Proiectarea băii trebuie să aibă în vedere toate aceste probleme legate de transmiterea zgomotelor și să prevadă izolații speciale ale pereților, pardoselilor și tavanelor, astfel încât să împiedice fenomenul sau măcar să îl atenueze. Deloc de neglijat este poziția pe care ar trebui să o ocupe camera de baie (grupul sanitar) destinată oaspeților, astfel încât să se bucure de intimitate în timpul folosirii ei. De asemenea, materialele și detaliile folosite la închiderile spațiului, respectiv ușile și ferestrele, trebuie atent alese și personalizate pentru acest fel de spațiu.

4.3.5. *Încălzirea și ventilația*

Baia și bucătăria sunt cele două spații importante ale casei care nu pot funcționa fără un sistem de ventilare special. Activitățile care se desfășoară în interiorul acestor camere produc mirosuri și, mai ales, un grad mare de umiditate, ambele fiind fenomene neplăcute. Simpla deschidere a ferestrelor din camera de baie sau din bucătărie în vederea aerisirii spațiului nu rezolvă totdeauna problema, cu precădere în baie, unde se pune și problema nudității. De multe ori deschiderea ferestrelor este condiționată de temperaturile exterioare. Prin urmare,

⁵⁷ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.185.

în aceste spații este necesară prevederea și instalarea unor sisteme suplimentare de încălzire și de ventilație, care să ajute și la prevenirea fenomenului de condensare.⁵⁸

4.4. Tipologii de băi contemporane – un fel de clasificare

Clasificarea băilor contemporane din locuințele zilelor noastre se poate realiza din diferite perspective, pe cât de diverse, pe atât de interesante: a suprafețelor, a obiectelor sanitare cu care sunt dotate, a modului în care sunt iluminate și ventilate, a persoanelor cărora le sunt destinate, pentru a enumera doar o parte dintre posibilități. În cele ce urmează, m-am oprit la clasificarea lor din punctul de vedere al atmosferei pe care o degajă, al caracterului lor. Evoluția tehnologiilor de fabricație, diversitatea materialelor și a obiectelor sanitare care se produc facilitează proiectarea camerelor de baie contemporane. Imaginile prezentate arată că în zilele noastre camera de baie poate să fie pe măsura visurilor noastre cele mai îndrăznețe.

Putem spune că, în măsura posibilităților, baia devine altceva decât spațiul funcțional igienic cu care ne-a obișnuit secolul trecut, „*baia standard*”. Toate exemplele selectate se depărtează în feluri diferite de această imagine.

4.4.1 Baia retro

Denumirea de retro pe care am ales-o pentru prima tipologie de băi se poate justifica prin impresia pe care o lasă imaginea acestor băi. Avem de a face cu spații care încearcă să recreeze atmosfera unor spații din trecut, care marchează o întoarcere și o reluare a unor elemente de limbaj clasic sau eclectic. Unele dintre ele ne pot aminti de elegantele băi romane, altele de băile victoriene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar este interesant de remarcat că prin elementele folosite, baia devine un spațiu elegant, asemănător unei camere de zi sau a unui salon, unde petreci timp liber și de răsfăț pentru îngrijirea corpului. Colajul de imagini prezentat își propune exemplificarea atmosferei băilor retro contemporane și oferă câteva dintre elementele comune ale acestora. Spațiile de acest tip fac apel la o multitudine de ornamentații și încadramente, la o prezență bogată a materialelor textile în zona

⁵⁸ Ibidem.

suprafețelor vitrate, în zona perimetrală căzilor sau pe pardoseli sub formă de covoare, la existența lămpilor suspendate de dimensiuni mari sau a unor piese de mobilier auxiliare, precum fotolii sau măsuțe de diferite dimensiuni.

Atenția acordată fiecărui detaliu și utilizarea unor materiale deloc convenționale pentru camerele de baie (unele dintre exemple chiar sunt complet lipsite de clasicele plăci ceramice) dau impresia că ne aflăm mai degrabă într-o cameră de zi, și nu în interiorul unei băi, iar în unele cazuri ne sunt înfățișate niște spații cu un caracter feminizat. În imaginile selectate observăm că obiectul sanitar al căzii (în multe cazuri în forma sa clasică, cu picioare) este componenta principală a încăperii, fiind elementul asupra căruia ne este focalizată privirea la început și, de cele mai multe ori, tocmai din acest motiv, este poziționat în imediata vecinătate a sursei de lumină naturală. Să remarcăm și asemănarea acestor băi cu cele engleze din perioada victoriană sau, în cazul celor în care predomină marmura ca finisaj, asemănarea cu somptuoasele băi romane. (fig. 33)

4.4.2. *Baia rustică*

Cea de a doua categorie de camere de baie pe care am ales să o prezint este cea a băilor rustice, prezente îndeosebi în casele de vacanță. Interioarele acestor spații degajă căldură, sunt spații primitoare prin folosirea cu precădere a materialelor naturale: lemnul cu precădere, eventual învechit, inclusiv pentru pardoseli; piatra, pentru pardoseli sau pentru plăci verticale; finisajul cu aspect de var; la care se adaugă și mobilierul masiv (frecvent în zona lavoarului); într-un cuvânt, tot ce intră în imaginarul rusticului. Amenajările băilor rustice sunt cu atât mai interesante cu cât se apelează și la amestecul cu elemente industriale, minimaliste sau elemente ce poartă patina timpului, retro. Atmosfera devine cea de voită improvizație într-un spațiu vechi, chiar dacă nu acesta este cazul. Spațiile create în interiorul băilor rustice sunt spații cu atmosferă relaxată, ce te fac să te simți confortabil și aproape de natură. Dacă pentru prima categorie observăm că modelul căzii cu picioare este caracteristic, pentru categoria de față am putea afirma că întoarcerea la origini este cea potrivită, nefiind deloc surprinzătoare prezența căzilor de lemn ce preiau forma unor butoaie. (fig. 34)

4.4.3. Baia minimalistă

Pornind de la afirmația "*Less is more*"⁵⁹ a arhitectului și designerului de mobilier Ludwig Mies Van Der Rohe, un maestru al simplității elegante, de câteva decenii tendința minimalistă își face apariția și în interiorul camerelor de baie. Băile minimaliste contemporane sunt exemplul perfect al optimizării spațiului și al maximizării efectului vizual prin numărul redus de obiecte prezente. Expresia "*Less is more*" nu înseamnă un spațiu gol și nedecorat, ci economia gestului expresiv, transpusă desigur și în reducerea spațiului la elementele strict necesare. Spre deosebire de tipologiile anterioare, exuberante și mai încărcate, baia minimalistă este, în general, precisă și sobră, calculată și ordonată, cu spații unde fiecare element are un scop bine stabilit. Impresia creată prin îndepărtarea sau ascunderea depozitărilor excesive, a materialelor voluminoase și a oricăror obiecte auxiliare este aceea a unui spațiu cu aspect epurat și puțin abstract.⁶⁰ Deși, în general, băile minimaliste luxoase beneficiază de spații generoase, atmosfera minimalistă se poate adapta oricărei dimensiuni de cameră de baie.

Paleta de culori pe care se bazează acest tip de spații este mai restrânsă, limitându-se la alb, negru și gri sau la culori naturale. Cel mai adesea camerele de baie minimaliste sunt monocrome, folosind luminozitatea albului cu eventuale accente (de negru, gri sau de culoarea lemnului etc.) pentru contraste. La unul dintre exemplele prezentate se observă folosirea în exces a culorii gri pentru finisajul pereților sau a pardoselii în contrast cu obiectele sanitare albe. Valoarea expresivă vine mai puțin din culori, cât din folosirea luminii naturale și artificiale și din modul în care aceasta este reflectată. Spațiile de acest tip ne duc cu gândul la arhitectura de interior tradițională japoneză, sursă de inspirație pentru stilul minimalist.

Un alt element semnificativ al acestei tipologii este liniaritatea. Liniile drepte structurează acest fel de spațiu, iar liniile perfecte generează ordinea interioară. Această caracteristică este valabilă atât

⁵⁹ Traducerea noastră: "*Mai puțin este mai mult*".

⁶⁰ <https://www.bathdisc.co.uk/blog/less-is-more-how-to-bring-minimalism-to-a-chaotic-bathroom>

pentru finisaje, cât și pentru obiectele și accesoriile care mobilează camera de baie. În general, proiectarea acestei categorii de băi se bazează pe tratarea spațiului într-un mod ieșit din tipare, astfel încât camera de baie să iasă în evidență prin unicitate. De aceea, se apelează de multe ori la introducerea unor elemente care să ne capteze atenția, chiar dacă ne pot părea abstracte sau străine camerei de baie, dar care să își găsească un rol funcțional.

În finalul scurtei descrieri să precizăm că în interiorul băilor minimaliste își găsesc locul, în modul cel mai firesc, obiectele și accesoriile sanitare de design și tehnologiile de ultimă oră. (fig. 35)

4.4.4. *Baia nonconformisă*

Cea din urmă categorie la care mă voi referi în cadrul cercetării este cea a camerelor de baie nonconformiste, tendința cea mai recentă și, probabil, cea mai interesantă. Așa cum o spune și numele, camerele de baie nonconformiste caută să se elibereze de orice regulă, de orice preconcepție stilistică, de orice standard sau normă. Imaginația arhitecților și a designerilor de interior se bucură aici de o libertate deplină.

Efectul obținut este acela al surprizei totale, adesea de factură pop, degajând și ele un anumit caracter de avangardă sau cel puțin de excentricitate contestatară.

Materialele folosite la finisarea pardoselilor, a pereților verticali sau a tavanelor pot face parte din tipuri diferite, de cele mai multe ori fiind preferate cele neconvenționale. Amestecul materialelor cu diverse texturi aplicat pentru toate elementele camerei de baie este un alt aspect caracteristic.

Dacă în cazul băilor minimaliste observam folosirea nuanțelor de alb, negru sau gri, în aceste spații culorile puternice și mai ales accentele de culoare sunt folosite în mod predilect. Nu sunt excluse obiectele sanitare în culori atipice. Oglinzile, corpurile de iluminat, radiatoarele, instalațiile sanitare lăsate în mod intenționat la vedere, materialele textile (perdele, prosoape, halate etc.), ramele cu fotografii, rafturile de cărți, toate acestea participă la atmosfera băilor nonconformiste, unde totul este permis.

Totodată, combinarea inteligentă a elementelor contemporane cu cele «vintage» poate fi un punct de plecare în amenajarea acestui tip

de spațiu. Acesta pare locul ideal pentru manifestarea creativității și a ingeniozității, în realizarea unor spații marcate de originalitate. (fig. 36)

4.5. Probleme și întrebări în proiectarea băilor contemporane

4.5.1. Activități vechi și noi din spațiul băii

În zilele noastre, spațiul băii trebuie astfel imaginat și proiectat încât să satisfacă cele două cerințe de bază, îngrijirea corpului și satisfacerea nevoilor primare, dar nu numai atât. Camera de baie a devenit în multe locuințe, mai mult decât gazda obiectelor sanitare clasice, lavoar, cadă sau duș și wc. Dotările minimale pentru o bună funcționare a activităților corespunzătoare băii se rezumă, pe scurt, la existența unei surse de apă, a unui spațiu de depozitare și, de ce nu, a unei oglinzi, dar și la posibilitatea eliminării reziduurilor fiziologice, a încălzirii, a ventilării și a iluminării spațiului.

Baia contemporană poate însemna pentru fiecare dintre noi altceva, de aceea întâlnim spații atât de diferite din punct de vedere al finisajului sau al atmosferei.⁶¹ Viața oamenilor s-a schimbat și observăm că o multitudine de activități se desfășoară în spațiul băii. Pentru a da doar un exemplu, să amintim că mulți dintre noi folosesc acest spațiu pentru citit. Imaginea unei persoane care citește în cadă sau atunci când folosește wc-ul nu ne mai surprinde. În unele camere de baie au apărut mici biblioteci sau, mai mult decât atât, în cazuri deosebite vedem căzi poziționate în mijlocul bibliotecilor, ceea ce ne amintește de activitățile ce aveau loc în băile Greciei Antice.

Cititul în camera de baie a fost și rămâne și în zilele noastre o activitate preferată de mulți dintre noi. Într-un articol apărut în *Dilema Veche*, Simona Șora oferă două exemple interesante de scriitori pentru care baia a reprezentat spațiul ideal de lectură: Henry Miller mărturisea în cartea sa *The Books in My Life* că *”cele mai bune lecturi le-am făcut în baie. Exista pasaje în Ulise pe care nu le poți citi decât acolo dacă vrei să extragi întreaga savoare”*, sau Marcel Proust, care prin personajul său Swann, considera baia locul ideal *”pentru toate ocupațiile care cer o*

⁶¹ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.178.

*singurătate sacrosantă: lectura, reveria, lacrimile și plăcerea senzuală”.*⁶²

Astăzi, nu mai surprinde prezența unei surse de muzică, a unui ecran TV sau a unor gadget-uri sofisticate în spațiile dedicate îngrijirii corpului, pentru că timpul petrecut în această încăpere este dedicat printre altele și relaxării de unul singur. Pe lângă obiectele clasice ale băii, aici putem întâlni aparate de sport care contribuie la îngrijirea corpului.

Trebuie să amintim și faptul că acest spațiu este iubit și intens folosit de copii, prezența sursei de apă fiind una dintre explicații. Obiceiul copiilor de a se juca în cada plină cu apă și cu jucării oferă o mare bucurie la sfârșitul unei zile, de multe ori și în compania altor copii, fie ei frați sau prieteni.

Prezența surselor de apă sau finisajele care permit o curățenie rapidă au făcut ca acest spațiu să fie folosit în scopuri total surprinzătoare: să adăpostească un animal de casă sau să fie utilizat precum o cameră obscură pentru pasionații de fotografie. Totodată, putem afirma că baia este și *”camera medicală”* a locuinței, cea mai potrivită pentru acordarea primului ajutor în probleme de sănătate.⁶³

Am amintit, probabil, doar o parte din multitudinea de activități care au loc în zilele noastre în interiorul băilor, dar cred că suficiente cât să realizăm că baia este una dintre încăperile cu adevărat *multifuncționale* ale locuinței de astăzi.

Desigur că toate aceste activități extinse sau auxiliare (orientate către menținerea sănătății, practicarea sportului, relaxare) din interiorul băii necesită un spațiu mult mai mare decât cel minimal, cu care majoritatea populației era obișnuită. Ni se poate părea straniu, dar înainte de anii 1970, în Statele Unite se constata că arhitecții și designerii erau cei care continuau să ignore camera de baie și să o considere una dintre cele mai puțin importante spații ale casei, în timp ce beneficiarii își doreau locuințe cu băi mai mari și mult mai personalizate.

Băile de dimensiuni mari au fost mai mereu asociate cu dormitoarele matrimoniale, însă, pe lângă acestea, în anii 1970 a apărut

⁶² Simona Șora, *”Povesti din baie”*, *Dilema veche*, nr.214, 24 martie 2008.

⁶³ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.160.

un concept nou de baie: "*the living bath*"⁶⁴ sau "*wohnbad*", un spațiu de zi destinat întregii familii, un spațiu de petrecere a timpului liber,⁶⁵ prezentat în cadrul unei expoziții din Berlin din anul 1973. (fig. 37 a, b) Pe lângă obiectele cunoscute și caracteristice băii, erau prezente și unele mai puțin convenționale, precum un bar și un aparat de cafea. Configurația spațiului era atipică pentru o cameră de baie, fiind prevăzută cu un loc de conversație sub cota pardoselii, element ce caracteriza arhitectura interioarelor din anii '70.⁶⁶ Apariția acestui tip de spațiu nu ar fi putut să aibă loc fără schimbarea atitudinii față de corpul uman și față de obiceiurile de îmbăiere datorată revoluției sexuale din anii 1960 - 1970. Revoluția sexuală a avut un impact imediat în configurația băilor și, în general, în mentalitatea oamenilor asupra acestei camere, iar baia supradimensionată a devenit un simbol al acelor ani.

În evoluția băii, au urmat alte etape care au condus la o adevărată revoluție pentru planimetria locuințelor. Abordările estetice, filozofice și, mai ales, funcționale au evoluat, iar baia a putut fi tratată și ca o bibliotecă, ca un birou, ca o galerie de artă sau ca un loc dedicat sportului. *The living bath* putea să fie un spațiu de primire a oaspeților și, interesant de menționat, un spațiu cu funcțiune asemănătoare celui din perioada antichității.⁶⁷, atunci când în mod frecvent aceasta era pretextul îmbăierii în camerele de baie. Așadar, de la ideea conform căreia baia era cel mai intim loc al casei, putem cu ușurință ajunge la extrema cealaltă, baia cel mai public loc al casei. Camera de baie nu mai era destinată doar unei persoane, ci putea fi împărțită de două sau mai multe persoane.

Dintre toate aceste încercări și noi abordări reiese un lucru evident: camera de baie a devenit un spațiu la modă, căruia i se acordă atenția bine meritată și care permite desfășurarea unor activități diverse, pe lângă cele de igienă.

⁶⁴ Traducere: „Baia – cameră de zi”.

⁶⁵ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.172.

⁶⁶ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.183.

⁶⁷ Bill Bryson, *Acasă, o istorie a vieții private*, Polirom, 2012, p.274.

4.5.2. *Locul intimității, al retragerii sau al solitudinii*

Filozoful austriac Ivan Illich⁶⁸ a susținut că revoluția franceză cu ideea ei conform căreia „*fiecare om merită patul lui*”, a fost punctul de pornire al noii viziuni asupra intimității. Într-o lume în care oamenii împărțeau în mod obișnuit patul cu întreaga familie, și nu numai, în care oamenii își făceau nevoile în public și erau înmormântați în gropi comune, ideea intimității a apărut ca o necesitate. În 1986, Ivan Illich afirma: „*Fiecare cetățean are dreptul de a fi înconjurat de o zonă tampon care-l protejează de aura altora, în timp ce păstrază pentru el ce este al lui*”.⁶⁹

Unul dintre aspectele cele mai interesante atunci când vorbim despre camera de baie este *intimitatea ei* și modul în care a fost înțeleasă de-a lungul timpului față de cum o înțelegem noi astăzi. Pentru generațiile contemporane, în mod sigur, pare straniu că încă din timpul romanilor și până prin secolul al XVIII-lea îmbăierea nu era deloc o activitate ce ținea de intimitate, ci era chiar prilej de socializare, fiind o activitate publică. În interioarele acelor civilizații, camerele cu funcțiunea de baie nu erau spații private, ba, din contră, unele dintre ele erau folosite pentru petrecerea timpului împreună cu familia sau prietenii. De multe ori obiectele, impropriu numite sanitare, erau astfel concepute pentru a putea fi folosite de mai multe persoane în același timp, cum era cazul căzilor de baie sau al closetelor. Cel mai potrivit exemplu sunt faimoasele băi romane și cultura romană a îmbăierii care a supraviețuit de-a lungul istoriei și care a influențat nu numai întregul teritoriu al Imperiului, ci și alte civilizații.

Nevoia de intimitate despre care vorbim este o invenție a secolelor moderne. După cum ușor se poate deduce, dorința individului de a beneficia de un spațiu care să-i ofere intimitate nu a apărut dintr-odată, ci, așa cum s-a întâmplat de multe ori în istorie, ca o imitare a modelului aristocratic, pentru care nu existau doar activități cu caracter intim, ci și exclusivist. Prin urmare, chiar și în prima jumătate a secolului

⁶⁸ Ivan Illich (1926–2002), filozof austriac, critic nonconformist al instituțiilor culturii contemporane occidentale și al efectele lor asupra practicilor din educație, medicină, și nu numai.

⁶⁹ Ivan Illich, *H2O and the Waters of Forgetfulness*, Marion Boyars, London, 1986, apud. Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, an Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.283.

al XX-lea, pentru populația săracă din mediul rural sau urban, toate activitățile ce țineau de îngrijirea corpului nu se bucurau de intimitate, fiind activități ce aveau loc în băi publice și alte spații de acest fel.⁷⁰

La începutul secolului al XIX-lea, problema intimității a rămas nerezolvată, deși progresele urbane și descoperirile tehnice au catalizat apariția unor spații dotate cu apă curentă sau canalizare. Inițial, au apărut camere de baie comune, pe fiecare etaj, folosite în același timp de mai multe familii. E ușor de imaginat că această soluție pe termen lung nu putea rezolva nici nevoia de intimitate, dar nici pe cele de igienă, necesare oricărei familii. De abia către sfârșitul secolului al XIX-lea, apare camera de baie, într-o formă asemănătoare cu a celei de azi, cu precădere în mediul urban și la clasele sociale mai înstărite.⁷¹

Camerele de baie contemporane sunt, în general, spații private care oferă intimitate și liniște. Oamenii sunt în căutarea intimității din diferite motive: dorința de a fi singuri, rezolvarea aspectelor estetice, respectarea ritualurilor zilnice sau atingerea unor modele de comportament.⁷² Pentru a exemplifica, voi da exemplul adolescenților, cei care au nevoie de intimitate de-a lungul acestei perioadei dificile și solicitante din viața lor. Subiectul intimității, în acest caz, atrage după sine o întrebare simplă: *de câte băi are nevoie o locuință astfel încât să satisfacă această cerință funcțională?!*

Evoluția și importanța camerei de baie din locuințele actuale o putem înțelege și din această perspectivă: a numărului de băi existente într-o locuință și a modului în care reușește să fie un spațiu privat. Astfel, în locuințele oamenilor înstăriți întâlnim de multe ori câte o baie ce corespunde fiecărui dormitor, și nu numai, asigurând astfel intimitatea tuturor activităților în orice moment al zilei. Există însă și cazuri în care raportul dintre numărul de membri ai unei familii și numărul de băi existente în locuință nu este deloc favorabil unei bune funcționări, caz în care se impune un program și niște reguli stricte de folosire a camerei de baie.

După cum e ușor de dedus, termenul de *intimitate* este unul relativ, dificil de cuantificat, căruia, însă, îi putem asocia diferite stadii.

⁷⁰ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.16.

⁷¹ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.7.

⁷² Idem, p.164.

În cartea sa, Alexander Kira stabilește pentru intimitatea camerei de baie trei mari categorii: 1) intimitatea prin care poți să fii auzit, dar nu văzut, 2) intimitatea prin care poți să nu fii nici văzut și nici auzit și 3) intimitatea prin care poți să nu fii văzut, auzit și simțit - intimitatea completă⁷³ sau, aş adăuga, cea către care majoritatea oamenilor tind.

Intimitatea băii depinde, printre altele, și de dimensiunea camerei, de așezarea în cadrul locuinței față de spațiile importante ale casei, de relația sa cu exteriorul locuinței – raportul plin-gol, de materialele de construcție și cele de finisaj folosite.

Problema nevoii de intimitate și de securitate din interiorul camerei de baie se reflectă și în diverse studii care arată preferința oamenilor pentru duș în defavoarea căzii din simplu motiv că cel dintâi este prevăzut cu o perdea care obstrucționează privirea și marchează un perimetru izolat, în care te simți în siguranță.⁷⁴ Totodată, nevoia persoanelor care folosesc baia de a se închide în interior transformă, probabil, baia în camera cel mai des închisă cu cheia din toată locuința. Aș mai adăuga și că deși, la prima vedere, este considerată camera cea mai intimă a casei, de fapt este cea mai publică, fiind singura cameră unde oaspeții se pot închide fără să fie deranjați.

Baia contemporană ne-o putem imagina și materializa în diverse feluri: de la camera în care te retragi pentru a fi singur, o cameră de meditație, la cealaltă extremă, adică o nouă cameră dedicată întregii familii pentru petrecerea timpului liber. Legat de acest aspect al diversității, Katherine Ashenburg remarcă faptul că mulți dintre romani ar fi înțeles foarte bine acest spațiu, ca un spațiu de reconectare cu familia după stresul acumulat în timpul zilei.⁷⁵

4.5.3. *Suprafață, număr, configurații planimetrice*

Atât baia, cât și bucătăria au fost încăperile locuinței care odată cu evoluția acesteia și-au câștigat un alt fel de statut, au căpătat importanță alături de celelate funcțiuni. Cele două încăperi, după cum

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.166.

⁷⁵ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.267.

am văzut, au fost spațiile ce au *"beneficiat"* de cea mai mică suprafață în comparație cu celelalte camere ale locuinței. Schimbarea a avut loc din punct de vedere al dimensiunilor încăperilor, al numărului camerelor de baie, dar și al poziției ocupate de acestea în perimetrul locuinței. Din cercetarea cronologică a camerei de baie am observat că de exemplu în cazul Franței, la începutul secolului al XX-lea, băile erau mereu ascunse și greu de găsit, în timp ce pe continentul nord-american în aceeași perioadă, camera de baie era proiectată de către arhitecți precum un spațiu minimal. De abia la sfârșitul acestui secol, baia nu a mai fost percepută din această perspectivă și a dobândit o imagine cu totul nouă.

Pentru că de-a lungul acestui studiu am făcut adeseori referire la comparația Europa – America de Nord, se cuvine să mai semnalăm o diferență între cele două continente, legată de spațiul propriu-zis al camerei de baie. La începutul secolului al XX-lea, în timp ce în SUA exista o singură cameră cu funcțiunea de baie, în Europa se separau funcțiunile, iar closetul era așezat într-o cameră separată față de obiectele sanitare care serveau curățeniei corpului.

În zilele noastre atât beneficiarii locuințelor, cât și arhitecții și designerii de interior, acordă camerelor de baie o suprafață din ce în ce mai mare, fapt ce reflectă modul de viață al oamenilor care își petrec mult mai mult timp în interiorul acestor camere decât o făceau înainte. Acest aspect este caracteristic îndeosebi locuințelor oamenilor cu o situație materială bună, însă, după cum am menționat adesea, au constituit mereu un model pentru restul locuințelor. Cercetările din ultimii ani din Franța arată că utilizatorii preferă existența a două camere mici de baie în apartamentele obișnuite în defavoarea unei camere mari de baie, mai ales în cazul familiilor cu copii, caracteristică pe care am observat-o și pe continentul nord-american la începutul secolului al XX-lea. O altă schimbare a planimetriei locuințelor franceze, de asemenea influențată de practicile altor țări, printre care SUA, și contrară practicilor de intimitate ale francezilor, este renunțarea la poziționarea obiectului closetului într-o cameră separată de mici dimensiuni și instalarea lui împreună cu celelate obiecte sanitare sau

măcar îmbogățirea acestui mic spațiu cu un lavoar.⁷⁶ Această schimbare planimetrică a avut loc și în locuințele din România, care deși în perioada interbelică erau prevăzute cu o cameră separată pentru closet după modelul francez, ulterior și până în zilele noastre au renunțat la aceasta, fiind înlocuită cu grupul sanitar destinat în special oaspeților, dotat cu closet și lavoar.

De la spațiul minimal, în SUA anilor 1994-2004, dimensiunea medie a băilor și-a triplat suprafața, existând cazuri în care chiar s-au desființat dormitoare pentru a beneficia de o baie mult mai mare.⁷⁷

Dacă ne referim la numărul de băi existent în locuințe, se cuvine să amintim un studiu făcut de profesorul Horace Miner de la Universitatea din Michigan din anul 1956, apărut în *American Anthropologist*, studiu cunoscut sub denumirea "*Body Ritual among the Nacirema*".⁷⁸ Studiul se îndrepta asupra unui grup de oameni înstăriți extrem de preocupați de sănătatea și aspectul lor. Conform spuselor lui Miner, aceștia erau convingși de urâtenia corpului uman și de faptul că tendința naturală era îmbolnăvirea. Urmare a acestei credințe, Miner afirma că cele mai puternice persoane din societate aveau câteva altare în casă, iar opulența locuințelor lor rezulta, de multe ori, din numărul de astfel de altare de care dispuneau. Fenomenul despre care vorbim poate fi extrapolat și pentru cazul numărului de băi din locuințele contemporane.⁷⁹ Tot în această direcție, Amos Rapoport face referire la un studiu legat de acest subiect conform căruia camera de baie era rezultatul atitudinii față de corp, relaxare, intimitate și remarcă particularitatea caselor americane unde de multe ori numărul îl depășește pe cel al dormitoarelor. În opinia sa, problemele fundamentale ale igienei au existat dintotdeauna, dar importanța care le-a fost acordată și formele atribuite au fost diferite, în funcție de

⁷⁶ Monique Eleb, Philippe Simon, *Entre confort désir et normes, Le logement contemporain, 1995-2012*, Margada, Bruxelles, 2013, p.235.

⁷⁷ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.266.

⁷⁸ În antropologie și sociologie, Nacirema este un termen folosit pentru a examina aspecte de comportament și societate ale cetățenilor din Statele Unite ale Americii. Nacirema citit invers rezultă "*American*".

⁷⁹ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.263.

credințe, temeri și valori, mai mult decât din considerații utilitare, dând exemplul folosirii căzii sau a dușului care este în mare măsură o chestiune de atitudine și de imagine.⁸⁰ Concluzia la care ajunge Rapoport este aceea că în societatea americană idealul sănătății și al igienei a devenit o nouă religie.⁸¹

Este cazul clădirii Stanhope Hotel, de pe Fifth Avenue din New York, construită în anul 2006, unde existau apartamente de lux cu 8 dormitoare și nu mai puțin de unsprezece băi, dintre care două aparținând doar dormitorului matrimonial. Desigur, această locuință face parte dintr-un procent mic de locuințe, fiind locuințe de lux, însă, cu toate acestea, din studiile efectuate de curând în Statele Unite reieșea că 24% din locuințe în anul 2005 sunt prevăzute cu cel puțin trei băi, dacă nu chiar mai mult.⁸²

Camerele de baie din locuințele contemporane aparțin unor categorii diferite: pot fi grupuri sanitare, dotate doar cu closet și lavoar, destinate mai ales oaspeților și poziționate în vecinătatea accesului sau a spațiului de zi al casei, pot fi camere de baie dotate cu duș, destinate îndeosebi în cazul menajelor tinere, iar camerele de baie complet echipate sunt de obicei asociate dormitoarelor matrimoniale. Astfel, suprafața necesară pentru buna desfășurare a activităților depinde de tipul de cameră de baie și de persoanele cărora le este adresată. În cazul locuințelor obișnuite, unde se caută eficiența maximă a spațiului, suprafețele băilor tind să fie cele minime, urmărind respectarea unor normative stricte. Pentru acest tip de băi, o mare parte dintre aspectele dimensionale și funcționale ne sunt prezentate în *Neufert, Manualul arhitectului, elemente de proiectare și de construcție*, lucrare recunoscută ca fiind un instrument de bază în domeniul proiectării sau în publicații de tip *time-saver*.

În general, în cazul băilor obișnuite putem lua în considerare trei zone distincte: prima zonă, cea a lavoarului, care, de obicei, presupune includerea unei depozitări, cea de a doua zonă, cea de îmbăiere, care se

⁸⁰ Amos Rapoport, *House, Form and Culture*, Prentice Hall, 1969, p.131. Face referire la studiul lui Alexander Kira, *Bathroom*, Cornell University Center for Housing and Environmental Studies, Research Report, no. 7, 1966

⁸¹ Idem, p.132.

⁸² Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.265.

poate materializa într-o cadă, într-un duș sau în ambele variante, și cea de a treia zonă, cea a closetului, și, după caz, a bideului. Totodată, din cercetarea planimetriei locuințelor contemporane ce beneficiază de suprafețe generoase, mai ales în cazul băilor matrimoniale, sesizăm tendința unei zonificări aparte, care grupează obiectele sanitare astfel: zona lavoar-cadă, zona dușului și zona closet-bideu. Astfel, fiecare dintre aceste zone dobândește libertate, este personalizată, iar camera de baie poate fi folosită simultan de cel puțin două persoane în diverse activități caracteristice spațiului. (fig. 38 a, b)

Făț de deceniile anterioare, când găseai cu greu camera de baie în locuință, chiar și în cazurile în care aceasta chiar exista, baia contemporană a căpătat un caracter de *omniprezență*. Camerele de baie complet echipate sau grupurile sanitare se întâlnesc cu ușurință, ne sunt la îndemână și marchează zonele importante ale casei.

Proiectarea camerelor de baie ar trebui să țină cont de o serie de factori. Unul dintre aceștia se referă la bugetul destinat realizării, dar și întreținerii băii, raportat la necesitățile și numărul membrilor familiei. Alt factor se referă la spațiul disponibil care poate fi dedicat băii atât în cazul locuințelor noi, dar mai ales în cazul celor existente în care se realizează modificări. Să nu uităm că aceasta reprezintă problema cu care s-au confruntat europenii la începutul secolului al XIX-lea, când apariția noilor tehnologii permitea prezența băilor și a echipamentelor sanitare în locuințe, dar nu exista spațiu suficient. Un alt factor este legat de nevoia personalizată a fiecărei familii legată de camera de baie, pentru că nu putem să vorbim de aceleași necesități în cazul unei familii tinere cu un singur copil și în cazul unei familii numeroase cu mai mulți copii de vârste diferite sau în cazul unei persoane care locuiește singură. Toate aceste variații nu se referă doar la numărul propriu-zis al băilor, ci și la gradul de echipare a fiecărei încăperi cu funcțiunea de baie sau la așezarea lor în raport cu celelalte spații ale locuinței, deoarece simpla lor multiplicare nu rezolvă problemele funcționale. În mod ideal, fiecare camera de baie ar trebui să fie proiectată și amplasată ținând cont de modul de viață al utilizatorului, dar și de contextul locuinței din care face parte.

Din această perspectivă, în tabelul realizat de Alexander Kira (fig. 39), ne sunt prezentate cinci categorii posibile de camere de băi, ce urmăresc cele trei criterii care se condiționează reciproc: numărul și

vârsta persoanelor cărora le sunt dedicate, gradul de echipare al băilor și așezarea lor față de celelalte spații ale locuinței.⁸³ Extinzând analiza sa asupra criteriilor de proiectare a băilor, Alexander Kira ajunge la concluzia conform căreia în cazul unei familii extinse este total nejustificată o singură baie, fie ea de dimensiuni mai mari, în defavoarea unui număr mai mare de băi cu grade diferite de echipare în funcție de nevoile celor care le utilizează.⁸⁴

4.5.4. *Baia și celelate spații ale locuinței*

Baia contemporană este privită, în majoritatea cazurilor,⁸⁵ ca un appendice al dormitorului, fără de care nu poate funcționa. **Relația dormitor – cameră de baie** nu a fost o necunoscută nici secolelor anterioare și s-a născut din complementaritatea activităților dintre cele două spații, doar că atunci totul se desfășura într-un singur loc, respectiv în camera de dormit. În cazul locuințelor contemporane, în plus față de această relație, a apărut **triada dormitor-dressing-baie**, de cele mai multe ori în cazul dormitoarelor matrimoniale, alăturare ce conferă atât confort, cât și intimitate. Funcționalitatea acestei compoziții spațiale este deja dovedită, motiv pentru care a devenit parte integrantă în proiectarea locuințelor contemporane. Dispunerea celor trei funcțiuni rămâne la alegerea beneficiarilor și a arhitecților, dar în multe cazuri accesul în camera de baie se realizează după parcurgerea spațiului dressingului. Astfel, din alăturarea acestor funcțiuni remarcăm fuziunea semnificațiilor pe care *toaleta* le-a avut de-a lungul timpului, menționate la începutul studiului, aceea de cameră utilizată pentru îmbrăcare și, de abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, aceea de cameră utilizată pentru spălarea corpului și a satisfacerii nevoilor fiziologice. (fig. 40)

Ca și la începutul secolului al XX-lea, când hotelul a constituit un model pentru camera de baie din locuințe, în special în relația dormitor-baie, acum, după aceeași sursă de inspirație, apare peretele

⁸³ Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.179.

⁸⁴ Camerele de baie pot fi folosite de adulți, de adolescenți, de copii mici, de oameni vârstnici sau de persoane cu handicap, fiecare dintre aceștia având cerințe diferite în utilizarea spațiului băii.

⁸⁵ Excepție fac cazurile în care vorbim de grupuri sanitare ce servesc anumite spații anexe, cum ar fi vestibulul, garajul etc.

transparent de sticlă dintre dormitor și baie, element ce îi conferă spațiului băii un nou atribut: *transparența*. În locuințele contemporane camera de baie nu mai este un spațiu închis, ermetic și izolat de privirile celorlalți. Camera de baie se deschide și avem de a face cu un spațiu pe care îl percepem dintr-odată mai mare, parțial sau complet deschis către dormitor. Uneori, prin opacizarea pereților săi, acesta poate fi divizat în două spații și, deși își păstrează intimitatea, el va fi perceput ca un întreg. Delimitarea dintre cele două spații poate fi materializată prin pereți transparenți sau prin schimbarea finisajelor pentru pardoseli și pereți verticali. În acest caz, observăm că baia devine o prelungire a dormitorului, iar cele două funcțiuni se contopesc. (fig. 42 a, b)

Astăzi, transparența în camera de baie este interpretată și aplicată în diverse forme, fiind un element pe care arhitecții și designerii de interior îl speculează în mod frecvent și cu abilitate pentru obținerea unor imagini cât mai interesante. De cele mai multe ori efectul este acela de surpriză. Această transparență se poate obține prin pardoseală, prin tavan, prin pereții interiori sau cei exteriori realizați din materiale transparente. Pentru a exemplifica cazul pardoselilor transparente, voi face referire la camera de baie proiectată de arhitectul Hernandez Silva pentru o locuință tip penthouse în Guadalajara, Mexic. (fig. 41) Grupul sanitar dedicat oaspeților este poziționat peste golul casei liftului, la nivelul etajului al cincisprezecelea, ceea ce oferă o imagine pe cât de neașteptată, pe atât de înfricoșătoare.⁸⁶

În cazul pereților exteriori transparenți, probabil că efectul este mai puternic și trezește senzații mai intense. Legătura ce se formează între spațiul interior și cel exterior este pură poezie, mai ales atunci când peisajul ajută și camera de baie este orientată către un lac, un parc sau un copac. Camera de baie devine o vitrină, obiectele sale, adevărate exponate; o astfel de abordare arhitecturală atrage atenția și demonstrează o dată în plus cât de mult și în ce fel s-a schimbat percepția utilizatorului asupra acestui spațiu. Camera de baie se deschide către natură și integrează peisajul sau se integrează în peisaj, trimițând spre senzațiile primordiale ale înbăierii în izvoare. (fig. 43 a, b, c)

⁸⁶ <http://www.toxel.com/inspiration/2012/04/27/glass-floor-bathroom/>

În ceea ce privește accesul în camera de baie, aspect la care am făcut deja referire mai sus, se cuvine să semnalăm și o altă soluție planimetrică, întâlnită îndeosebi pe continentul nord-american, și care se dovedește extrem de practică din punct de vedere funcțional: camera de baie cu două uși de acces, cunoscută sub denumirea de baie "*Jack și Jill*". În cele mai multe exemple acest tip de baie deservește două dormitoare, dar există cazuri în care ușile de acces dau spre un dormitor și un hol. Baia "*Jack și Jill*" este folosită în special pentru dormitoarelor copiilor și ale adolescenților. Avantajele unei astfel de băi sunt nenumărate, precum reducerea costurilor și a spațiului folosit, mai ales în cazul familiilor cu mulți copii, unde nu se justifică o baie pentru fiecare dormitor, posibilitatea de a oferi acces egal membrilor familiei în folosirea acestui spațiu, precum și un prilej pentru copii de a învăța să împartă spațiul și bunurile comune. Cu toate că este un spațiu în care se poate accede prin mai multe părți și este utilizat în comun, camera de baie "*Jack și Jill*" își păstrează caracterul său de intimitate și devine un spațiu privat prin simpla blocare a uneia dintre uși. De obicei, acest tip de baie este prevăzut cu două lavoare, astfel încât să poate fi folosit în același timp pentru activitățile care nu necesită intimitate. (fig. 44)

Relația dintre camera de baie și bucătărie își are originile în antichitate, atunci când juxtapunerea lor era motivată de folosirea comună a căldurii degajate de cuptoare. Mai târziu, o particularitate comună a băii și a bucătăriei a constat în nevoia alimentării cu apă și, implicit, a prezenței instalațiilor speciale necesare. Gruparea celor două funcțiuni a însemnat reducerea costurilor de realizare. Dependența față de sursele de apă explică și în zilele noastre legătura dintre ele, cele două camere reprezentând funcțiunile ce nu pot fi mutate cu ușurință în interiorul locuinței, așa cum am putea proceda cu celelalte. Totuși, așa cum am arătat pe parcursul cercetării, prin analiza celor mai noi tendințe în domeniul sanitar, se încearcă crearea unor obiecte sanitare care să nu mai folosească apa curentă și identificarea unor soluții alternative care să scadă consumul de apă pe fondul crizei mondiale cu care ne confruntăm.

4.5.5. *Reprezentativitatea băii contemporane*

După cum am putut constata, transformarea camerelor de baie de la începutul secolului al XX-lea și până în zilele noastre a fost de-a dreptul uluitoare. Așa cum locuințele oamenilor și-au modificat permanent configurarea planimetrică și spațialitatea, tot așa spațiul băii s-a metamorfozat odată cu cele mai recente inovații din domeniu și, mai ales, cu schimbarea mentalităților legate de corpul uman și de igienă. Aspectele calitative și cele cantitative ale încăperilor de baie, dar mai ales căutarea semnificațiilor atribuite acestui spațiu sunt premise ale cercetării noastre. Camera de baie nu mai este privită doar ca o cameră de spălare și de satisfacere a nevoilor, ci devine un *”sanctuar intim, locul unde se întâlnesc hedonismul, narcisismul, luxul la cote înalte și scrupulozitatea igienică”*.⁸⁷

Dacă la începutul secolului al XX-lea doar simpla existență a unei camere de baie și a obiectelor sale sanitare în locuințele oamenilor era un fapt neobișnuit, o dovadă de confort și o chestiune de statut social, în zilele noastre prezența acestui spațiu este un lucru comun pentru marea majoritate. În acest moment intervine un alt aspect important, *personalizarea* spațiului. Dacă afirmam pe parcursul cercetării că la sfârșitul secolului al XIX-lea baia și obiectele sale caracteristice erau privite de către arhitecți ca embleme ale modernității, astăzi constatăm atenția deosebită acordată proiectării acestui spațiu, ca o consecință a creșterii reprezentativității lui pentru utilizatori. Remarcăm că modul în care percepem baia contemporană și activitățile ce se desfășoară aici în zilele noastre sunt similare celor din perioada antichității grecești sau romane. Oamenii își petreceau atunci o mare parte a timpului în interiorul băilor publice sau private, iar activitățile desfășurate acolo erau diverse (lectură, sport etc.) și nu se limitau doar la cele de spălare a corpului; spațiile căpătau astfel un *rol de reprezentare* pentru proprietarii lor. Surprinzător sau nu, toate aceste observații sunt valabile și pentru băile contemporane, care reușesc nu numai să se adapteze stilului de viață al fiecărui individ și să răspundă nevoilor și obiceiurilor cotidiene, dar să-i și reprezinte.

⁸⁷ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.265.

Camera de baie nu mai este o cameră de ascuns, ci, dimpotrivă, o cameră cu care proprietarul se mândrește, pe care o arată tuturor și pe care o amenajează cu atenție. Spațiul băii capătă noi valențe și se materializează ca fiind o expresie a utilizatorului și a obiceiurilor sale. Polivalența relațiilor pe care le are camera de baie cu celelalte încăperi ale locuinței, posibilitățile nenumărate de configurare a spațiului propriu-zis destinat băii, multitudinea și diversitatea obiectelor sanitare prezente pe piață, toate acestea facilitează realizarea unor camere de baie extrem de diverse, după inspirația arhitectului și după bunul plac al beneficiarului. Locuințele contemporane nu mai urmăresc standardizarea acestor spații, ci, dimpotrivă, personalizarea lor în acord cu modul de viață al individului și cu cerințele și aspirațiile lui intime. În cazul locuințelor cu mai multe camere de baie, acestea nu sunt niciodată la fel, ci fiecare poartă amprenta celui care o folosește, deoarece, așa cum am văzut, suprafețele și dotările diferă de la caz la caz.

4.5.6. *Băile arhitecților contemporani și designul de produs*

În zilele noastre băile contemporane beneficiază de dotări tehnice și de suprafețe generoase de care nu au dispus niciodată de-a lungul istoriei.⁸⁸ Modul în care sunt tratate suprafețele, alegerea obiectelor sanitare, modul în care este luminată sau încălzită încăperea băii sunt elemente cu care arhitectul sau designer-ul jonglează în amenajarea acestui spațiu. Sarcina cea mai importantă a arhitectului a devenit aceea de a crea un mediu de îmbăiere atractiv și senzual.⁸⁹ Camerele de baie, prin diversitatea și libertatea de care dispun, reușesc să ofere efectul de surpriză.

Preocupările arhitecților și designerilor de interior în acest domeniu sunt vizibile și în literatura de specialitate sau în cadrul târgurilor de profil. Datorită diversității și multitudinii produselor inovatoare prezente pe piață, fapt ce dovedește interesul pentru spațiul băii și accesoriile acestuia, selecția celor mai semnificative exemple s-a

⁸⁸ Katherine Ashenburg, *The Dirt on Clean, un Unsanitized History*, North Point Press, 2007, p.266.

⁸⁹ Charles Wardell, Wendy Talarico, *"Mastering the Master Bathroom"*, *Architectural Record*, aprilie 2000, p.141.

dovedit dificilă. O parte dintre modelele obiectelor sanitare nou apărute, care explică tendințele contemporane, au fost prezentate la începutul capitolului, urmând acum să prezint câteva dintre obiectele sanitare create de nume celebre în arhitectură și design.

Un prim nume de care se leagă, cel mai adesea, schimbarea ce a avut loc în domeniul design-ului de produse sanitare și, implicit, noua viziune asupra camerelor de baie este acela al lui Philippe Starck. Lui Starck îi este recunoscută contribuția în domeniul design-ului camerelor de baie atât atunci când ne referim la cele din locuințele luxoase, cât și în cazul restaurantelor sau hotelurilor.

În anul 1994, compania Axor Hansgrohe lansa o gamă de obiecte sanitare în spatele căreia se afla design-ul lui Starck. Considerată pentru acei ani o atitudine revoluționară în domeniul design-ului, obiectele sanitare propuse sugerau pentru spațiul băii un spațiu de zi meditativ. Deși ideea poate nu era tocmai nouă, ceea ce atrăgea atenția era înclinația către forme pure, arhetipale pentru obiectele sanitare.⁹⁰ (fig. 45 a)

Tot de numele lui Philippe Starck și al companiei Grohe se leagă unul dintre cele mai importante premii de inovație în designul de interior, obținut în anul 2015, premiul *Interior Innovation Award "Best Of Best"*. Premiul a fost acordat pentru modelul robinetului *Axor Stark V*, prezentat pentru prima dată în cadrul expoziției de design de la Milano din 2014, exemplu semnificativ în direcția dematerializării obiectelor. (fig. 45 b)

Frumusețea acestor robinete, fabricate din sticlă transparentă, constă în libertatea privitorului de a urmări fluxul de apă prin tehnologia *vortex*. Mișcarea elegantă a apei prin corpul robinetului și fenomenul vârtejului de apă ce se formează face din utilizarea acestor accesorii o experiență unică. Philippe Grohe, directorul companiei ce îi poartă numele, afirma că *"Axor Starck V este rezultatul de succes al combinării tehnicii know-how-ului cu cele mai recente expertize în domeniul apei și a produselor de design și cu decenii de experiență în domeniul designului camerelor de baie"*.⁹¹ Astfel de dispozitive

⁹⁰ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.277.

⁹¹<https://www.designboom.com/design/a-swirling-vortex-animates-philippe-starcks-axor-starck-v-faucet/>

reușesc prin creativitatea de care dau dovadă să schimbe modul în care percepem obiectele de care suntem înconjurați zi de zi și să rupă monotonia caracteristică uneori camerelor de baie.

Un concept nou și interesant de obiect sanitar, capabil să schimbe complet aspectul băii, "*Rotator*", a fost studiat de către designerul Ron Arad împreună cu producătorii italieni de la Teuco și prezentat în anul 2008. (fig. 46 a, b, c) Caracteristica principală a acestui obiect constă în posibilitatea transformării lui după nevoie într-o cadă încastrată în perete sau într-un duș, în urma unei mișcări de rotire. Deși, încă în stadiu de prototip și dedicat mai cu seamă băilor de lux, "*Rotator*" are toate premisele unui posibil obiect al viitoarelor camere de baie.⁹²

Zaha Hadid, personalitate pe cât de controversată, pe atât de influentă a arhitecturii contemporane, se alătură numeroșilor arhitecți care și-au manifestat interesul și și-au demonstrat creativitatea în designul spațiilor de baie și al obiectelor sanitare. Deși în cazul acestei arhitecte exemplele abundă, voi face referire la expoziția de la Londra a companiei spaniole Roca și a colaborării acestui producător cu Zaha Hadid, considerând că poate fi o mostră a modului în care arhitecta percepe spațiul băii. (fig. 47 a, b) După cum chiar Hadid afirma, spațiul creat a fost inspirat din puterea apei care acționează precum un transformator asupra fațadei, deplasându-se fără întrerupere și sculptând interiorul. Lumina folosită și prezența pereților curbi dau impresia unui spațiu asemănător unei peșteri.⁹³

Una dintre ideile cercetării mele a fost aceea că atmosfera camerei de baie depinde de materialele folosite, iar în ultimele decenii au devenit din ce în ce mai diverse. Este și cazul exemplului arhitectului britanic David Chipperfield cel care a renovat baia pariziană aparținând lui Carine Roitfeld.⁹⁴ Ritmicitatea placărilor verticale de lemn, apariție neobișnuită pentru camera de baie, podeaua de marmură albă și detaliile minimaliste ne oferă un spațiu pe cât de elegant și de sobru, pe atât de spectaculos.

⁹² <http://www.dezeen.com/2008/04/16/rotator-by-ron-arad-for-teuco/>

⁹³ <http://www.rocalondongallery.com/expositions/everything-flows-zaha-hadid-design-at-roca-london-gallery>

⁹⁴ Carine Roitfeld (n.1954), editor de modă, fost model și scriitor francez, fost redactor-șef al Vogue Paris (2001-2011).

Lista arhitecților și designerilor contemporani cu preocupări în domeniul acestei industrii și prezentarea colaborărilor acestora cu diverse companii de profil ar putea continua și chiar ar putea constitui subiectul unei cercetări în sine.⁹⁵

Este adevărat că toate aceste obiecte sanitare sau accesorii ce poartă semnătura unor designeri celebri nu sunt, din păcate, accesibile mării majorități a oamenilor. În general, sunt produse exclusiviste, de care se bucură oamenii înstăriți. Nu trebuie însă neglijat faptul că, de multe ori acestea servesc drept model sau sursă de inspirație pentru producători care reușesc comercializarea lor la prețuri mult mai accesibile.

În încheiere, deși voi depăși spațiul habitatului domestic, pentru a demonstra o dată în plus diversitatea oferită de amenajările contemporane ale spațiilor dedicate băilor și modul în care creativitatea arhitecților contemporani poate fi pusă la încercare în acest domeniu, voi prezenta cazul Hotelului Puerta America din Madrid (2003-2005). Unicitatea acestui proiect a constat în colaborarea cu succes a mai multor arhitecți și designeri din 19 studiouri de arhitectură și din 13 țări diferite. Fiecare nivel al hotelului este diferit, purtând semnătura unui arhitect de renume mondial. Din descrierile oficiale reiese că scopul proiectului a fost conceperea unui spațiu care să invite oamenii să viseze. Originalitatea, luxul, inovația și libertatea formală sunt puse în lucru pentru a face apel la toate simțurile oaspeților hotelului. Conceptul propus de fiecare dintre arhitecți a fost diferit, rezultând spații și atmosfere foarte diferite în funcție de materiale, culori și configurații planimetrice.⁹⁶ (fig. 48, 49) Ele demonstrează, încă o dată, varietatea arhitecturală care se poate obține din micul spațiu al băii.

4.5.7. *Risipa de apă – o problemă*

În zilele noastre se estimează că nu mai puțin de 2.6 de miliarde de oameni, adică o treime din populația Pământului, nu au acces la facilitățile instalațiilor sanitare. În același timp, mii de copii sub vârsta de 5 ani continuă să moară zilnic din cauza infestării cu materiile fecale

⁹⁵ Dintre aceștia să amintim de Antonio Citterio, Norman Foster, Marc Newson, Karim Rashid, Patricia Urquiola.

⁹⁶<http://freshome.com/2011/11/08/12-design-differentiated-floors-linked-together-in-hotel-puerta-america/>

care transmit boli grave. Astfel de statistici și informații, cunoscute, din păcate, de multă vreme ar trebui să tragă un semnal de alarmă forurilor internaționale în măsură să ia decizii în această privință. În anul 2010, Națiunile Unite au declarat dreptul la apă curată și instalații sanitare ca fiind drepturi umane de bază. Totodată, și-au propus ca obiectiv până în anul 2015 înjumătățirea numărului de persoane care nu au acces la instalații sanitare, obiectiv ce nu a fost atins, în ciuda intensificării preocupărilor în acest sens.⁹⁷ Potrivit rapoartelor ONU, cele mai afectate persoane de aceste probleme se află în Africa și Asia de Sud.

Pentru marea majoritate a oamenilor, apa caldă sau rece care ajunge la robinet în casele lor este un lucru normal. Ea reprezintă o facilitate cu care s-au născut și fără de care nu și-ar putea închipui viața de zi cu zi. Obiceiurile cotidiene, standardele de igienă actuale și modul în care înțelegem în zilele noastre să fim civilizați sunt strâns legate de această facilitate de care beneficiem. Suntem tentați să credem că accesul la apă și utilizarea apei fără nicio restricție este un drept care ni se cuvine.⁹⁸

Problema lipsei de apă și a conștientizării faptului că apa trebuie folosită cu moderație a condus în ultimii ani la apariția unor obiecte sanitare care să diminueze consumul de apă. Tehnologiile actuale și producătorii obiectelor sanitare trebuie să se adapteze noilor cerințe ce țin de rezolvarea problemei conservării apei, în condițiile în care o mare parte a globului este privată de apă.

Companiile care comercializează produse sanitare au introdus deja obiecte care inovează în privința reducerii risipei de apă și a eficienței consumului de apă; o parte dintre ele au fost deja menționate pe parcursul cercetării. În zilele noastre există deja pisoare care nu mai utilizează jetul de apă continuu, dușuri care combină apa cu aerul în jetul de apă sau closete cu jeturi de intensitate variabilă, dar acestea nu par a fi suficiente. Un exemplu ingenios este cel al tânărului designer Yan Lu, recunoscut deja prin numeroase premii internaționale, ce apelează la factorul emoțional pentru conștientizarea necesității reducerii consumului de apă. Cum consumul de apă în viața de zi cu zi este dificil de calculat, el este neglijat de mulți dintre noi. Prototipul lui

⁹⁷ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.40.

⁹⁸ Idem, p.9.

Yan Lu își propune să facă acest consum vizibil și să îi facă pe oameni să reflecteze la posibilitățile de a economisi apa.⁹⁹ (fig. 50 a, b)

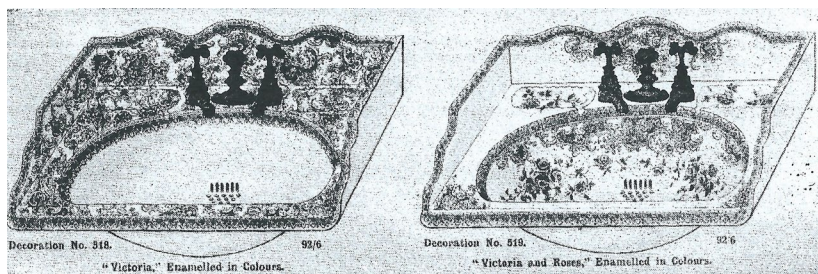
Regândirea sistemului sanitar este una dintre cele mai atent analizate probleme în zilele noastre, iar găsirea unor noi soluții pentru evacuarea reziduurilor ar trebui să fie o prioritate. Cum ușor se poate deduce de aici, ar trebui avută în vedere o reinventare a întregului sistem, lucru care nu este deloc facil având în vedere obiceiurile pe care ni le-am însușit după ce-a de a doua jumătate a secolului al XX-lea. Conștientizarea acestei probleme a avut loc și pe fondul unei alte realități: modul în care este gândită în acest moment infrastructura sanitară în unele părți ale lumii (cu precădere în Emisfera Nordică), face ca ea să nu poată fi viabilă în alte zone. Dar chiar și acolo unde sistemele de aprovizionare și evacuare a apei funcționează, se ridică problema protejării mediului înconjurător și îmbătrânirii infrastructurii existente.¹⁰⁰

⁹⁹ <http://yanlu.com/Poor-Little-Fish>

¹⁰⁰ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.240.

fig. 1, 2 - Pălării la înc. sec. al XX – inspirație pentru obiectele sanitare, sus; modele lavoare la înc. sec. XX, jos

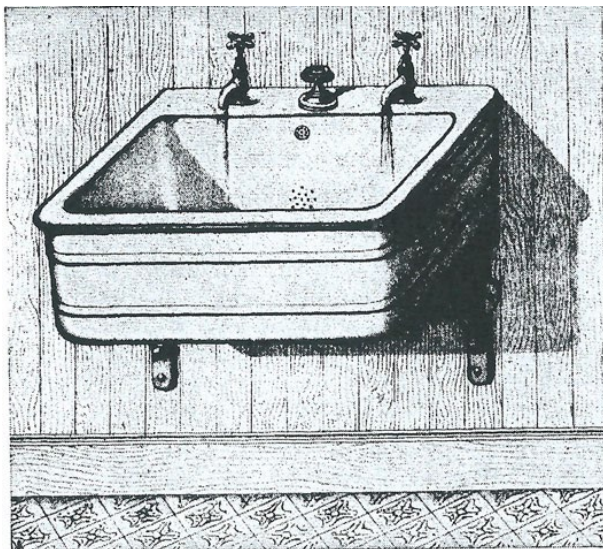

Fig. 3, 4 – Chiuveta bucătărie (1888), sus; lavoar cameră de baie (1940), jos

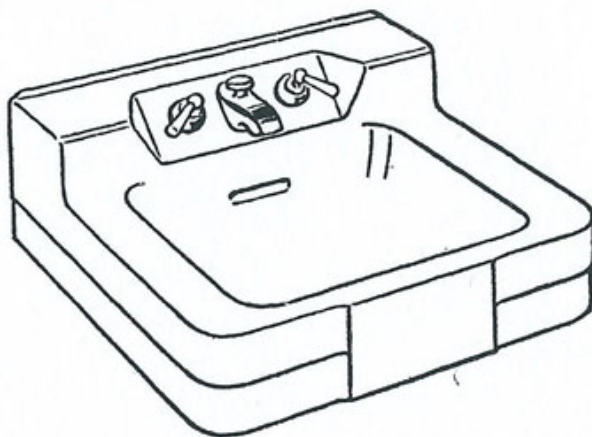

fig. 5, 6 - Cea mai veche cadă descoperită din lume (1700 î.Ch.), sus; model cadă contemporană, jos

fig.7 a,b - Cada Le Cob, Omvivo design

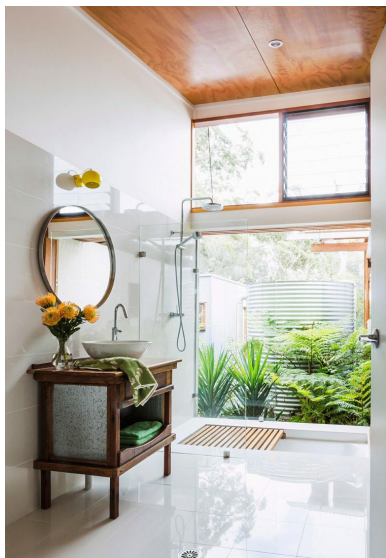

fig. 8 a,b, 9 - Exemple contemporane: relația dușului cu exteriorul, sus; transparența dușului, jos

fig. 10 a,b – Exemple contemporane: lumină zenitală în perimetrul spațiului dușului

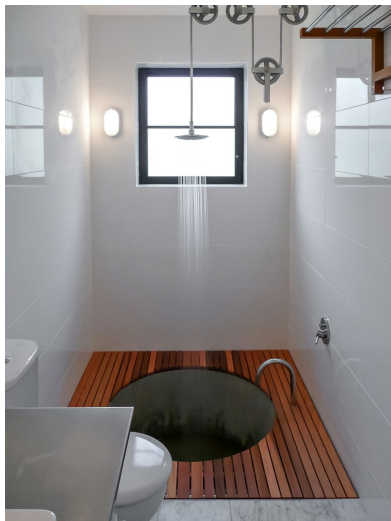

fig. 11 a, b, c - Cameră de baie, arhitect Lance Workshop – instalație nonconvențională

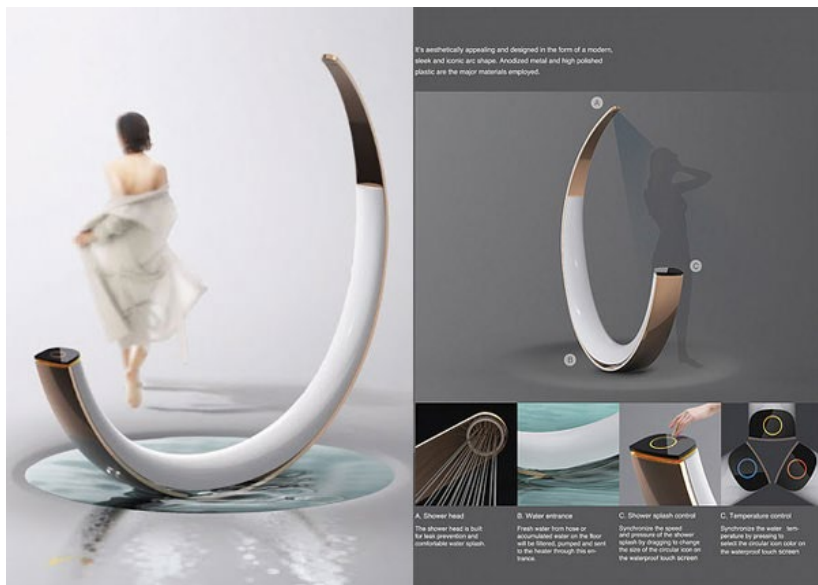

fig. 12, 13 – *Arc-shower*, design David Koo și Zheng Yawei, sus; *Sensa Mare Delight*, design Gunther Horntic, HOESCH Design GmbH, jos

fig. 14 - Robert Volhard, Stylepark

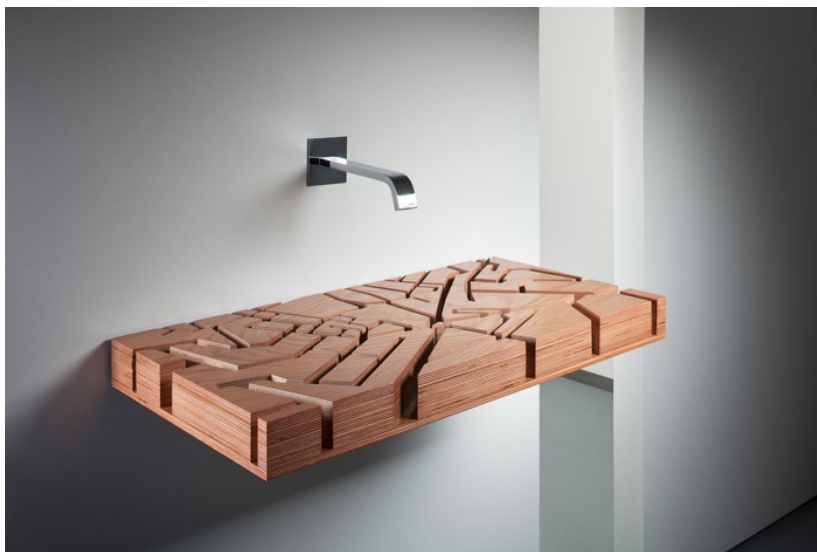

fig. 15, 16 a, b – Lavoar Seria Ocean, Il Bagno Bandini, designer Marco Pisati, sus;
Lavoar Bauhaus I, Maxfrei, design Frei/Kolb, jos

fig. 17, 18 – Lavoar Ferdinand Bol, Van Wijk Dutch Design/ Houtopmaat NL, sus;
Lavoar The Street Map Sink, design Julia Kononenko, jos

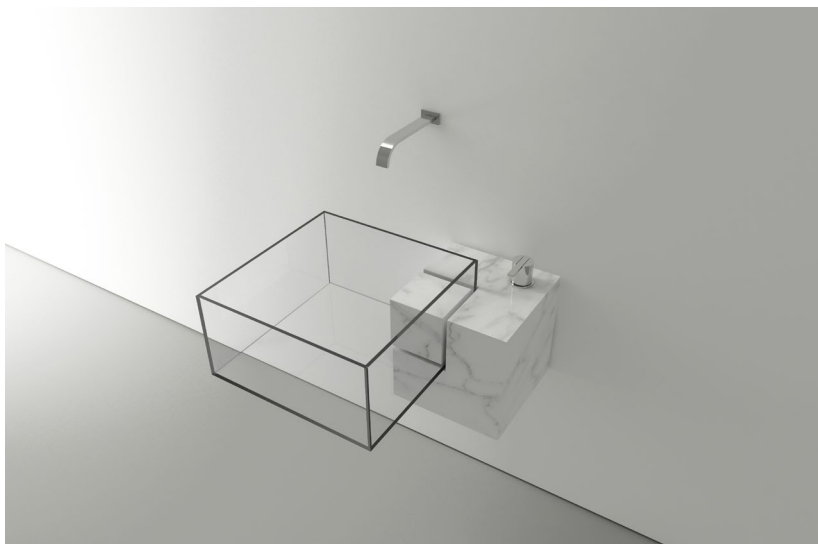
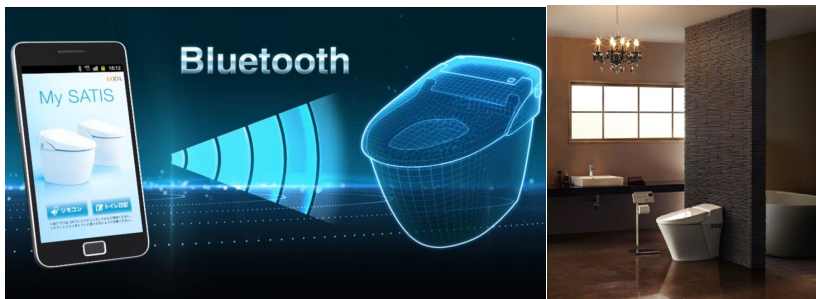

fig. 19, 20, 21 - KUB collection Lavoar minimalist, designer Victor Vasilev, sus; Spoon sink, Philip Watts design, stânga jos; Lavoar într-un loft din Kiev, Slava Balbek for Balbek Bureau, dreapta jos

fig. 22, 23 a, b - Oală de noapte Bourdaloue, fabrica de porțelan Chantilly, sus;
Closet "Inax Satis", jos

The Economist

JANUARY 12TH-18TH 2013

economist.com

Obama's controversial new men

Pressure for change builds in China

Men close the longevity gap

The ghastly gurus of personal finance

Microchipping your children

**Will we ever
invent anything this
useful again?**

The growing debate about
dwindling innovation

fig. 24 - Copertă revista *The Economist* (12 ianuarie 2013)

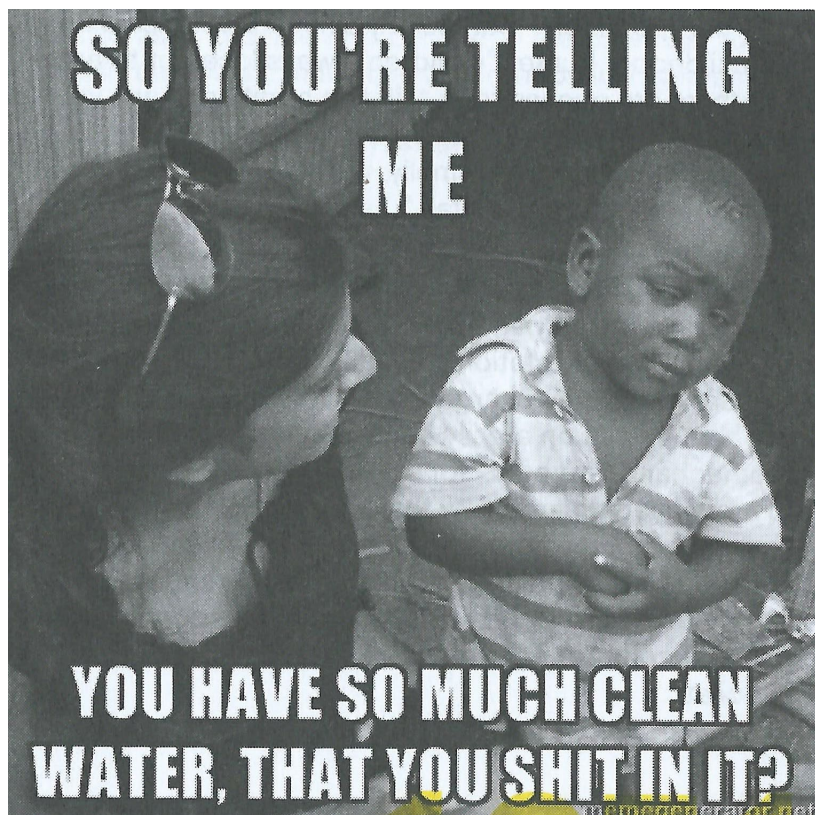

fig. 25 - Copil sceptic din zone defavorizate ce evidențiază ciudățenia fundamentală a folosirii apei potabile pentru a transporta reziduuri umane

fig. 26, 27 a, b - Amenajare cameră de baie, Jason MacLean design, sus; Produse sanitare cu funcțiune dublă: lavoar+cadă, stânga, jos, duș+cadă+lavoar, dreapta, jos - Ebb, UsTogether design

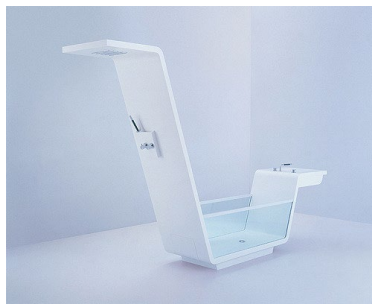

fig. 28, 29, 30 - Cadă+lavoar, Symbiosis, Desnahemisfera design, sus; Caroma design, stânga jos; Lavoar + closet – W+W, Roca design, dreapta jos

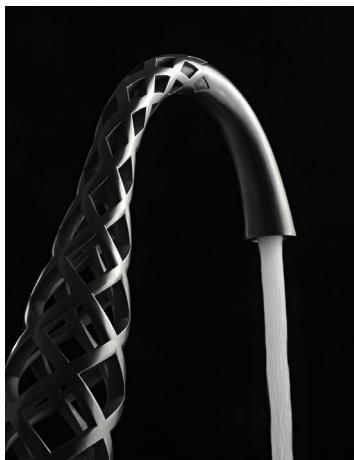
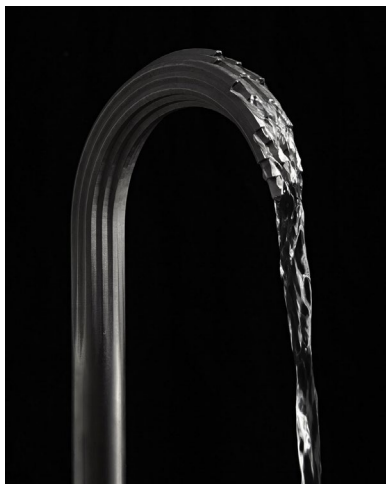

fig. 31 a, b, c, d - Modele DXV, LIXIL Water Technology Americas
DXV , tehnologie de printare 3D

Kohler Fixtures as shown in the Imperial Bath, the Modern Lavatory, the Bathroom Toilet

© 1928, Kohler Co.

For bathrooms *glorious* in color

America discovered the bathroom—and glorified it! And now comes Kohler Colorware, bestowing upon this room an added charm and dignity. Now bathrooms may be glorious in color. With fixtures in beautiful shades of lavender, blue, ivory, brown, green, gray—delicate yet convincingly permanent. . . .

Different bathrooms, you will perceive, may be done in different color schemes, each with its individual charm and character. Tell,

lavatory, toilet—all contribute to the harmonious ensemble, for Kohler fixtures in both enamel and vitreous ware are now made in color. Kohler fittings in richly lustrous chromium plate add the final touch of perfection.

Color means Kohler. To appreciate this new beauty you must see Kohler fixtures. Visit a Kohler showroom if you can—for a true aesthetic thrill. And consult your plumber. He will tell you that a bathroom

in Kohler Colorware costs little more than one in white. . . . Mail the coupon for glimpses of bathrooms in all the Kohler Colors.

KOHLER CO., Kohler, Wis.

Confession: Please send me your booklet of plumbing fixtures in color—“Color Charm Notes in the Bathroom.”

Name.....

Street Address.....

City..... State.....

KOHLER CO., Founded 1873, KOHLER, WIS.

Shipping Point, Sheboygan, Wis.

Branches in Principal Cities

KOHLER of KOHLER

Plumbing Fixtures

LOOK FOR THE KOHLER TRADE MARK ON EACH FIXTURE

fig. 32 - Afiş publicitar gamă produse colorate Kohler of Kohler (1928)

fig. 33 - Exemple de camere de baie contemporane retro

fig. 34 - Exemple de camere de baie contemporane rustice

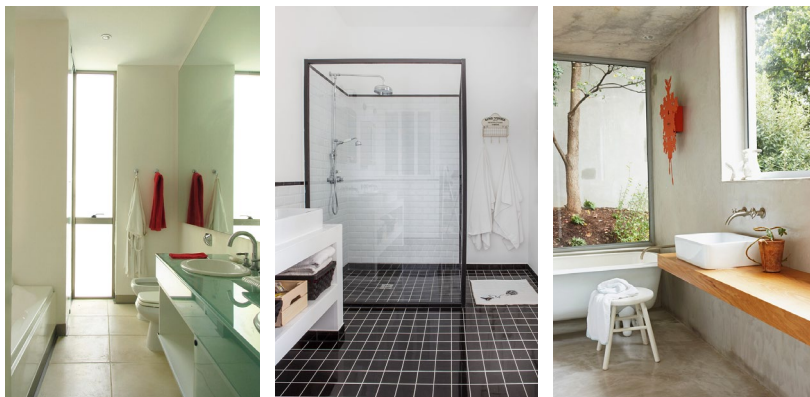

fig. 35 - Exemple de camere de baie contemporane minimaliste

fig. 36 - Exemple de camere de baie contemporane nonconformiste

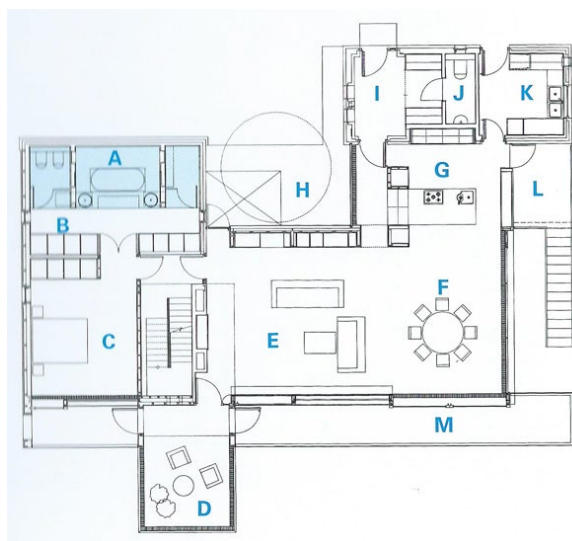

fig. 37 a, b - Living bath sau Wohnbad (1973)

fig. 38 a, b - The Lighthouse, Derbyshire, UK, Hudson Architects, interior, sus și plan,
jos

<i>Adults—single</i>	
Facilities	Full range of fixtures: toilet/urinal/bidet, lavatory, tub/shower Counter space with mirror Full-length mirror Complete storage including private storage Drying cabinet for hand laundry
Location	Probably central, if this is the only facility, but closest relationship to sleeping area.
<i>Adults—family heads (2) (With children and additional facilities)</i>	
Facilities	Full range of fixtures: toilet/urinal/bidet, tub/shower, 2 lavatories Extended counter space Full-length mirror Selective storage but including private storage
Location	Private, related to master bedroom, or may also need to relate to living areas for guest use
Also	Assumes separate, nearby laundry and drying facilities May also have relation to dressing area plus space for exercising, etc.
<i>Children, under age 10 (With separate facilities)</i>	
a. Facilities	Full range of fixtures—probably shared Counter space with mirror Limited storage
Location	Off children's bedrooms but accessible from hall, related to laundry and to kitchen
b. Facilities	Toilet and lavatory Minimum storage
Location	Off kitchen and/or back door (This assumes heavy use by children, including some from outside the household, and the need for supervision. Also useful for adults in connection with yard work and so on. This facility is sometimes referred to as a "mud room.")
<i>Children—teenage (With separate facilities)</i>	
Facilities	Full range of fixtures: toilet/urinal and tub/shower, probably shared, individual lavatory Counter space with mirror Selected storage
Location	Private to bedrooms, close to laundry area
<i>Guests and Visitors—adult</i>	
Facilities	Toilet/urinal, lavatory Minimum counter space with mirror Minimum selected storage
Location	Related to public areas, easily located but still private

fig. 39 - Analiza dotărilor băilor; relația dintre acestea și restul funcțiunilor locuinței

fig. 40, 41 – Twickenham House, London, UK , Paul Archer Design, sus; Exemplu grup sanitar cu pardoseală de sticlă, Guadalajara, Mexic, arhitect Hernandez Silva, jos

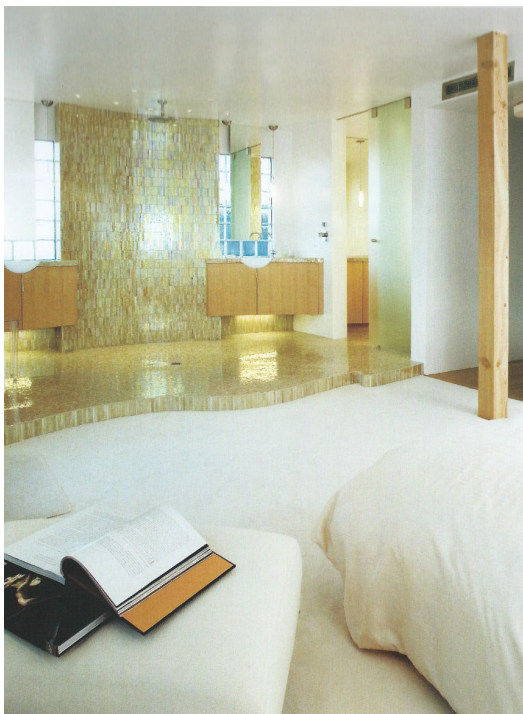

fig. 42 a, b – Cheney House, San Francisco, SUA – Mark English Architects, plan, stânga și interior, dreapta

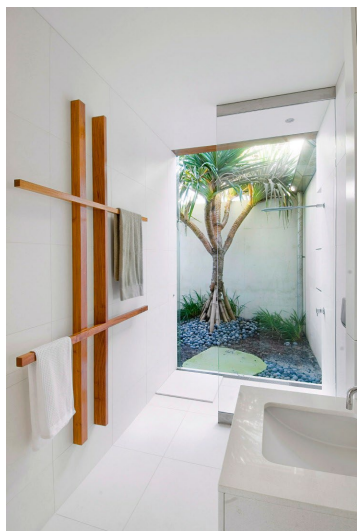
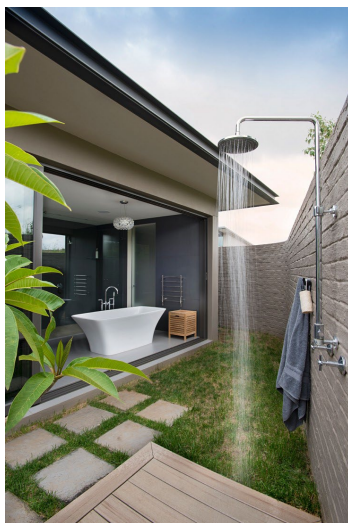

fig. 43 a, b, c - Exemple de camere de baie cu pereți exterior transparentți

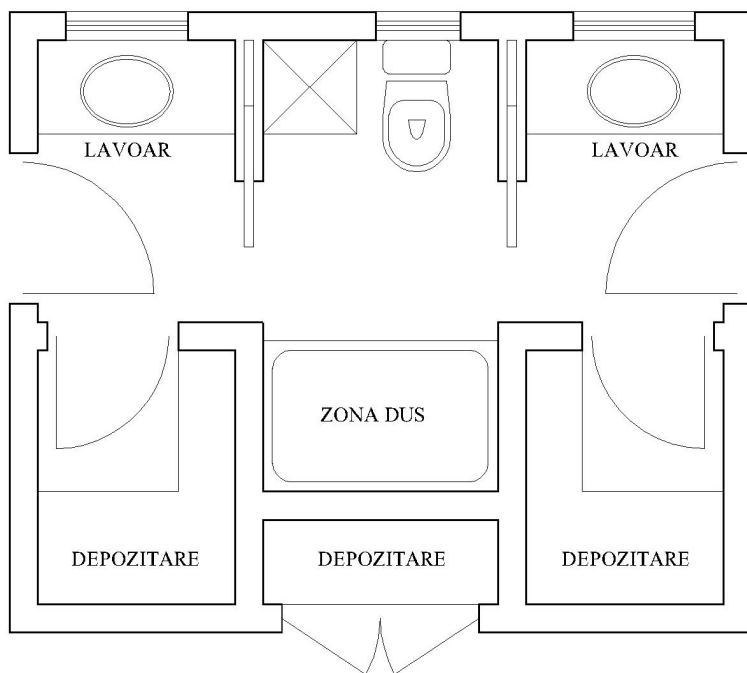

fig. 44- Exemplu de cameră de baie "Jack și Jill"

fig. 45 a, b - Produse sanitare, Philip Starck – Axor-Hansgrohe (1994), sus; Robinet Axor Stark V, Philip Starck (2014), jos

fig. 46 a, b, c - Rotator, designer Ron Arad (2008), producator Teuco

fig. 47 a, b - Expoziția Roca London Gallery, designer Zaha Hadid (2011)

fig. 48 - Camere de baie, Hotel Puerta America, Madrid, design Plasma Studio, Norman Foster, Zaha Hadid, David Chipperfield, Victorio&Lucchino, Ron Arad, Marc Newson (2003-2005)

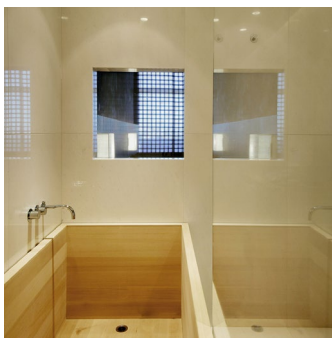
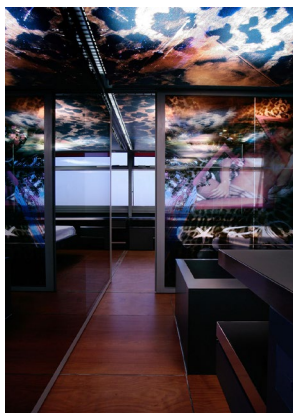

fig. 49 - Camere de baie, Hotel Puerta America, Madrid, design Kathryn Findlay, Jason Bruges, Richard Gluckman, Arata Isozaki, Javier Mariscal și Fernando Salas, Jean Nouvel (2003-2005)

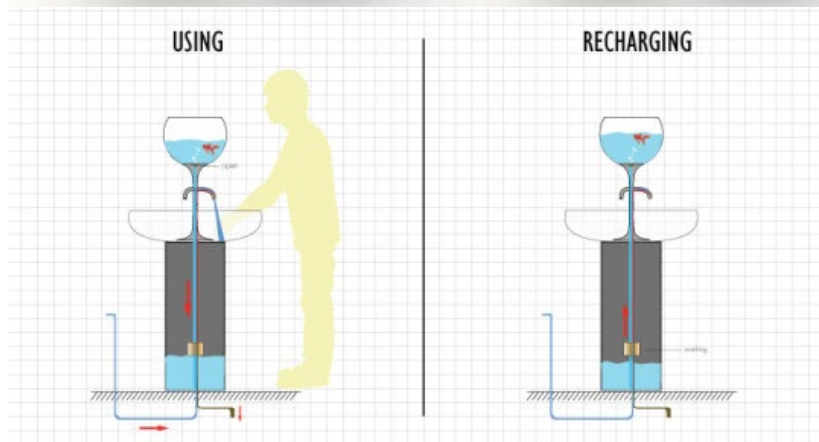

fig. 50 a, b - Prototip lavoar Poor Little Fish, designer Yan Lu

II. CONCLUZII

Studiul spațiului băii din locuințele oamenilor s-a bazat pe o documentare cronologică de la apariție și până în prezent, considerând că printr-o astfel de abordare îl putem înțelege în modul cel mai firesc urmărind evoluția de-a lungul secolelor și observând cele mai importante momente care l-au marcat și au condus la schimbări majore în configurarea lui până în zilele noastre. În mod firesc, cercetarea nu s-a putut detașa complet de istoria locuinței, ci dimpotrivă, s-a bazat pe această perspectivă, pe de o parte pentru că în multe perioade nu a existat o încăpere cu funcțiune de baie în locuințe și, pe de altă parte, pentru că relaționarea camerei de baie cu celelate spații ale locuinței a oferit răspunsuri interesante. Astfel, am putut sesiza că, în diferite perioade ale istoriei, odată cu schimbarea planimetriei locuinței, camera de baie a traversat la rândul ei un proces de transformare și de adaptare la noile cerințe. Analiza cronologică a acestui spațiu de-a lungul istoriei a vizat **trei direcții principale**: prima s-a concentrat pe obiceiurile de îmbăiere ale oamenilor, cea de-a doua pe problema eliminării reziduurilor umane și cea din urmă pe apariția și rezolvarea sistemelor de canalizare din cadrul marilor orașe europene în contextul epidemiilor care au măcinat secole de-a rândul populația Europei și nu numai. Aceste trei direcții, sesizate și în lucrarea arhitectului Rem Koolhaas și a echipei sale¹ de care am amintit deja, au avut propriul parcurs de-a lungul timpului intersectându-se într-un final la sfârșitul secolului al XVIII-lea și conducând la configurarea imaginii actuale a camerei de baie cu care mulți dintre noi suntem astăzi familiarizați. Dezvoltarea acestui spațiu în locuințele oamenilor nu a fost deloc una lineară, ci, dimpotrivă, influențată în permanență de discontinuități și de diferențe între civilizații și între perioadele lor istorice cauzate în special de modul în care au fost privite aspectele legate de igiena corporală sau de intimitate. Acestea din urmă au fost la rândul lor marcate de factori ce țineau de domeniul religios sau filozofic.

¹ Rem Koolhaas, AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014.

Chiar dacă primele preocupări în acest domeniu, după cum am văzut, își au originea acum mai bine de 5.000 de ani, camera de baie pe care o cunoaștem astăzi are o istorie recentă fiind, metaforic spus, cea mai tânără încăpere a locuințelor noastre.

Din studiul civilizației grecești și a celei romane am descoperit contribuția esențială a acestora în dezvoltarea spațiilor de îngrijire corporală și influența pe care au avut-o până în zilele noastre. Pentru a exemplifica putem afirma că spa-urile contemporane de care ne bucurăm astăzi nu sunt altceva decât o reinterpretare a băilor publice grecești sau romane.

Plecând chiar de la originea greacă a cuvântului *igienă* care însemna *sănătos*, am remarcat importanța pe care o acorda civilizația greacă ritualurilor de îmbăiere și spațiilor dedicate acestor activități. Toate evenimentele însemnate din viața grecilor antici erau marcate de prezența apei și de ritualuri de îmbăiere specifice. Grecilor antici le datorăm primele sisteme de colectare și de drenaj al apei, primele obiecte sanitare (modele de căzi sau dușuri primitive), primele camere de spălare din interiorul locuințelor relaționate în mod coerent cu încăperile destinate preparării hranei, ca în zilele noastre. Ideea apărută în anii 1980 prin care spațiul băii devine un loc în care se pot practica activități sportive și de menținere a sănătății corpului își are originea de la bine cunoscutele gymnasium-uri din timpul civilizației grecești.² Totodată, prezența cărților și lectura în interiorul băilor constituie alte aspecte specifice Antichității grecești preluate de civilizațiile ce au urmat până în zilele noastre.

Modul de viață adaptat la ritualurile de îmbăiere și obișnuința folosirii băilor publice sau private din perioada romană au jucat un rol semnificativ în istoria băii, alături de inovațiile tehnologice din domeniul arhitecturii și urbanismului, precum rețeaua de apeducte ce alimenta Roma, sistemul *hypocaust* ce permitea încălzirea atât a apei, cât și a încăperilor, primul sistem de canalizare închis *Cloaca Maxima* sau invenția betonului roman. În perioada romană, un aspect ce a atras atenția din analiza planimetriei băilor publice, mai ales din perioada târzie a Imperiului Roman, a fost cel al *coerenței funcționale* de care

² Corbusier încă de la începutul secolului al XX-lea propunea camera de baie precum un gymnasium grecesc.

dădeau dovadă spațiile ce alcătuiau ansamblurile, principii ce au fost păstrate până în zilele noastre. Pe de altă parte, băile publice romane au jucat un rol atât de semnificativ în societatea romană încât cu timpul construcția acestora s-a materializat într-un *rol de reprezentativitate* pentru împărații romani și imaginea lor, caracteristică valabilă și pentru băile private din reședințele romanilor bogați, dar și în zilele noastre, după cum am putut observa. Totuși, așa cum am explicat, termenul *"privat"* în acea perioadă era departe de semnificațiile pe care le cunoaștem astăzi.

De-a lungul cercetării am apelat în permanență la **comparații între diferite civilizații istorice** pentru a scoate în evidență asemănări sau deosebiri, elemente ce le-au legat sau le-au diferențiat, toate acestea ajutând la o mai bună înțelegere a activităților și a spațiilor dedicate băilor. Comparația dintre greci și romani s-a dovedit extrem de interesantă, pornind de la modul în care se desfășura procesul de îmbăiere până la configurarea spațiilor specifice băilor publice sau private. Revelator pentru ambele culturi legat de ritualurile de îmbăiere și spațiile specifice este faptul că au devenit *simboluri ale civilizației* chiar dacă, de cele mai multe ori, perspectivele din care erau privite și practicile întâlnite erau extrem de diferite.

Decăderea Imperiului Roman, dar mai ales apariția Creștinismului și a convingerilor creștine conform cărora nu curățenia fizică te aducea mai aproape de Dumnezeu, ci cea spirituală, au condus la negarea tuturor practicilor legate de îmbăiere din perioada Antichității și la dispariția treptată a spațiilor dedicate băilor atât publice, cât și private. Pentru că menționam mai sus folosirea comparațiilor dintre culturi și civilizații ca instrument pentru a înțelege în mod sistematic istoria spațiului băii, se cuvine să reamintim rolul esențial pe care l-a avut religia islamică în păstrarea obiceiurilor de îmbăiere și a spațiilor dedicate acestora spre deosebire de cea creștină. Hibridul romano-islamic, *hammam*-ul, cunoscut și sub denumirea de baie turcească a constituit pe de o parte singura moștenire a ritualurilor de îmbăiere romane, iar pe de altă parte datorită acestei continuități băile publice vor fi redescoperite secole mai târziu în Europa.

Dacă la începutul perioadei Evului Mediu a existat o oarecare continuitate în folosirea băilor publice, mai ales pentru că ofereau prilej de socializare, sfârșitul acestei perioade a fost marcat de apariția

concluziilor eronate ale tratatelor de medicină care negau beneficiile apei în spălarea corpului. Apariția molimelor și moartea produsă de acestea o dată cu răspândirea lor pe continentul european au avut ca efect dispariția băilor publice și pierderea caracterului public al băilor. Chiar și în mediul privat, în intimitatea locuințelor, folosirea apei pentru spălarea corpului a devenit un fapt neobișnuit, mâinile și fața fiind singurele zone ale corpului uman atinse de apă.

Discrepanța dintre dotările prezente în locuințele oamenilor obișnuiți din mediul rural și cele aparținând locuințelor oamenilor înstăriți din marile orașe europene își va face în continuare simțită prezența. În timp ce în primul caz nu vor exista niciun fel de preocupări pe această temă, în cel de-al doilea caz am întâlnit atât invenții remarcabile precum primul model de closet "Ajax" din perioada domniei reginei Elisabeta, chiar dacă a rămas mult timp doar la stadiu de prototip, cât și spații dotate cu latrine și căzi de piatră. Cu toate acestea, secole de-a rândul pentru marea majoritate a populației **apa a fost privită în mod eronat ca un dușman**, o sursă sigură de îmbolnăvire, iar posibilitatea de a-ți spăla corpul cu apă un act iresponsabil. Caracteristica cea mai importantă până la începutul secolului al XVIII-lea în domeniul îngrijirii corporale a fost aceea a folosirii lenjeriei și a hainelor curate, fiind considerată o măsură suficientă și sigură în prevenirea bolilor.

Dacă teoriile din domeniul medicinei au fost cele care au indus în eroare populația Europei mai multe secole la rând, tot ele la începutul secolului al XVIII-lea au fost cele care au acceptat și încurajat folosirea apei, în special a celei reci, în cazul tratamentelor medicinale. Acesta a fost momentul în care **apa a fost relegitimată** și folosirea ei a devenit mult mai rațională în îngrijirea corpului, chiar dacă inițial doar în scop medicinal.

Secolul al XVIII-lea a reprezentat în istorie punctul de cotitură pentru preocupările oamenilor asupra îngrijirii corporale, asupra spațiilor dedicate acestor activități specifice și asupra obiectelor necesare. Totodată, intimitatea și viața privată, considerate subiecte tabu până în acel moment capătă o mai mare importanță în viața cotidiană a individului. Marile orașe europene se aflau la începutul secolului al XVIII-lea într-un proces de continuă schimbare, graficele demografice indicând o permanentă creștere a numărului populației și,

prin urmare, apariția unor probleme legate de lipsa spațiului. Toate acestea au condus la schimbări în configurarea locuințelor și la inovații ale mobilierului care să satisfacă noi cerințe de intimitate și confort. Schimbările pe care le-am putut observa au făcut parte dintr-un proces care s-a desfășurat lent și care s-a caracterizat prin diferite particularități pentru fiecare țară a Europei în funcție de mentalitățile și obiceiurile populației respective.

Toate aceste schimbări care au definit secolul al XVIII-lea și-au continuat traiectoria în mod firesc și de-a lungul secolului următor, considerat secolul de aur al vieții private. Definitorii pentru problematica cercetării de față în secolul al XIX-lea au fost aspectele legate de **rezolvarea evacuării reziduurilor umane în marile orașe**. Neglijarea acestui fenomen și lipsa unor sisteme de colectare ale reziduurilor au constituit probleme importante cu care populația europeană s-a confruntat multe secole fiind și principala cauză a epidemiilor. Perioada a fost marcată de diferite studii și publicații care încercau să găsească explicații, cauze și soluții în eradicarea epidemiilor, dar și de numeroase reforme legate de sănătatea publică pentru rezolvarea igienizării orașelor. În multe dintre orașele europene s-au realizat lucrări impresionante pentru evacuarea reziduurilor prin construcția primelor sisteme de canalizare. Cel mai important aport în această direcție l-au avut Anglia și orașele sale, Londra remarcându-se ulterior ca un model în rezolvarea acestor probleme pentru celelalte orașe europene. Decalajul din acest domeniu pe care l-am observat între Anglia și restul țărilor europene de-a lungul secolului al XIX-lea și chiar la începutul secolului al XX-lea, a constituit un motiv bine întemeiat în considerarea Angliei drept reper în privința evoluției spațiului băii în locuințe și a tuturor aspectelor sale. Modelul societății engleze în privința igienei, acel *la luxe anglaise* pe care l-am semnalat pe parcursul cercetării, s-a datorat în mare parte Marii Expoziții de la Londra din anul 1851 și inovațiilor tehnologice din domeniul sanitar prezentate acolo. Putem afirma că baia modernă s-a născut odată cu apariția primelor modele de closete expuse în cadrul acestei expoziții care au reușit să conștientizeze populația asupra importanței introducerii lor în viața de zi cu zi.

Cu toate că preocupările pentru îngrijirea corpului au început să fie prezente din ce în ce mai mult în viața oamenilor și să schimbe

mentalități, locuința europeană nu a beneficiat decât după jumătatea secolului al XIX-lea de un spațiu dedicat băii, baia publică fiind cea care prelua activitățile specifice. Inițial, locuințele au beneficiat doar de apariția unor dispozitive ce facilitau băile de aburi, de prezența căzilor portabile sau a dușurilor pentru tratamente ce aveau la bază jeturile de apă, însă, treptat, o dată cu noile inovații în domeniu, obiectele băii își fac tot mai mult simțită prezența. Ulterior, după introducerea sistemelor de aprovizionare cu apă și a canalizării, schimbarea statutului camerei de baie se schimbă **dintr-un spațiu temporar sau de tranzit, într-un spațiu fix** și cu o funcțiune bine definită.

O dată cu mijlocul secolului al XIX-lea și cu apariția propriu-zisă a camerei de baie în locuințe a devenit interesantă comparația din această perspectivă dintre continentul european și cel nord-american, mai ales prin evidențierea diferențelor dintre ele și a influențelor venite din ambele direcții. Istoria camerei de baie a fost profund marcată de modul în care arhitecții nord-americani au conceput acest spațiu, pornind de la apariția spațiilor de baie în strânsă legătură cu camerele de hotel și, mai apoi, prin organizarea tuturor obiectelor sanitare într-un singur spațiu unitar prevăzut cu instalații.

În sprijinul cercetării și pentru înțelegerea evoluției camerei de baie în locuințele oamenilor, un element important a fost urmărirea indicilor demografici, astfel am putut observa că la începutul secolului al XX-lea, tocmai creșterii demografice a populației i s-au datorat noile abordări în rezolvarea problemei locuinței și a spațiilor sale, trecerea de la locuința individuală la cea colectivă. Proiectarea locuințelor a fost supusă printre altele dezvoltării tehnologice, standardizării și, mai ales, reglementărilor care să aibă în vedere necesitatea prezenței aerului, a apei și a luminii naturale în locuință, factori importanți în menținerea igienei. **Conștientizarea problemei igienei** a constituit unul din aspectele definitorii ale locuințelor de la începutul secolului al XX-lea ce a condus la schimbarea planimetriei locuințelor existente și la apariția unor noi tipologii care să cuprindă spații destinate igienei personale. Putem afirma fără urmă de îndoială că spațiul camerei de baie din locuințele nou apărute la începutul secolului al XX-lea a constituit o adevărată **emblemă a modernității, fiind spațiul care a civilizat lumea**.

Importanța acestui spațiu a fost demonstrată și prin analiza câtorva opere ale unor cunoscuți arhitecți moderniști materializându-se

în studii de caz relevante. Paralela oferită de comparația dintre exemplele europene și de cele nord-americane a oferit explicații pentru înțelegerea modului divers în care era privit acest spațiu al locuinței atât de către arhitecți, cât și de către beneficiarii locuințelor, dar și decalajul dintre cele două continente. În timp ce camerele de baie engleze impresionau prin atmosfera și generozitatea spațiilor de care beneficiau, cele nord-americane ieșeau în evidență prin preocuparea față de standardizarea și implementarea la scară largă, prin acea *"democratizare a confortului"* pe care o observa Siegfried Giedion. Făcând o scurtă paranteză, trebuie să recunosc că analiza camerelor de baie din interiorul locuințelor celebrilor arhitecți moderni mi-a dezvăluit o perspectivă nouă și mi-a reconfirmat importanța acestora în istoria locuirii, chiar și în direcția acestui domeniu. Dacă în secolul al XIX-lea camera de baie și, mai cu seamă, funcționarea ei erau lăsate în grija instalatorilor (fapt reflectat de inventatorii obiectelor sanitare), în perioada modernă arhitecții au preluat inițiativa individualizând aceste spații. Atunci, ca și în zilele noastre, am remarcat interesul și inovația în proiectarea camerelor de baie, astfel încât aceste spații să câștige atmosferă și personalitate. Obiectele sanitare nu mai erau ascunse, ci expuse și oglindeau imaginea lucrului frumos.

Cu siguranță că în istoria băii cel mai important moment a fost acela al declanșării revoluției industriale, moment care a facilitat apariția de noi tehnologii și prin urmare a băii mecanizate cu obiecte sanitare fixe în interiorul ei fără a mai migra printre celelalte spații ale locuinței. Obiectele sanitare ale băii și întreaga industrie care s-a dezvoltat în urmă apariției lor au redat imaginea funcționalismului deplin și au reprezentat simboluri ale noilor valori moderne. Fără să greșim putem afirma că baia modernă a pornit de la invenția și răspândirea la scară largă a closetului, odată cu Marea Expoziție de la Londra din anul 1851.

Prezentarea obiectelor sanitare caracteristice camerelor de baie contemporane a constituit un capitol aparte în cadrul cercetării care a avut în vedere evidențierea traiectoriei lor în istorie, modul în care au transformat, prin prezența lor, spațiul băii, dar, mai ales, direcția către care se îndreaptă. Analiza s-a bazat, printre altele, pe identificarea conotațiilor pe care le-au căpătat acestea de-a lungul timpului sau pe influența primelor modele apărute asupra actualei industrii sanitare

constituind adevărate surse de inspirație odată cu întoarcerea la origini. Dificultatea acestui demers a constat în selecția celor mai reprezentative și inovatoare exemple care să descrie facilitățile pe care le oferă obiectele sanitare contemporane și care să poată reliefa o imagine completă asupra tendințelor din domeniul sanitar, cunoscută fiind diversitatea de modele existente în acest moment. În căutarea unei sinteze a celor mai importante tendințe din domeniu, putem afirma că noile tehnologii urmăresc cu precădere sporirea gradului de confort, obținerea unui consum de apă cât mai redus și, mai ales, evidențiază un proces de dematerializare al obiectelor sanitare. Schimbarea permanentă a materialității obiectelor sanitare a condus la un fenomen interesant în urma căruia, în zilele noastre, ajungem să nu mai știm cum să le folosim sau să le recunoaștem. Totodată, deloc de neglijat, mi-a atras atenția o nouă tendință a obiectelor sanitare, aceea a combinării obiectelor sanitare între ele, prin care folosirea apei devine mult mai corectă și spațiul destinat băii este utilizat mult mai eficient. Pentru că acest domeniu este în continuă dezvoltare și preocupările din ce în ce mai prezente, trebuie să îmi asum și posibilitatea omiterii unor tendințe contemporane. De remarcat interesul manifestat de târgurile internaționale de mobilă în această direcție ce reflectă evoluția camerei de baie în interiorul locuinței și permanenta inovație a obiectelor sanitare.

De-a lungul cercetării am observat că analiza camerei de baie înseamnă mai mult decât studierea unei încăperi și a unei funcțiuni din interiorul locuințelor noastre. De fapt, baia reprezintă într-un fel **o sinteză a valorilor și a ambițiilor civilizațiilor moderne**, pline de visuri și de contradicții sau căutarea unor răspunsuri la nevoile oamenilor. Complexitatea camerei de baie și problemele ce intervin în funcționalitatea ei sunt ale întregii societăți în care trăim. După cum am observat, în fiecare perioadă a istoriei, facilitățile oferite de camera de baie și implementarea obiectelor sanitare sau a instalațiilor aferente au aparținut la început doar persoanelor înstărite și de abia ulterior majorității oamenilor, fenomen întâlnit și în zilele noastre. Cauzele acestei situații nu sunt deloc greu de bănuț. La început problema era pusă pe seama indiferenței și a mentalității oamenilor față de îngrijirea corpului sau a fricii de apă, iar ulterior, când oamenii au devenit conștienți de importanța igienei, pe dificultatea producerii la scară largă

a obiectelor sanitare și pe lipsa instalațiilor sanitare sau a infrastructurii urbane. Aspectul băilor și al tuturor obiectelor specifice lor a fost direct influențat de numeroși factori sociali ce țineau de religie, rasă, clasă socială sau sex.

Povestea istoriei spațiului băii face parte din viața noastră de zi cu zi și acum ni se poate părea firesc că societatea actuală s-a reîntors la obiceiurile din timpul grecilor sau ale romanilor.

Despre camera de baie contemporană, fie că vorbim de simplul grup sanitar din vecinătatea accesului sau de complexa baie matrimonială, nu mai putem afirma că are o imagine sau niște standarde fixe, ci a ajuns să își câștige sensurile și înfățișarea în funcție de situația în care apare sau la care trebuie să răspundă, în funcție de utilizatorii ei. De la spațiul utilitar și de la simbolul producției în masă la începutul secolului al XX-lea, a devenit la sfârșitul aceluiași secol un simbol al gustului personal, reprezentarea progresului funcțional, spațiul unde inovațiile design-ului de interior și de produs și-au găsit locul. **Rolul de reprezentativitate** pe care și l-a câștigat camera de baie, despre care am vorbit pe parcursul studiului, nu a apărut dintr-o dată, ci treptat, odată cu evoluția locuinței și cu conștientizarea importanței activităților din interiorul ei. Dispariția fenomenului de standardizare din acest domeniu și varietatea de modele de obiecte sanitare sau de finisaje au condus firesc la individualizarea acestui spațiu și la identificarea utilizatorului cu baia sa.

În zilele noastre, modul în care se proiectează și amenajează spațiile locuinței s-a schimbat radical. Vorbim de o perspectivă nouă din care trebuie să gestionăm obiectele ce aparțin spațiului astfel încât acestea să comunice, nu doar să-și răspundă unul altuia. Obiectele de care dispunem sunt rezultatul informației, al invenției și al controlului, iar beneficiarul *"le stăpânește, le controlează, le ordonează"*. Amenajarea camerei de baie, ca și a locuinței, a devenit o *"problemă"* a cărei *"rezolvare"* trebuie căutată, pe lângă aspectele legate de funcționalitate și atmosferă.³

Camera de baie în zilele noastre a încetat să mai fie o simplă cameră destinată igienei personale, căreia să i se acorde cea mai mică atenție, și nu mai este deloc percepută precum Cenușăreasa casei, ci

³ Baudrillard, Jean, Sistemul obiectelor, Editura Echinoc, Cluj, 1996, p.17

lucrurile tind să meargă într-o direcție complet opusă. Baia secolului al XXI-lea stârnește interes în rândul oamenilor și beneficiază de toată atenția arhitecților și designerilor de interior, este **un spațiu care provoacă, care invită la creativitate și originalitate**. În proiectarea ei nimic nu mai este interzis sau straniu și, mai mult decât atât, este un spațiu care trebuie să surprindă.

În legătură cu problema modernității camerei de baie, Barbara Penner, în cartea sa *Bathroom*, făcea referire la dilema lui Bruno Latour⁴ care se întreba dacă *"am fost vreodată moderni?"*.⁵ Atunci când ne gândim, de exemplu, la obiectul căzii sau al lavoarului din zilele noastre realizăm că au păstrat aceleași forme de-a lungul istoriei. Reîntoarcerea designerilor la formele pure și curate nu face altceva decât să ne amintească faptul că așa a început totul.

Imaginea camerelor de baie în zilele noastre poate fi atât de diversă și de surprinzătoare cum nu a fost nicicând în istorie. În fond ea poate fi oricum ne imaginăm: poate fi o cameră retro sau dimpotrivă nonconformistă, poate fi rustică și bogat accesoriată sau extrem de minimalistă, **ne poate face să călătorim în trecut sau în viitor**.

Camera de baie contemporană a devenit încă din anii 1970 un spațiu pe care îl dorim individualizat și adaptat nevoilor utilizatorilor. De cele mai multe ori prezența și distribuția obiectelor caracteristice băii în interiorul spațiului depind de ritualurile zilnice ale fiecăruia dintre noi. Oamenii pot prefera dușul în favoarea căzii, își pot dori instalarea unui bideu sau, dimpotrivă, pot să găsească prezența acestuia total inutilă, pot să fie obișnuiți cu folosirea a două lavoare în același timp în interiorul unei băi mai mari sau pot opta pentru două băi de dimensiuni mai mici, pot alege o cameră de baie complet închisă sau, cum e cazul celor mai noi tendințe, își pot manifesta dorința de a expune unele din obiectele sanitare, lăsând impresia unor obiecte sculpturale. De cateva decenii, transparența camerelor de baie a fost un element îndelung interpretat și speculat de către arhitecții și designerii de interior, conducând la noi controverse legate de intimitatea spațiului băii și la noi relații între spațiile locuinței.

⁴ Bruno Latour (1947-), filozof, antropolog și sociolog francez; cunoscut în special pentru lucrările sale din domeniul științei și tehnologiei.

⁵ Traducerea noastră: "have we ever been modern?"

În zilele noastre, în general, proiectarea **camerelor de baie urmează două direcții**: ori sunt camere spațioase în care zona fiecărui obiect sanitar este bine delimitată și se bucură de un spațiu generos, ori sunt camere de mici dimensiuni, care de cele mai multe ori sunt prevăzute cu duș, în care se urmăresc soluții practice pentru eficientizarea spațiilor minimale. În ambele cazuri, aspectul funcționalității este primordial. În mod tradițional, camera de baie este de câteva decenii cea mai intimă zonă a casei, dar sunt cazuri în care își pierde această caracteristică, cel puțin pentru anumite momente ale zilei, și devine spațiul cel mai potrivit pentru socializare atât pentru membrii familiei, dar nu numai. În proiectarea băilor din locuințele contemporane beneficiem de o multitudine de materiale, de la cele folosite în mod tradițional până la cele mai inovative și mai surprinzătoare. Tendința actuală a camerelor de baie este să devină din ce în ce mai generoase din punct de vedere al suprafeței, cu precădere cele care aparțin de dormitorul matrimonial, crescând costurile de investiție sau de întreținere.

Diversitatea activităților auxiliare ce se desfășoară în perimetrul băilor contemporane, amintite pe parcursul cercetării, a avut ca rezultat descoperirea unei noi caracteristici ce o putem atribui acestui spațiu: **multifuncționalitatea**. Astfel, camera de baie, pe lângă cel mai intim și mai funcțional spațiu al casei, devine gazdă pentru alte preocupări: lectura, sportul, relaxarea, transformându-se într-un loc de petrecere a timpului liber. Așadar, din nou o întoarcere la începuturi, pentru că, după cum am observat, această caracteristică a fost definitorie pentru perioada Antichității.

Expoziții mondiale destinate băilor, târguri legate de igienă, cataloage comerciale legate de locuințe și facilitățile lor, filme – un întreg dispozitiv de promovare și vânzare – toate acestea fac parte din istoria de astăzi a băii și o extind dincolo de limitele fizice ale băii sau de problemele tehnice sau de producție.⁶ Unul dintre exemple este cel al expoziției Salone del Mobile de la Milano, care, dacă în anul 2003 prevedea doar o zonă dedicată camerei de baie, începând cu anul 2006

⁶ Barbara Penner, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013, p.33.

a introdus un sector separat cu numele Salone Internazionale del Bagno.⁷

Cum va fi abordată în viitor problema camerei de baie și a spațiilor destinate ei în locuințe rămâne greu de prognosticat, dar cu siguranță întotdeauna se va baza pe mijloacele tehnice și, mai cu seamă, pe mentalitatea oamenilor. Un aspect care ar putea schimba dramatic imaginea camerelor de baie contemporane ar putea fi o viitoare lipsă de apă la nivel mondial, problemă cu care, deja, o mare parte dintre țările lumii se confruntă. În acest sens, în ultimele decenii nu este deloc surprinzătoare apariția unor preocupări în găsirea unor soluții inovatoare sau a unor alternative pentru rezolvarea crizei sanitare. Statisticile internaționale care prezintă lipsa accesului la facilitățile instalațiilor sanitare pentru cel puțin o treime din populația globului, pericolul infestării cu materii fecale, dar și imposibilitatea implementării infrastructurii actuale în multe zone ale globului ne fac să credem că întreg **sistemul sanitar trebuie regândit și reinventat**.

⁷ <https://www.salonemilano.it/manifestazioni/salone-internazionale-del-bagno.html>

III. SURSA ILUSTRATIILOR

Capitol 1

fig. 1 @V. Gordon Childe, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 2** @Solmyr, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 3** @Saqib Qayyum, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons; **fig. 4** @ Internet Archive Book Images, No restrictions, via Wikimedia Commons; **fig. 5** @Corvax, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 6** @Patrulius, Radu, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnica, București, 1975, p.56*; **fig. 7** @ Image Courtesy of the Art Renewal Center - www.artrenewal.org **fig. 8** @Antonis Tsapepas <https://byfoodandtravel.com/>; **fig. 9** @arh. Iliescu Corina/ desen inspirat de planul băilor Gorthys, Creta; **fig. 10** @Ștefan Luchian, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 11** @Edmond Jean-Baptiste Paulin (10 September 1848 - 27 November 1915), Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 12** @Wikimedia Commons, the free media repository; **fig. 13** @Gradvmedusa, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.14** @Fubar Obfusco, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 15** @Unknown authorUnknown author, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig. 16, 17** @The original uploader was Dinah at German Wikipedia., Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 18** @Wuerttembergische Landesbibliothek, Stuttgart. "Gemeiner Loblicher Eydgnoschaft Stetten ... beschreibung". Zürich, 1586, CCCCXLVIII verso (Ra 16 Stum 2); **fig. 19** @Paris, Musée de Cluny. Tout droit réservé ; **fig.20** fig. 6 @arh. Iliescu Corina/ desen după The Medieval Fortress: Castles, Forts and Walled Cities of the Middle Ages, J.E.Kaufmann and J.W.Kaufmann, De Capo, 2004; **fig.21** @Flominator, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons; **fig.22** @Trizek, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons; **fig.23** @arh. Iliescu Corina/ desen după „The so-called Bathroom of pope Alexander VI” Loes L. Waarts; **fig.24** @See page for author, CC BY 4.0, via Wikimedia Commons; **fig.25** @Pieter Brueghel the Elder, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.26** @Georges de La Tour, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.27** @Georges de La Tour, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.28** @Joseph Bramah, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.29** @Alexander Cumming, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.30** @Louis-Léopold Boilly, Public domain, via Wikimedia

Commons; **fig.31** @Samson Nicolas Lenoir (1726-1810), Public domain, via Wikimedia Commons

Capitol 2

fig. 1 @Pelcoq, Jules, "Sewers, a Boat Ride: engraving" *Paris: Capital of the 19th Century*. Brown Digital Repository. Brown University Library. <https://repository.library.brown.edu/studio/item/bdr:80892/>; **fig. 2, 3, 4, 5, 8, 9, 14 a, b, 15** @Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.664-fig.459, p.665-fig.461, p.678-fig.470, p.679-fig.471, p.689-fig.481/482, p.681-fig.472a,b, p.693-fig.487_Gta Archives at ETH Zurich; **fig.6 a,b** @Scan by NYPL, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.7** @Edgar Degas, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.10** @Photograph by Clem Rutter, Rochester, Kent. (www.clemrutter.net)., CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.11** @Thomas Crapper, co., Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.12 a** @Dickinson Brothers, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.12 b** @J. McNeven, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.13** @Henry Roberts (1803-1876), Public domain, via Wikimedia Commons

Capitol 3

fig.1 @ Science Museum / Science & Society Picture Library -- All rights reserved; **fig.2** @Photoshop (me), original photo GNU from Gtanguy, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.3** @Rawpixel Ltd, CC BY 2.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.4 a** @Detroit Publishing Company Photograph Collection, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 4 b, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15** @ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.698-fig.494, p.696-fig.489/490, p.686-fig.476, p.699-fig.495/496, p.708-fig.497/498/499a,b, p.709-fig.500_Gta Archives at ETH Zurich; **fig. 4 c** @John Willy (editor and publisher of journal), Public domain, via Wikimedia Commons; **fig.10** @Kohler Co. from the John Michael Kohler Arts Center; **fig.16** @User:JeremyA, CC BY-SA 2.5 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/>>, via Wikimedia Commons; **fig.17** @Teemu08, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.18** @arh. Isabela Tudorache/ desen după planuri ale Willits House găsite in mediul on-line; **fig.19** @arh. Isabela Tudorache/ desen

după planuri ale Robie House găsite in mediul online; **fig.20 a, b** @Stilfehrer, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.20 c** @Sailko, CC BY 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.21** @AlasdairW, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.22** @https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fallingwater_in_Summer.jpg; **fig.23** @Joseph Hollick; **fig.24** @arh. Isabela Tudorache/ desen după planuri ale Fallingwater House găsite in mediul online; **fig.25 a, b** @arh. Vlad Eftenie; **fig.26, 28 a, b, c, d** @ Kirsten Hively; **fig.27** @ arh. Iliescu Corina/ desen după planuri ale Glass House găsite in mediul on-line; **fig.29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38** @Argan, Giulio Carlo, *Walter Gropius și Bauhaus-ul*, Editura Meridiane, București, 1976, fig. 40,34,38,31,32,35,36,42,45,46,49,50,134,135*; **fig. 37** @ Jack E. Boucher, Public domain, via Wikimedia Commons; **fig. 39** @Basvb, CC BY-SA 3.0 NL <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/nl/deed.en>>, via Wikimedia Commons; **fig.40** @Jchancerel, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig. 41** @BM. Flickr Public domain; **fig. 42 a, b, 43 a, b, 45 a, b, c, 46** @ Jordi Sarra photos; **fig.44** @ arh. Iliescu Corina/ desen după planuri ale Maison de Verre găsite in mediul on-line; **fig.47** @ SoiHong, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.48** @ arh. Iliescu Corina/ desen după planuri ale Villa Savoye găsite in mediul on-line; **fig.49** @Ned Forrest Architects; **fig. 50, 51 a, b, c** @arh. Irina Melita; **fig.52** @ Gunnar Klack, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig. 53** @arh. Isabela Tudorache/ desen după planuri ale Unite d'Habitation găsite in mediul on-line

Capitol 4

fig. 1, 2, 3, 4 @ Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*, Oxford University Press., 1948, p.690-fig.483, p.691-fig. 484/485/486_Gta Archives at ETH Zurich; **fig.5** @ Le plombier du désert, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons; **fig.6** @ Photo by Andrea Piacquadio/ <https://www.pexels.com/>; **fig.7 a, b** @ Le Comb bath designed and manufactured by Omvivo; **fig.8 a, b, 9, 10 a, b, 33, 34, 35, 36, 43 a, b, c** @Profimedia Images; **fig.11 a, b, c** @Lance Workshop; **fig.12** @<http://kootouch.blogspot.com/2009/09/arc->

shower-system-by-d-k-wei.html*; **fig.13** @Designed by Guenther Horntrich, Made by HOESCH Design GmbH; **fig.14** @Robert Volhard, Stylepark; **fig.15** @designer Marco Pisati; **fig.16 a, b** @ <https://maxfrei.ch/produkte/bad/bauhaus-1/>; **fig. 17** @Houtopmaat NL; **fig.18** @design Julia Kononenko; **fig.19** @designer Victor Vasilev; **fig.20** @Philip Watts Design; **fig.21** @Slava Balbek for balbek bureau; **fig.22** @Digital image courtesy of Getty's Open Content Program; **fig.23 a, b** @ LIXIL Water Technology Americas, DXV; **fig.24** @The Economist Newspaper Limited, London, 12 January 2013; **fig.25** @Africa Review *; **fig.26** @ Studio MacLean and photography by Chris Tubbs; **fig.27 a, b** @ <https://ustogether.eu/ebb> *; **fig. 28** @ Kerrock by Kolpa, Design by Desnaheisfera, Photo by N. Picogna / Ikon; **fig.29** @ <https://www2.caroma.com.au/bathroom/toilet-suites/classic/profile-5-toilet-suite-deluxe-with-integrated-hand-basin-2>*; **fig.30** @Roca România; **fig.31 a, b, c, d** @ LIXIL Water Technology Americas, DXV; **fig.32** @Kohler Co. from the John Michael Kohler Arts Center; **fig.37 a, b, 39** @Alexander Kira, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976, p.173-fig.59, p.179*; **fig.38 a, b** @HUDSONArchitects, UK, photograph Steve Townsend; **fig.40** @ Paul Archer Design, photographer Will Pryce; **fig.41** @ arhitect Hernandez Silva; <https://www.toxel.com/inspiration/2012/04/27/glass-floor-bathroom/>; **fig.42 a, b** @Mark English Architects; **fig.44** @Iliescu Corina/ desen inspirat după exemple din mediul on-line; **fig. 45 a, b** @Hansgrohe SE; **fig.46 a, b, c** @designer Ron Arad, producător Teuco*; **fig. 47 a, b** @ Hufton and Crow photo ; **fig.48, 49** @ Rafael Vargas photo ; **fig. 50 a, b** @Yan Lu designer*

Aș vrea să mulțumesc încă o dată tuturor celor care au avut amabilitatea să mă sprijine și să-mi ofere material fotografic. Timpul pe care l-am avut la dispoziție pentru a obține permisiunea de a folosi imaginile a fost foarte limitat și, cu atât mai mult, am apreciat promptitudinea răspunsurilor primite și, de multe ori, entuziasmul manifestat în a mă sprijini în această direcție.

*În lunga listă a surselor ilustrațiilor există câteva imagini pentru care nu am reușit să obțin permisiunea de a le folosi. Având în vedere că am încercat în repetate rânduri să obțin permisiunea autorilor pentru reproducerea unui număr redus de imagini importante în ilustrarea temei acestei lucrări, având în vedere timpul limitat pe care l-am avut la dispoziție și, mai ales, scopul educațional al acestui volum, am decis să le atașez totuși materialului fotografic precizând sursa exactă.

IV. BIBLIOGRAFIE

Cărți

Dictionar explicativ al limbii române. Ediție revizuită și adăugită, Editura: Univers enciclopedic gold, 2012

Algrant, Christine Previtt, *Madame de Pompadour: Mistress of France*, Grove Press, 2002

Amulree, Lord., *Hygienic Conditions in Ancient Rome and Modern London. Medical History*, Marea Britanie, 1973

Aries, Philippe, Georges Duby coordonatori, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, București, 1997

Argan, Giulio Carlo, *Walter Gropius și Bauhaus-ul*, Editura Meridiane, București, 1976

Asensio, Paco, Marina Ubach, *Bathroom design*, teNeues Publishing Group, 2003

Ashenburg, Katherine, *The dirt on clean, an unsanitized history*, North Point Press, New York, 2007

Bachelard, Gaston, *Poetica spațiului*, Paralela 45, Pitești, 2003

Baudrillard, Jean, *Sistemul obiectelor*, Editura Echinox, Cluj, 1996

Bazin, Germain, *Clasic, baroc și rococo*, Editura Meridiane, București, 1970

Baxter, Joseph, *The Essential Bathroom Book*, Summersdale Publisher Ltd., UK, 2004

Black, Maggie, Ben Fawcett, *The Last Taboo: Opening the Door on the Global Sanitation Crisis*, Routledge, 2008.

Blake, Peter, *Frank Lloyd Wright*, Pelican Books, 1963

Blakemore, Robbie G., *History of Interior Design and Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe*, Wiley, 2005

Boger, Louise Ade, *The complete guide to furniture style*, Prospect Heights, Ill.: Waveland Press, 1997

Braudel, Fernand, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984

Brereton, Cristopher, *The repair of historic buildings: advice on principles and methods*, English Heritage, London, 1995

Bryson, Bill, *Acasă, o istorie a vieții private*, Editura Polirom, București, 2012

- Caan, Shashi**, *Rethinking Design and Interiors: Human Beings in the Built Environment*, Laurence King Publishing, 2011
- Castex, Jean**, *Frank Lloyd Wright, le Printemps de la Prairie House*, Pierre Mardaga editeur, Bruxelles, 1985
- Choay, Francoise**, *Urbanismul, Utopii și realități*, Editura Paideia, 2002
- Campbell, Agnes**, *Report on Public Baths and Wash-Houses in the United Kingdom*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1918
- Connolly, Peter, Hazel Dodge**, *The Ancient City: Life in Classical Athens and Rome*, Oxford University Press, 1998
- Conran, Terence**, *The bed and Bath Book*, Littlehampton Book Services Ltd, Londra, 1978
- Curtis William J.R.**, *L'architettura moderna del Novecento*, Edizioni Bruno Mondadori, Milano, 1999
- Deilmann, Harald**, *The Dwelling*, Editura K.Kramer Verlag, Stuttgart, 1973
- Debarre, Anne, Monique Eleb**, *Architectures de la vie privée. Maisons et mentalités, XVIIème-XIXème siècles*, Hazan, 1999
- De Bonneville, Francoise**, *The book of the bath*, Rizzoli, 1998
- De Pierrefeu, François, Le Corbusier**, *La maison des hommes*, Editura La Palatine, 1965
- Drimba, Ovidiu**, *Istoria literaturii universale*, Editura Saeculum I.O. și Vestala, București, 2004
- Droste, Magdalena**, *Bauhaus 1919-1933*, Editura Benedikt Tachen, Germania, 2006
- Eleb-Vidal, Monique, Anne-Marie Chatelet, Thierry Mandoul**, *Penser l'habite*, Pierre Mardaga Editeur, 1995
- Eleb-Vidal, Monique, Anne-Marie Chatelet, Thierry Mandoul.**, *Entre confort, désir et normes, Le logement contemporain, 1995-2012*, Pierre Mardaga Editeur, 2013
- David J. Eveleigh, Bogs**, *Baths and Basins: The Story of Domestic Sanitation*, Stroud, 2002
- Fagan, Garrett**, *Bathing in Public in the Roman World*, University of Michigan Press, 1999
- Fiell, Charlotte și Peter**, *Industrial design: A-Z*, Tachen, 2006
- Gardiner, Samuel**, *Evolution of the home*, Editura Constable, London, 1975
- Garcia-Mira, Ricardo**, *Housing, space and quality of life*, Ashgate Pub Ltd, 2005
- George, Rose**, *The Big Necessity: The Unmentionable World of Human Waste and Why It Matters*, Metropolitan Books, New York, 2008
- Gerhard, William**, *Modern Baths and Bath Houses*, J. Wiley and sons, 1908

- Gerhard, William**, *On Bathing and Different Forms of Baths*, William T. Comstock, New York, 1895
- Gibbon, Edward**, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol.I-VI, W. Strahan and T. Cadell, 1776-1789
- Giedion, Siegfried**, *Mechanization takes command: A contribution to anonymous history*, Oxford University Press., 1948
- Gilliatt, Mary**, *Bathrooms*, The Bodley Head Ltd., 1971
- Girouard, Mark**, *Life in the english country house*, Yale University Press, 1978
- Girouard, Mark**, *Life in the french country house*, Knopf , 2000
- Glancey, Jonathan, Richard Bryant**, *Interieurs modernes*, Flammarion, Paris, 1991
- Gloag, John**, *A Short Dictionary of Furniture*, Read Books, 2009
- Goulden, Gontran**, *Bathrooms - A guide to bathroom design*, Macdonald&Co, London, 1966
- Grillo, Paul Jacques**, *What is design*, Paul Theobald, 1960
- Guerrand, Roger-Henri**, *O istorie culturală a toaletelor*, Editura Art, București, 2014
- Hall, Edward T.**, *The Hidden Dimension*, Anchor, 1990
- Hasanovic, Aisha**, *50 Great bathrooms by architects*, Images Publishing Dist. Ac., 2006
- Hatton, Ragnhild**, *Europe in the Age of Louise XIV*, Thames and Hudson, Londra, 1969
- Hawkes, Jacquetta**, *The Shell Guide to British Archaeology*, London: Michael Joseph, 1986
- Henriot, Gabriel**, *Le meuble depuis l'antiquite jusqu'au milieu du XIX-e siecle*, Editions Albert Morance, Paris , 1955
- Hicks, David**, *On Bathrooms*, Britwell Books, Oxon, 1970
- Illich, Ivan**, *H2O and the Waters of Forgetfulness*, Marion Boyars, London, 1986
- Jackson, Ralph**, "Waters and Spas in the Classical World", in *Medical History of Waters and Spas*, Ed. Roy Porter, Londra, 1990, p.1-2.
- Jones, Peter, Keith Sidwell**, eds. *The World of Rome: An Introduction to Roman Culture*, Cambridge University Press, 1997
- Kira, Alexander**, *The Bathroom*, The Viking Press, New York, 1976
- Koolhaas, Rem**, coord., AMO, Harvard Graduate School of Design, Irma Boom, *Toilet*, Marsilio, 2014
- Le Corbusier**, *Vers une architecture*, Librairie Arthaud, Paris, 1977
- Loos, Adolf**, eseu *Plumbers*, 1898

- McCarter, Robert**, *Twentieth-Century Classics (Architecture 3s)*, Frank Lloyd Wright, Charles and Ray Eames and Alvar Aalto, Phaidon, 1999
- Mihăilescu, Vintilă**, *Apologia pîrleazului*, Editura Polirom, Iași, 2015
- Miller Lane, Barbar**, *Housing and Dwelling: Perspectives on Modern Domestic Architecture*, Taylor & Francis, 2006
- Mostaedi, Arian**, *New Trends in House Design*, Gingko Press, Hamburg, 2004
- Mumford, L**, *La cite a travers l'histoire*, Seuil, 1972
- Neufert, E.**, *Manualul arhitectului*, Editura Alutus, București, 2004
- Newhall, Nancy**, ed., *The Daybooks of Edward Weston*, Rochester, New York, 1973
- Pallasmaa, Juhani**, *Identity, Intimacy and Domicile Notes on the Phenomenology of Home*, Architectural Essays, 2005
- Papadopoulos, Alexandre**, *L'Islam and L'art musulman*, Citadelles & Mazenod, Paris, 2002
- Parker, Robert**, *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Oxford, 1983
- Patrușiu, Radu**, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnica, București, 1975
- Pawley, M.**, *Architecture vs. Housing*, Studio Vista, London, 1971
- Penner, Barbara**, *Bathroom*, Reaktion Books, London, 2013
- Ragon, Michel**, *Le livre de l'architecture moderne*, Robert Laffont, 1958
- Rapoport, Amos**, *Une anthropologie de la maison*, Dunod, Paris, 1974
- Reyem, H.S.**, *Sitting Pretty, The Bathroom Companion*, Charm Books, New York, 1960
- Roux, Simone**, *La maison dans l'histoire*, Albin Michel, Paris, 1976
- Sarti, Raffaella**, *Europe at Home: Family and Material Culture 1500-1800*, Yale University Press, New Haven, 2002
- Schleifei, Simone K.**, *Redesigning kitchens and bathrooms*
- Sembach, Klaus Jürgen**, *Le design du meuble au XX-e siècle*, Taschen, Köln, 1991
- Serrats, Marta**, *Redesigning kitchens & bathrooms*, BooQs; Mul edition, 2009
- Sharp, Dennis**, *Twentieth-Century Classics (Architecture 3s)*, Walter Gropius, Le Corbusier, Louis I. Kahn, Phaidon, 1999
- Smith, Norris Kelly**, *Frank Lloyd Wright*, Edizioni Dedalo, Bari, 1983
- Smith, Virginia**, *Clean, a history of personal hygiene and purity*, Oxford University Press, New York, 2007

Stipe, Margo, Alan Weintraub, *Frank Lloyd Wright: The Rooms: Interiors and Decorative Arts*, Rizzoli, 2014

Taylor, Brian Brace, *Pierre Chareau, Designer and Architect*, Taschen, Koln, 1998

Toussaint Jean-Philippe, *The Bathroom*, Marion Boyars Publishers, 1985

Upinder, Singh, *A history of ancient and early medieval India: from the Stone Age to the 12th century*, Pearson Education, 2009

Van Onna, Edwin, *Material world: innovative structures and finishes for interiors*, Birkhauser, 2003

Vigarello, Georges, *Concepts of Cleanliness: Changing attitudes in Francesince the Middle Ages (Past and Present Publication)*, Cambridge University Press, 1988

Vitale, Elodie, *Le Bauhaus de Weimar 1919-1925*, Pierre Mardaga editeur, 1995

Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, București, 1964

Von Moos, Stanislaus, *Le Corbusier : Elements of a Synthesis*, Cambridge Mass, Londra, 1979

Weston, Richard, *Modernism*, Phaidon Press, 2001

Weston, Richard, *Plans, Sections and Elevations: Key Buildings of the Twentieth Century*, Laurence King Publishing, London, 2004

Wilkinson, Philip, *Frank Lloyd Wright, 50 Key Buildings by America s Greatest Architect*, Quercus Publishing, London, 2009

Williams, Marilyn Thornton, *Washing "The Great Unwashed": Public Baths in Urban America, 1840-1920*, Ohio University, 1991

Wright, Lawrence, *Clean and decent, The Fascinating History of the Bathroom and the Water-Closet*, Penguin Global, 2005

Wycherley, R.E., *How the Greeks Built Cities*, Macmillan, Londra, 1962

Yegul, Fikret, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992

Wright, Frank Lloyd, *Drawings and Plans of Frank Lloyd Wright, The Early Period (1893-1909)*, Dover Publications, New York, 1983

Zevi, Bruno, *Frank Lloyd Wright*, Verlag fur Architektur Artemis, Zurich, 1980

Articole

Kenneth Frampton, "Maison de Verre", *Perspecta 12*, The Yale Architectural Journal, 1969.

Jackson, Ralph, "Waters and Spas in the Classical World", in *Medical History of Waters and Spas*, Ed. Roy Porter, Londra, 1990

Wardell, Charles, Wendy Talarico, "Mastering the Master Bathroom", *Architectural Record*, aprilie 2000, p.141

Sora, Simona, "Povesti din baie", *Dilema veche*, nr.214, 24 martie 2008

Mihăilescu, Vintila, "Locuință și locuire", *Dilema veche*, nr. 438, 5-11 iulie 2012

Mihăilescu, Vintila, "Freud și hârtia igienică", *Dilema veche*, nr. 611, 29 octombrie-4 noiembrie 2015

Martin, Matei, "Orașul în dezvoltare: Cum locuim (I), Locuim într-o utopie", *Dilema veche*, nr. 613, 12-18 noiembrie 2015

Surse online

Acc. 05-08/2013:

- <http://ancienthistory.about.com/od/pompeii/ig/Pompeii/Stabian-Baths.htm>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Great_Bath,_Mohenjo-daro
- http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Bramah
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Toilet>
- <http://www.etymonline.com>
- <http://www.harappa.com/indus/8.html>
- http://www.mariamilani.com/ancient_rome/roman_baths.htm
- http://www.mariamilani.com/ancient_rome/roman_baths.htm
- <http://www.oldandinteresting.com/history-washing-machines.aspx>
- http://www.rome-guide.it/english/monuments/monuments_caracalla.html

Acc. 03-08/2014:

- <http://architalk-tlarson.blogspot.ro/2014/06/the-bath-from-functional-to-fantastic.html>
- <http://atlasofinteriors.polimi-cooperation.org/2014/03/19/gropius-torten/>
- <http://bauhaus-online.de/en/atlas/werke/dessau-toerten-housing-estate>
- <http://egoh.com/2010/01/20/architecture-visit-to-the-philip-johnson-glass-house/>
- <http://insideinside.org/bathroom-villa-savoye-82-rue-de-villiers-78300-poissy-france/>

- <http://uniformdesign.us/blog/?tag=le-corbusier>
- <http://www.apartmenttherapy.com/the-bathroom-at-the-glass-house-78295>
- <http://www.archdaily.com/84524/ad-classics-villa-savoye-le-corbusier>
- <http://www.architecturaldigest.com/architecture/2012-09/architect-philip-johnson-glass-house-modernism-article>
- <http://www.architecturaldigest.com/architecture/2012-09/architect-philip-johnson-glass-house-modernism-article>
- <http://www.bauhaus-dessau.de/index.php?masters-houses-by-walter-gropius>
- <http://www.bauhaus-dessau.de/toerten-estate.html>
- <http://www.designofhomes.co.uk/017-palladio-and-le-corbusier.html>
- <http://www.flwright.org/researchexplore/robiehouse>
- <http://www.galinsky.com/buildings/savoye/>
- <http://www.historichomeplans.net/HistoricHomePlans.htm>
- http://www.historichomeplans.net/Product_pages/WR006_Bach_Frank_LloydWrighthomeplan.htm?hash=item20ad326de1&_trksid=p4634.c0.m14.l1262?refid=store
- <http://www.historicnewengland.org/historic-properties/homes/Gropius%20House>
- <http://www.houzz.com/ideabooks/7449662/list/must-know-modern-homes-gropius-house>
- <http://www.houzz.com/ideabooks/8527590/list/must-know-modern-homes-the-glass-house>
- <http://www.linenplace.com/blog/tag/la-maison-de-verre/>
- <http://www.meisterhaeuser.de/en/history.html>
- <http://www.numistral.fr/ark:/12148/bpt6k6102054m/f17.texte>
- https://fr.wikiarquitectura.com/index.php/Maison_des_ma%C3%A9tres_de_la_Bauhaus
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Le_Corbusier
- <https://vimeo.com/60453259>
- <https://www.bluffton.edu/~sullivanm/france/poissy/savoye/corbu9.html>

Acc. 03-08/2015:

- <http://freshome.com/2011/11/08/12-design-differentiated-floors-linked-together-in-hotel-puerta-america/>

- <http://freshome.com/2012/10/18/10-insights-into-the-design-mind-of-philippe-starck/>
- <http://freshome.com/2014/02/18/minimalist-bathroom-sink-almost-surreal-appearance-kub-basin/>
- <http://freshome.com/2014/04/17/experience-vitality-water-axor-starck-v-collection/>
- <http://homedesignlover.com/bathroom-designs/refreshing-bathroom-designs/>
- <http://housely.com/news/20-amazing-sinks-dont-see-average-home/>
- <http://maxfrei.ch/produktkategorie/maxim/>
- <http://nymag.com/scienceofus/2015/05/science-of-us-guide-to-bathroom-behavior.html>
- <http://powerspd.com/modern-bathtubs/modern-bathtub-design-2015/>
- <http://rilane.com/bathroom/35-contemporary-minimalist-bathroom-designs-to-leave-you-in-awe/>
- <http://soocurious.com/fr/satis-les-toilettes-japonaises-controlees-via-android/>
- <http://uk.phaidon.com/agenda/architecture/picture-galleries/2011/october/20/zaha-hadid-rocks-roca-london-gallery/?idx=4>
- <http://uk.phaidon.com/agenda/architecture/picture-galleries/2011/october/20/zaha-hadid-rocks-roca-london-gallery/?idx=6>
- <http://www.americanstandard-us.com/pressroom/act-sheet-3d-printed-faucets-from-dxv-by-american-standard/>
- <http://www.architectureartdesigns.com/20-transparent-bathrooms-that-cure-your-shyness/>
- <http://www.awesomeinventions.com/amazing-sinks/>
- <http://www.awesomeinventions.com/shower-designs/>
- <http://www.build.com.au/types-baths#clawfoot>
- <http://www.build.com.au/types-baths#dropin>
- http://www.caromausa.com/products/index/cu_products39.php
- <http://www.citylab.com/design/2013/04/amazing-urbanist-bathroom-accessory-day-street-map-sink/5227/>
- <http://www.contemporist.com/2015/08/19/a-pulley-system-adjusts-the-shower-height-above-a-sunken-concrete-bathtub/>
- <http://www.core77.com/posts/22736/idsanyc-the-tangible-dead-or-alive-recap-22736>

- <http://www.designcurial.com/news/arc-green-recyclable-shower-system-from-dk-wei>
- <http://www.desnaemisfera.com/home/>
- <http://www.desnaemisfera.com/studio/>
- <http://www.detail.de/architektur/featured/philippe-starck-019726.html>
- <http://www.dezeen.com/2008/04/16/rotator-by-ron-arad-for-teuco/>
- <http://www.getty.edu/art/collection/objects/5724/chantilly-porcelain-manufactory-chamber-pot-bourdaloque-french-about-1740/>
- <http://www.hansgrohe-int.com/155.htm>
- <http://www.hoesch-design.com/produkte/produkt-single-view/213/>
- <http://www.hometone.com/15-see-through-bathtubs-for-an-experience-truly-unique.html>
- <http://www.housebeautiful.com/shopping/home-gadgets/tips/g1396/cool-bathroom-gadgets-0513/>
- <http://www.interioridea.net/10-terrific-minimalist-bathroom-interior-design-ideas/>
- <http://www.jimlavalleep plumbing.com/blog/modern-bath-design-minimalist-bathroom-sink/>
- <http://www.oldandinteresting.com/history-washing-machines.aspx>
- <http://www.oma.eu/oma>
- <http://www.philipwattsdesign.com/products/>
- <http://www.philipwattsdesign.com/products/sinks-and-urinals/unique-sinks/spoon-sink>
- <http://www.pivotech.com.au/less-is-more-with-minimalist-bathroom-design/>
- <http://www.roca.com/catalogue/collections/w-w/wall-hung-vitreous-china-wc-basin-893020..1>
- <http://www.studiomaclean.com/about/>
- <http://www.stylepark.com/en/news/freedom-for-the-bathtub/317414>
- <http://www.toxel.com/inspiration/2012/04/27/glass-floor-bathroom/>
- <http://www.trendir.com/interiors/contemporary-open-plan-loft-with-pale-colour-palette.html>
- <http://www.vanwijkdutchdesign.nl/>
- <http://yanlu.com/Poor-Little-Fish>
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Monitorul_Prim%C4%83riei_Bucure%C8%99ti_1928-01-22,_nr._04.pdf
- <https://web.facebook.com/media/set/?set=a.760428757357447.1073741853.113618665371796&type=3>

- <https://www.behance.net/gallery/20704849/Washbasin-OCEAN-II-Bagno-Bandini>

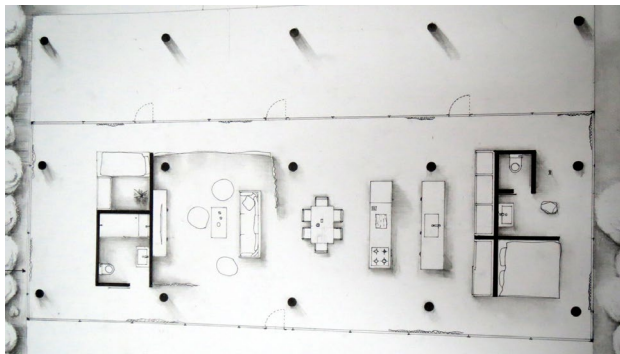
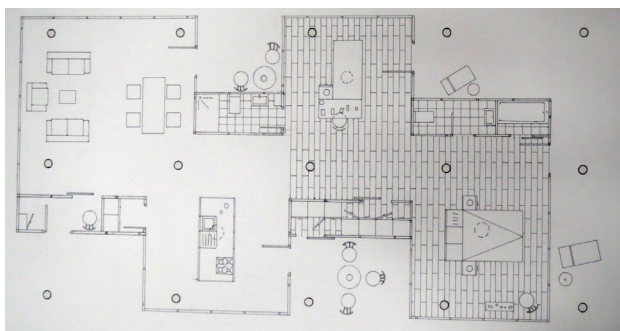
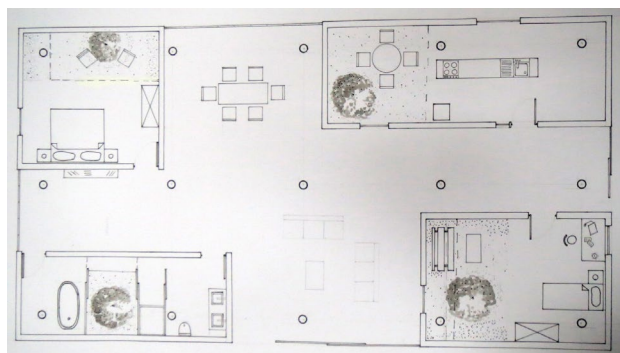
Acc. 02-04/2016:

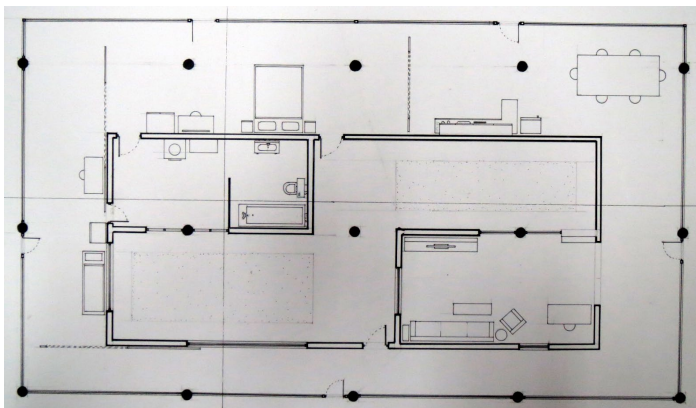
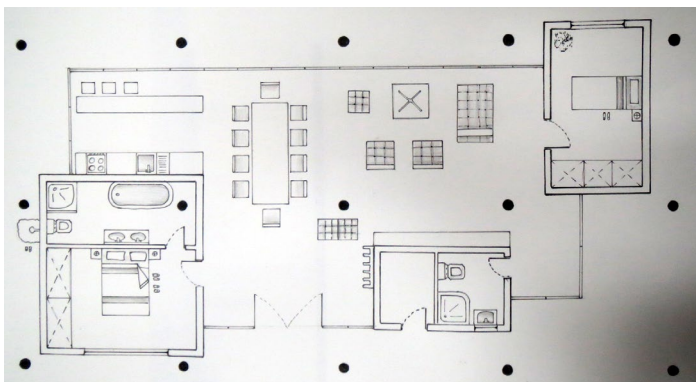
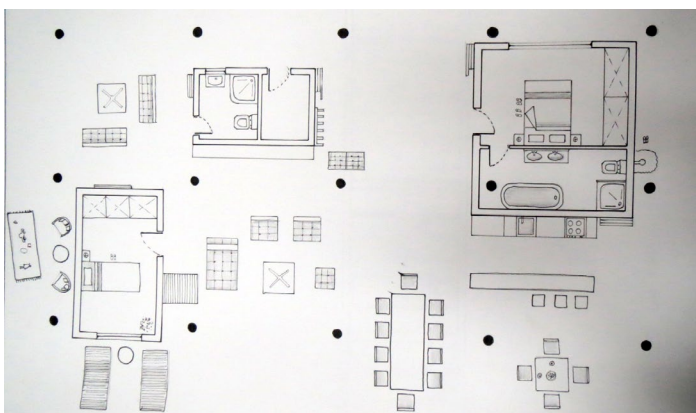
- <http://elupton.com/2009/09/critic-article-y/>
- <http://grammar.about.com/od/classicessays/a/About-Bathrooms-By-A-p-Herbert.htm>
- <http://www.brownstoner.com/blog/2012/03/walkabout-let%E2%80%99s-talk-about-bathrooms-conclusion/>
- <http://www.crash.cam.ac.uk/uploads/gallery/events/843/twigg.pdf>
- <http://www.treehugger.com/bathroom-design/the-history-of-the-bathroom-part-3-putting-plumbing-before-people.html>
- <http://www.treehugger.com/bathroom-design/why-am-i-building-such-weird-bathroom.html>

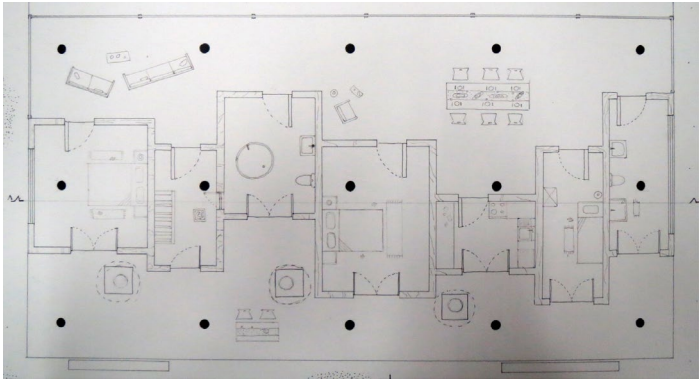
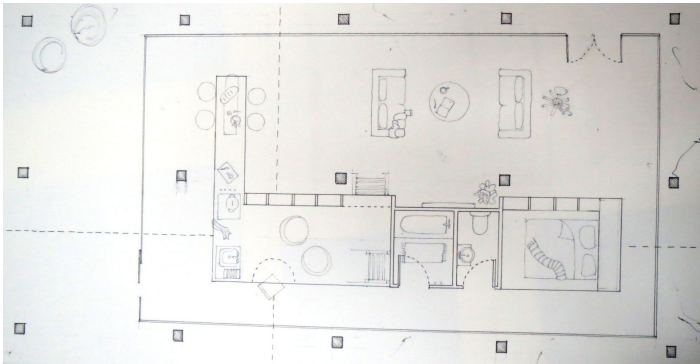
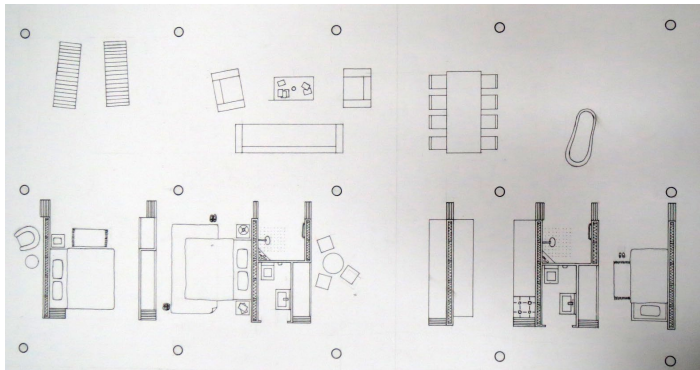
Acc. 08/2022:

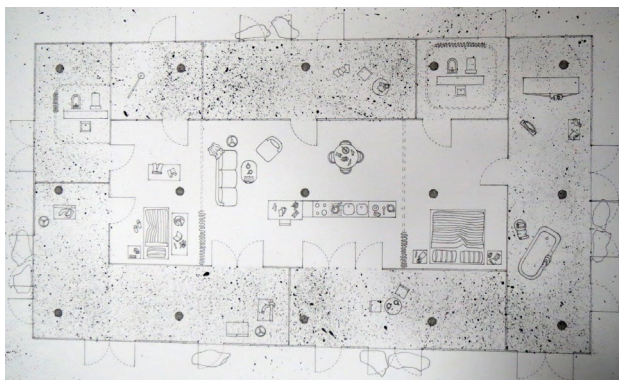
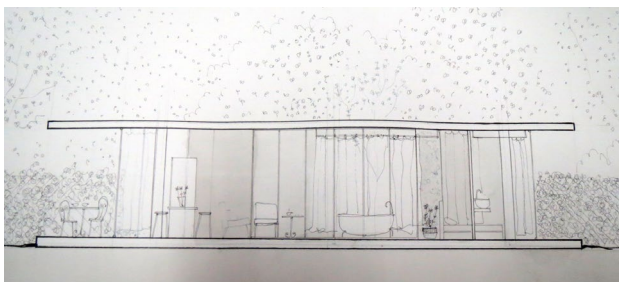
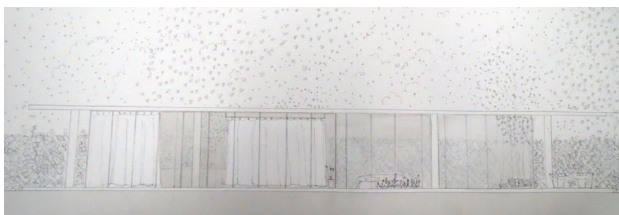
- <https://www.ft.com/content/bf4c704a-8fb3-11ea-9b25-c36e3584cda8>
- <https://smarthistory.org/baths-of-caracalla/>
- <https://www.dxv.com/products/3d-printed-faucets>
- <https://www.designboom.com/design/a-swirling-vortex-animates-philippe-starcks-axor-starck-v-faucet/>

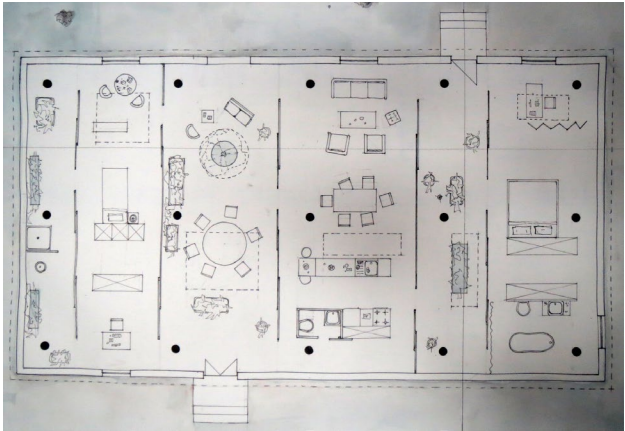
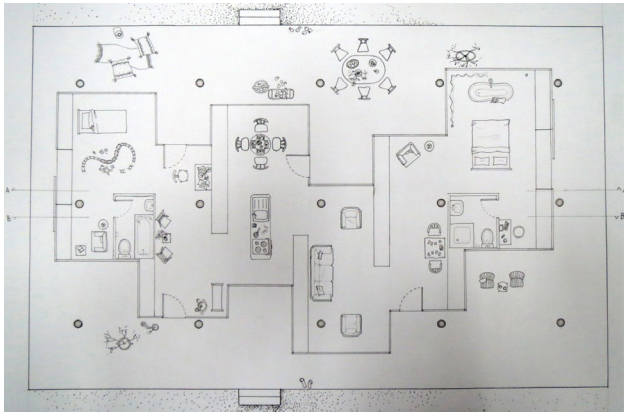
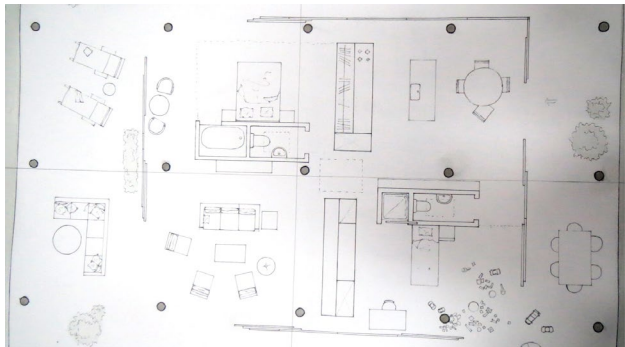
Anexa nr.1: Proiect *Locuință unifamilială, Structură/ spațiu (plan liber)* aparținând studenților din anul I, grupa 15A, an 2015-2016, Facultatea de arhitectură, UAUIM, șef lucrări dr.arh. Andrei Șerbescu.

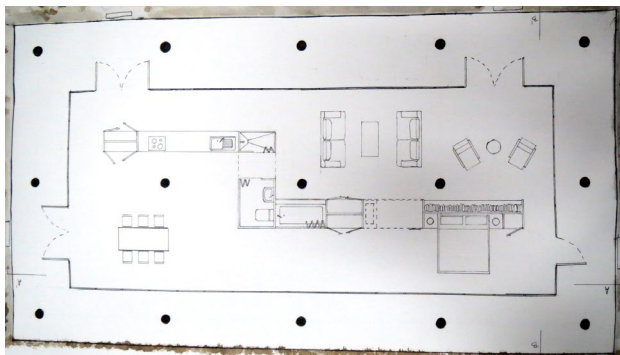
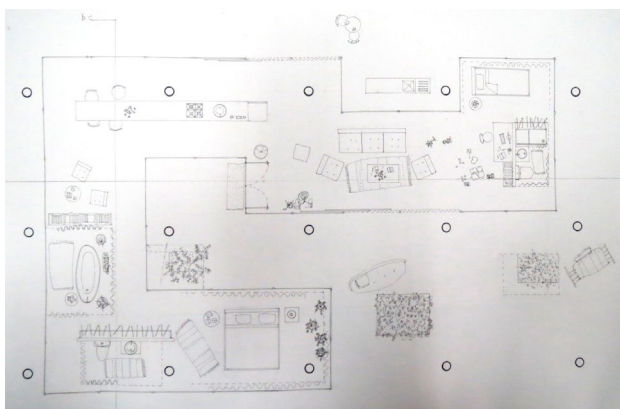
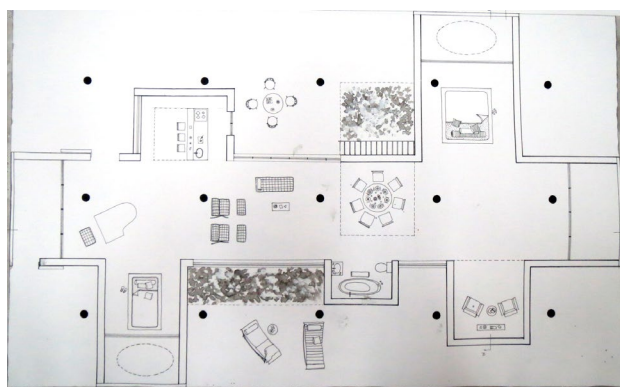

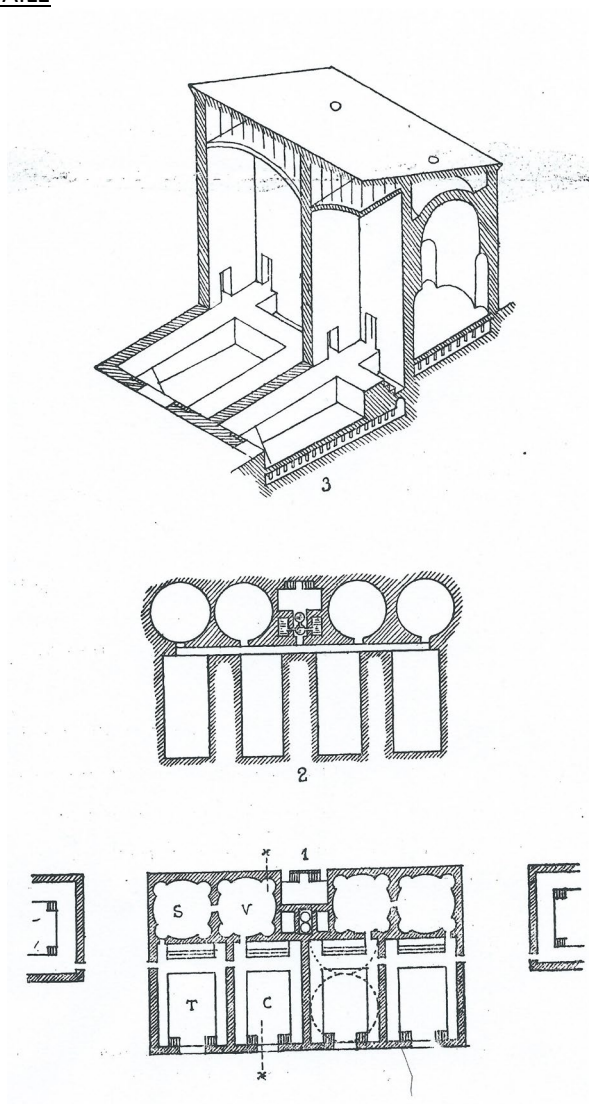

Anexa nr.2:

Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, 1964

Planşa 51. BĂILE

PLAN DE ANSAMBLU

Pavilion central încălzit: împărțit în două jumătăți simetrice, una rezervată femeilor.

Orientarea: fațadă îndreptată spre sud.

Băi reci de vară: două pavilioane cu ferestrele spre nord sau nord-est.

Fig. 1 – ÎMPĂRȚIREA FIECĂREIA DIN JUMĂTĂȚILE PAVILIONULUI CENTRAL

Vatră subterană – *hypocaust*, cu rezervoare de alimentare.

Săli cu temperatură ridicată V și S:

- *laconicum*, baia de aburi;

- *sudatio*, baia uscată.

Săli cu temperatură mijlocie:

C – baia de apă caldă;

T – baia de apă călduță.

Aceste două săli cuprind în față *labrum* (bazin mare de înotat), în spate *alveus* (bazin pentru cei ce se îmbăiază așezați) și de jur împrejur *scholae* (degajamente de circulație).

Fig. 2 – PLANUL CANALIZĂRII SUBTERANE

Suspensurae – sub bazine, un fel de subsol scund (detaliat în anexa nr. 4) prin care circulă fumul vetrei.

Fig. 3 – VEDERE INTERIOARĂ A PAVILIONULUI CENTRAL

Sălile cu temperatura ridicată sunt boltite.

Sălile cu temperatura medie sunt asigurate contra rătăcirii prin plafoane duble.

Anexa nr.3: Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, 1964
Planșa 52. ÎNCĂLZIREA ȘI ÎMPĂRȚIREA DE DETALIU A BĂILOR

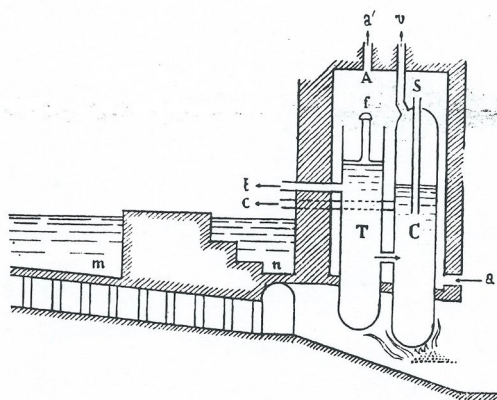
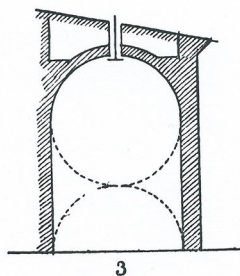
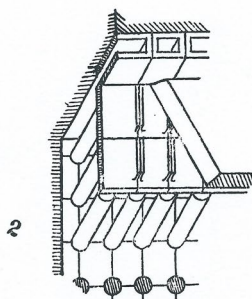

Fig. 1 – PREZENTAREA CAZANELOR
De plumb, cu fundul de aramă, așezate în zidărie.

T – *tepidarium*, cazan de apă caldă. Alimentat de un rezervor de apă rece.

C- *caldarium*.

Prize de apă, de abur și de aer cald:

c - țeavă de captare a apei calde;

t - țeavă de captare a apei călduțe;

v - țeavă de captare a aburilor;

a - țeavă de aer cald.

Fig. 2 – CANALIZAREA FUMULUI

Suspensura – un fel de subsol cu tavanul din dale de pământ ars susținut de stâlpi scunzi, așezat sub bazine.

Circulația întotdeauna ascendentă. Tiraj prin tuburi verticale.

Fig. 3 – PARTICULARITĂȚILE SĂLILOR *LACONICUM* ȘI *SUDATIO*

Plan circular; bolți sferice prevăzute la cheie cu orificiu de reglaj.

Anexa nr.4: Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, 1964
Planşa 54. PALESTRE

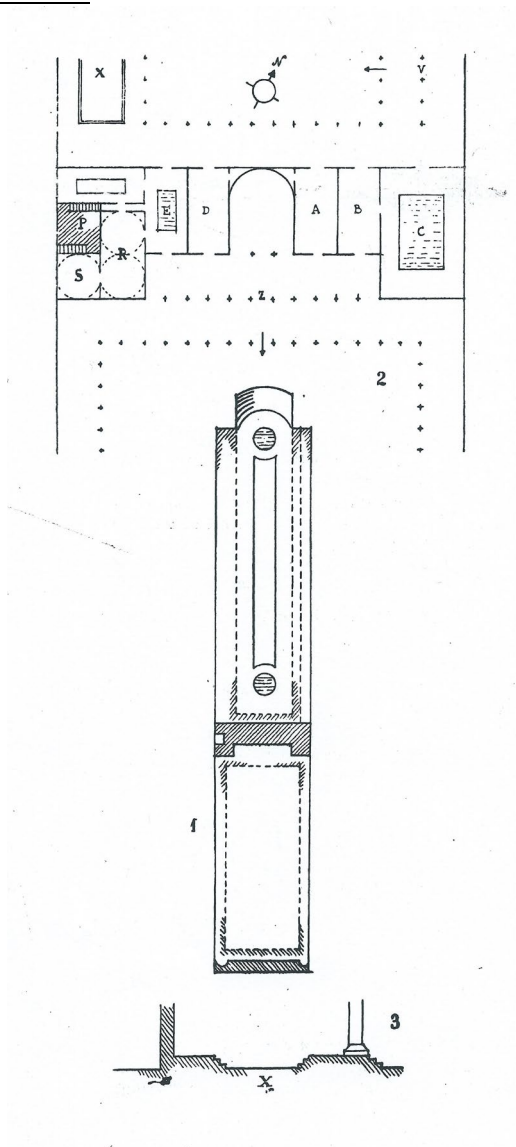

Fig. 1 – PLAN GENERAL

Pavilion cu fațadă orientată către sud.

În față: curte pătrată sau dreptunghiulară cu porticuri și exedre.

În spate: Esplanadă de exerciții, mărginită de porticuri și terminată cu gradene pentru spectatori.

Fig. 2 - ÎMPĂRȚIREA PAVILIONULUI

Sală centrală, de onoare – *ephebeum*.

Sălile atleților:

D – *Elaeotherium*, ungerea cu uleiuri;

B – *Conisterium*, masaje și acoperire cu nisip;

A – *Corycaeam*, lupte cu pumni;

C - Baia rece;

Băile calde (grupate într-una din extremități):

P – *propnygeum*, curtea de încălzire;

T – *caldarium*, baia caldă;

E – *tepidarium*, baia călduță;

R – *sudatio*, baia uscată;

S – *laconicum*, baia de aburi.

Porticuri ce mărginesc esplanada.

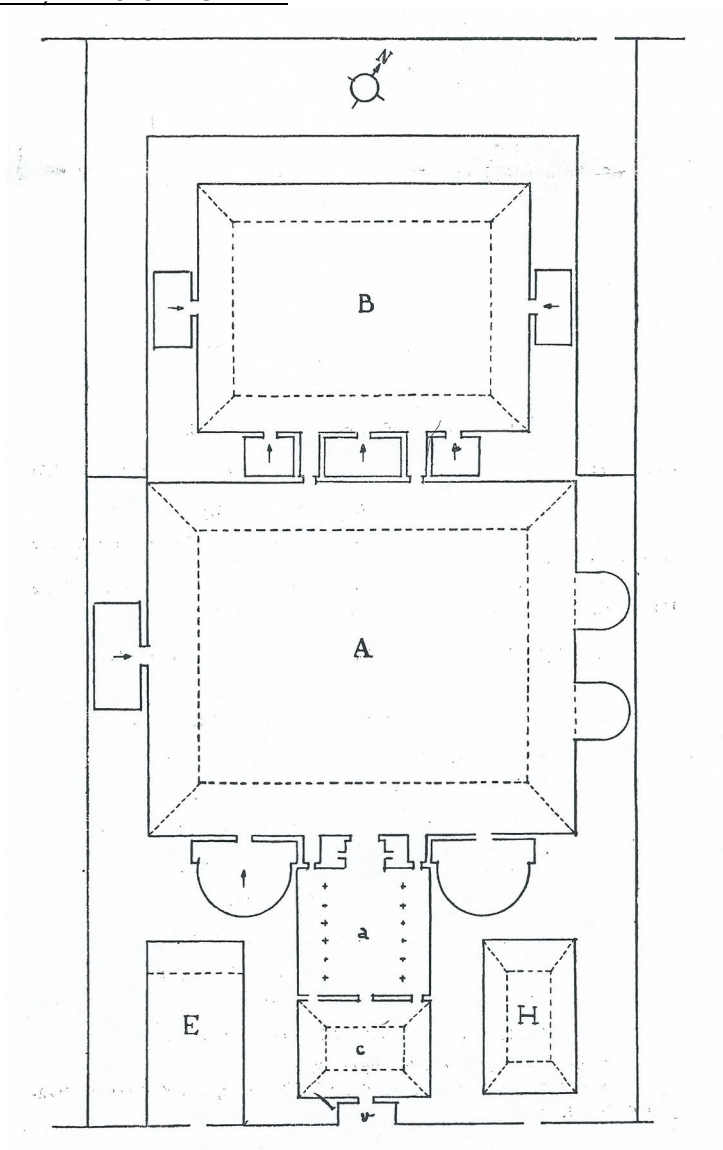
Portic V – neacoperit;

Portic X – *xyst* sau galerie de exerciții. (Fig. 3)

Anexa nr.5:

Vitruviu, *Despre arhitectură*, Editura Academiei, 1964 Planşa 56.

ÎMPĂRȚIREA CASEI ROMANE

A – *COMMUNIA AEDIFICIA*: curtea de onoare
(încăperi accesibile tuturor locatarilor și oaspeților)

v – *vestibulum*, tinda din față;

c – *caua aedium*, anticameră prin care se intră în atrium;

a – *atrium*, sală de recepție cu tribună de audiență: *tablinum*;

În jurul curții de onoare A, de-a lungul porticelor:

- către vest: *oecus*, sală de adunare;
- către est: biblioteca;
- către nord: exedrele și pinacoteca, cu plan semicircular.

B – *PRIVATA AEDIFICIA*: curtea din spate cu porticuri

- *trei triclinii*: de vară, de primăvară, de toamnă și iarnă, orientate respectiv către nord, est și vest;

- *băile*: orientate către vest și sud;

- *camerele de locuit*: cubacula, orientată către est;

- *ateliere*.

LOCUINȚE DE OASPEȚI ȘI CLĂDIRI DE SERVICIU

Locuințele oaspeților și grajduri: H și E.

Servicii: în spatele curții B.